БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеСП 1.1
1928/ЛЕТ и СВ
.315(2)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CII • КЊИГА 315 • СВЕСКА 2.

ФЕБРУАР, 1928.

Летопис Матице Српске, наш најстарији часопис, технички је и досад био најбоље опремљен међу нашим часописима, а од сада ће још и више дати у том правцу. Садржајно је међу првим часописима нашим. Уредништво се труди да га још више дигне и развије, те је решило да од 1. јануара 1928. г. сваког другог месеца даје прилоге Летопису М. С. од 3 табака.

Како је цена Летопису М. С. и досад, према ономе шта је давао и колико стаје његова опрема, била саразмерно мала, и како ће од сада још давати прилоге од 18 табака годишње, — приморани смо да му цену повисимо, и то само са 20·— Дин. годишње.

Летопис М. С. излази у месечним свескама од 10 табака са 6 прилога (по 3 табака) годишње, а претплата износи:

На годину	Дин. 200·—
На $^1/_2$ године	Дин. 100·—
На $^1/_4$ године	Дин. 50·—
За иностранство	Дин. 240·—

За чланове Матице Српске и за ђаке:

На годину	Дин. 160·—
На $^1/_2$ године	Дин. 80·—
На $^1/_4$ године	Дин. 40·—

И поред ове цене *Летопис М. С.* спада међу најјефтиније часописе.

Готове су корице за Летопис Матице Српске за 1914—1927. год. Корице су укусно израђене од платна, са позлатом, за сваку књигу засебно. Цена је по комаду 10 Дин., без поштарине.

Администрација
Матице Српске

Цена ове свеске 20 Дин.

За чланове Матице Српске и за ђаке 16 Дин.

Година CII

Фебруар 1928.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 315.

Свеска 2.

Инв. бр. 2883

Библиотека Матице српске у Новом Саду

Правни Факултет у Суботици

(1919.—1927-8.)

О Правном Факултету у Суботици мало је писано, и отуда, сасвим природно, наша јавност није била довољно обавештена ни о потребама његова оснивања, ни о услугама и успесима које је постигао овај Факултет својим радом у правном, националном и културном погледу, за ово кратко време, овамо на северној граници наше Отаџбине. Сад нам и околности и дужности налажу да све то изнесемо, укратко.

I

Правни Факултет у Суботици основан је са једним одређеним циљем и задатком. При оснивању његову постојали су, код наших меродавних фактора, поглавито ови разлози:

1. *Национални.* Било је потребно да се у овој области, национално хетерогеној, створи једна висока просветна установа, која би као културни центар била расадник и носилац здраве наше националне културе. Тим пре што се Војводини, која се налази на граници Мађарске, намеће борба са Мађарима, која ће у главном носити обележје културне борбе.

2. *Културни.* За Војводину је било потребно створити једну високу школу, факултет, поред осталог и зато што је Војводина била у прошлости наша најкултурнија област, а и данас представља то. Војводина је била, по представницима наше историјске науке, „колевка модерне српске културе и цивилизације... и све до друге половине XIX века, док Србија није ојачала, била духовни вођ српског народа“ (Ст. Станојевић). Та и таква Војводина заслужује, неоспорно, и због своје високе културне традиције и због својег националног значаја и културне садашњице, један факултет. Јер, она је за факултетом тежила одавно, још

док је била у саставу Аустрије и Угарске, стално, почев од 1850.

3. *Правни.* После Ослобођења и Уједињења, Војводина је у правном погледу стојала пред једном великом тешкоћом, — остала је, тако рећи, без носилаца и вршилаца правног поретка, без правничког реда: судија, управних чиновника и адвоката, и то без једног државотворног правничког реда. У томе моменту било их је у Војводини у врло мáлом броју. Мађари, који су углавном заузимали дотада те положаје, већином су напустили били те положаје и отишли у Мађарску, а мали део, који је остао код нас, није се могао задржати на тим положајима, из разлога што није могао бити одан и поуздан носилац и вршилац наше државе и националне мисли. Због тога, у управној струци било је више него половина непопуњених места, а и што је било попуњено није имало довољно стручне квалификације; у адвокатском реду, наш елемент је био врло мали. Што се тиче судова, скоро половина њих није уопште имала квалификованог судију, свршеног правника; уколико је и било свршених правника, представљало је тако мали број да се њиме није могло озбиљно ни радити. На пример, у Суботици, у Окружном Суду, једном од највећих, био је само један квалификовани судија. Наравно, у таквим приликама посао је био застао. У оскудици правничког реда, правни поредак скоро да је био укочен, јавни ред јако ослабљен, и то у оној области где су правни, културни и економски односи били најразвијенији. — Стање је било врло тешко, да не велимо очајно. Прве и најпрече потребе биле су: (а) моментано попунити положаје судија, управних чиновника и адвоката, у најнужнијој и толикој мери, само да правни поредак може функционисати; (б) створити наш национални и државотворни правнички подмладак. То су биле, дакле, две најпрече потребе, које је требало што пре задовољити. Прва потреба, попуњавање празних места, задовољена је тиме што је дошао један велик део правника (судија, управних чиновника и адвоката) са стране, из Босне и Херцеговине, Хрватске и Славоније, а понајвише из Далмације. Али све то није било довољно, јер ипак зато велик део или је морао бити попуњен недовољно квалификованима или је морао остати непопуњен. Другу потребу, стварање

нашег, националног и државотворног, правничког подмлатка, имали су извршити наши правни факултети. У овом случају, ни београдски ни загребачки правни факултет нису могли да задовоље ту потребу у довољној мери. Преоптерећени, они нису могли упознати студенте и са позитивним законодавством разних правних подручја у С. Х. С., од којих и Војводина представља једно посебно правно подручје. Због тога су студенти који су са београдског и загребачког правног факултета долазили у Војводину, недовољно упознати њеним позитивним законодавством, морали прво да се упознају са њиме, а све је то, природно, много утицало на застој и несређеност послова. Значи да и друга потреба није била сасвим задовољена. Зато је Војводини и било преко потребно да тај факултет буде баш *правни*, да би, у овом прелазном времену, Војводина добила за своју правну област што већи и многобројнији правнички подмладак. А то је за Војводину, у том моменту, било главно и најважније, јер без доброг и уређеног правног поретка ни привреда ни култура немају довољно услова за развитак.

4. *Културна и техничка децентрализација.* Све се више осећала потреба да се наш београдски универзитет по могућству што више прилагоди стварним културним потребама појединих наших области, које имају због географског, пограничног положаја изузетно велик национални и културни значај за нашу земљу. Преоптерећен, београдски универзитет није могао да врши своје задатке у тој мери како је било потребно. Оснивањем појединих факултета у саставу његову, веровало се, те ће се тешкоће отклонити и потребе задовољити. И успело се.

II

Што се тиче *успеха* и *услуга* које је Правни Факултет у Суботици, за ових осам година, постигао и учинио за Војводину, ови потпуно задовољавају. У националном и културном погледу, успео је да створи један кадар младих националних радника, који ће бити носиоци наше националне и државне свести и културе у овом крају, а својим учествовањем у сваком важнијем културном подузећу дао наш националан упечатак. У правном погледу, учинио је

највише. Успео је да задовољи обе потребе: стално и постепено попуњавао места у суду, управној струци и адвокатском реду, и створио један националан и способан правнички подмладак. Једном речи, услуге које је учинио велике су, и његова даља улога постаје, према потребама, све већа. — И с обзиром на студенте и наставнике успех је задовољавао. Студенти, махом сиромашнији, у граду без веће дистракције, марљиво посећују предавања и на време полажу испите, са успехом; наставници, незаузети и неоптерећени радом изван школе, у разним одборима, комисијама и делегацијама, могли су се сасвим посветити свом наставничком и научном раду, о чему нас уверавају редовно, без прекида, одржана предавања и велик број публикованих научних радова.

Зато држимо да су потпуно неоправдани гласови који се, с времена на време, појављују о његову укидању, а нарочито сада поводом 44. чл. Финансијског Закона за буџетску годину 1928-29. Имајући у виду стварне потребе Војводине, с једне, и услуге Факултета, с друге стране, које је чинио и чини у националном, културном и правном погледу, држимо да су ти гласови неоправдани и са гледишта потреба националних, културних и правних, и са гледишта финансијског ефекта, уштеде, и са гледишта објективних услова.

Са гледишта *потреба*, укидање правног факултета за Војводину био би доказ да се не води довољно рачуна о њеним националним, културним и правним потребама, тим више што оне, у исти мах, представљају и високе државне интересе овамо на северу Отаџбине. И зато Војводина, — наша најкултурнија област, на граници Тријанонске Мађарске, која из својих националних интереса и политике иредентизма и ревизионизма, реванша, према нашој граници има три универзитета (а не само три правна факултета), — мора, јер то захтевају национални и државни интереси, имати правни факултет. То је императив у одбрани наших државних и националних интереса овамо на северу. Јер борба коју ми овде у Војводини имамо да водимо са мађарским иредентизмом и мађаризмом уопште, првенствено је културна борба. А Правни Факултет имао би да створи повољне услове за успешно вођење те борбе. У томе је тај његов национални и државотворни значај.

Са гледишта *финансијског ефекта, уштеде,* на коју се највиши мисли и која се узима, наводно, као главни разлог, укидање Факултета ни најмање није оправдано. Напротив. Правни Факултет у Суботици стаје исто толико колико и једна потпуна гимназија, којих, по признању многих, има и сувише много. Друго, Војводина има и своје нарочите фундације, од епископа бачког Платона Атанацковића и других благородних даровалаца, још од 1861., одређене специјално за оснивање правног факултета. Треће, створити један факултет са једним одређеним и трајним циљем и задатком, организовати га и утрошити много, и онда, када почиње да ради са успехом на своме задатку, доћи и рећи: треба га укинути, — доиста не представља не само никакав рационализам у штедњи и уштедама, него ни један континуитет у вођењу националне и културне политике у једној области национално хетерогеној, где је тај континуитет преко потребан. А што је најглавније, није ни морално ни праведно, баш са гледишта војвођанског, штедети према оној области која је пореским оптерећењем и другим јавним дажбинама и сувише много жртвовала и дала за опште добро државе и народа. Осим тога, не само да није оправдано него је још и штетно. Јер, са гледишта државних и националних интереса није целисходно да се уштеђује тамо и у оној области где су у питању високи национални и државни интереси, и то онда када се у државној управи, отворено велимо, толико непотребно расипа на другим странама. Па кад је у стању Тријанонска Мађарска да само на нашој граници има три универзитета, зар ми нисмо у стању да одржимо ни један факултет, ни држава као целина ни Војводина као област? Ту се *морају,* сумње нема, поднети *жртве* и са једне и са друге стране. Морају, јер то захтевају државни, национални и културни интереси.

Са гледишта *објективних услова* исто је тако неоправдано. Неоправдано, јер и по броју уписаних студената, који овог семестра изненађује (прешао 418) и по постигнутом успеху, Правни Факултет у Суботици има оправданих и довољних услова и за свој опстанак и за свој развитак. Јер, данас, факултет који има преко 400 сту-

Бројни преглед од оснивања факултета до данас (1919-1927/8.).[1]

I УПИСАНИХ УЧЕНИКА-ЦА

Школска година	1919.—20.			1920.—21.						1921.—22.						1922.- 23					
Семестар	Летњи			Зимски			Летњи			Зимски			Летњи			Зимски			Летњи		
Ученици	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.
Редовни	80	—	82	354	5	359	312	7	319	477	10	487	454	12	466	522	20	542	412	18	430
Ванредни	23	3	26	61	2	63	49	3	52	52	3	55	30	—	30	19	—	19	14	—	15
Свега	103	3	106	415	7	422	361	10	371	529	13	542	484	12	496	541	20	562	427	18	445
II ДИПЛОМИРАНИХ																					
У семест.										2	—	2	2	—	2	40	—	40	39	1	40
Свега од почетка										2	—	2	4	-	4	44	—	44	83	1	84
III НАСТАВНИКА																					
Свега	2			10			10			10			10			9			11		

дената има и оправдана разлога да постоји и услова за даље развијање. Тим више што се од 1925-1926. стално повећава број, и то у последње време нарочито студентима из Војводине. А то је, поред осталог, врло важно кад се говори о бити или не бити овакве једне установе.

III

После свега овог сумарног образложења, држимо и дубоко верујемо да ни Влада ни Народна Скупштина, ни војвођански народни посланици, ни војвођанске обласне скупштине, ни Матица Српска, неће допустити да се ради неке *фиктивне* штедње и уштеде, а на штету националних, државних, правних и културних интереса, укида једна установа која је један од главних фактора у националном, културном и правном развитку Војводине и националне и културне борбе овамо на северу Отаџбине. Поред културних и правних, национални и државни интереси налажу да правни факултет мора остати у Војводини. Јер, не треба заборавити, поред осталог, и то да би његово укидање у јавности мађарској и нашој представљено било као повлачење наше са севера. А о томе данас треба много во-

[1] Извео Љуб. М. Шљивић.

дити рачуна. Следствено, питање правног факултета је за Војводину питање њене културе и части, а са државу питање заштите и одбране националних и државних интереса и престижа нашег на северу Отаџбине.

Једино о чему би се могло расправљати, то је: да ли би Правни Факултет ову своју националну, културну и правну мисију боље, и са више успеха, задовољио да је,

I УПИСАНИХ УЧЕНИКА-ЦА[1]

Школска година	1923.—24.						1924.—25.						1925—26.						1926.—27.						27.—28.		
Семестар	Зимски			Летњи			Зимски			Летњи			Зимски			Летњи			Зимски			Летњи			Зимски		
Ученици	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св
Редовни	347	22	369	283	17	300	199	18	217	203	16	219	284	25	309	283	22	305	324	21	345	318	29	347	358	34	392
Ванредни	30	2	32	16	2	18	19	3	22	13	2	15	9	1	10	4	—	4	7	3	10	7	—	7	14	2	16
Свега	377	24	401	299	19	318	218	21	239	216	18	234	293	26	319	287	22	309	331	24	355	325	29	354	372	36	408

II ДИПЛОМИРАНИХ

У семест.	49	1	50	60	—	60	61	2	63	20	—	40	40	—	40	22	3	25	20	1	21	32	1	33	14	1	15
Свега од почетка	132	2	134	192	2	194	253	4	257	273	4	313	313	4	317	335	7	342	355	8	363	387	9	396	401	10	411

III НАСТАВНИКА

Свега	11	12	13	12	12	13	13	13	12

[1] Извео Љуб. М. Шљивић.

на пример, у Новом Саду, имајући у виду да је Нови Сад, са гледишта културног, националног и економског, центар Војводине. Ту је јаче развијен правнички ред, — ту је седиште Апелације, Касације, Адвокатске Коморе и т. д.; ту су Трговачка, Индустријска и Занатлијска Комора; ту је Берза, ту је Матица Српска, ту ће бити Музеј, а свега тога Суботица нема у довољној мери. Но, то је сасвим друго питање, и о њему ћемо други пут посебно писати.

Д-р Федор Никић

Песма суицу на исходу

Ево ме опет пред јутарњим брежуљком.
Још власи ноћи мраче мој вид,
Но душа у нади и стрепњи чује неизречни ход,
Светлости ход по њеној стази недогледној.

Хоћеш ли ми донети спас?

Кроз тамни кристал ноћи, у низу безданих огледала
Сева твој јутарњи лик, безбројан исти и нов,
О ти што изговараш своју јасну реч
Над ноћима и вековима неуморно,
И водиш поворке дуге
Кроз слојеве облака и ведрина,
Док вечно снива под теретом сенке ноћне
Земља, мајка древна, на којој се дижу олтари људи.

Лик таме дрхће, кроз звезде пробија нов бескрајски жар.
О, хоћеш ли ми донети спас?

Кроз ноћи временâ, кроз бездан прошлости,
Здружене ланцима месечним, стреме планине у вис,
Снежници као олтари диме, звездама увенчани,
И срца прате у стрепњи и страху
Пут твој кроз звездане домове, корак твој звучни
што дели времена струје плаве.

И ја се дижем полако на јутарњи брежуљак.
О, куда нас водиш кроз вихор свемирски?
Зора, доброта и свирка, зора, сјај ума и извор душа,
Зора је сејала земљом безброј сунчаних очију,
Будила фруле и лире и лутње.
Блоготворну је реч доносила зора са светлосних пута.

Пода мном, поља се грче у тами и сузама,
И моја је душа познала поноре бола.
Само у новој зори је спас!

Ти што се ближиш, невидан још, о, шта ћеш ми рећи?
Лебди ли све као рој мушица на танкоме зраку,
Изгубљено све и бачено у студена недра свемира,
Све — и мисао светова пуна,
И љубав за коју нема понора?
Или се икада спаја у једноме зраку
Јунаштво срца и чудо Божје?

Празна небеса се нишу, далеки вихор је однео звезде,
Као пред буром дрхћу сенке.

Покажи свој лик и знамење победе!
Хелије, Митра,
Вечити борче, твоји су копље и мач,
Симболи твоји сјају још на земљи:
И лав и орао и ружа;
А нова срца зру за бој.

Протежу се поља тамна, натопљена бујицама суза,
Сахну и бледе облаци фантома,
Над понором букти њье сунца тутње.

Ево, господар живота прима у наручје наше душе,
И ко се диже, среша његов лик!
У реке ноћи утонуо је страх,
Чистота без жала и бране спира и односи грех и бол,
Доброта без врела и ушћа спаја слободу и веру,
Земља тоне у срце светлости.

Блистави ветри струје, облаци к'о процвале падине руде,
Шири се магија света сунчаних колута;
Ја стојим високо у злату на јутарњем брежуљку:
И опет ми доносиш спас!

Можда се крију у скровишту ноћи још сумња
и бол и мрак и страх,
За бурама новим се примичу борбе.
Но ја сада видим, далеко, кроз нерођених зора сјај,
Твој лик у бескрају,
И слутим да онде и ти, у раскоши својих зрака,
К'о ратник под ресама шатора свилна,
Чекаш да сване највише јутро света.

Из бездна светлости и нада мном зрачи
Слутња највишег.
О, свако је јутро безгрешно и чисто,
И сваког јутра поново почиње свет.

Аница Савић Ребац

Антропологија и Југословени

У науци о човеку има још много тамних места, више но у свима другим наукама. И не само што је тешко решавати сложене и замршене појаве људске душе, већ је каткад тешко и залудно бавити се појавама људскога тела. Већ се годинама и годинама, још од Дарвина, научници свих струка и народности баве питањем порекла човечјега, његове филогенезе, — како бисмо мало стручније рекли —, али, ето, потпуно без успеха; и нико ни данас не може са сигурношћу да говори о родбинским везама човека с осталим животињама, па ни о везама између појединих људских раса, како их обично зовемо. И није чудно што се научници, па и лајици, не препиру толико око родбинских веза, око класификације, како се каже, осталих животиња, колико то чине за човека. Кошуља је телу најпреча, човек је човеку најближи. Стари, који беху једноставнији, који су мислили да су све решили, и да им је све јасно, и који стога беху много задовољнији од нас, написаше у својим књигама, а више мање и вероваху, да је Бог створио човека; а све расе и све врсте људи, и црнце, и жуте, и белце, назваше једним именом — homo sapiens. Ствар од великога значаја; треба се, наиме, сетити да је изабрани народ био саме беле коже.

Ова класификација била је, доиста, и нај једноставнија и најтачнија. Јер нај једноставније је увек и најтачније, па се после пронашло да је оно тачно — лажно, ма се и обрнула вредност и значај појава. У нај једноставнијем се увек скрива истина, тешко ју је скривену наћи и анализовати. Јер се при том лако упада у грешке, лако се долази до лажних закључака.

Тако и у класификацији човека. Кад стадоше homo sapiens-а врстати у редове и подредове, изгубише меру и не сложише се у суду. Човек је одувек судио све појаве, и мртав и живи свет око себе, по себи самом. Тако је и белац, као одабрана, „најеволутивнија" раса, посматрао свет и одређивао вредности његове полазећи од себе. Нека нас, стога, и не чуди ако је и наука пошла тим путем. Бели је човек, пре свега, издвојио себе од обојених раса, а тада је и све остале људе сврстао по боји коже.

Али се убрзо увидело да боја коже није једини карактер по коме треба груписати човека. Не само боја коже, него и боја очију, боја и пругавост косе, и други слични карактери, не могу да нам даду, ни сами по себи ни сви заједно, једно сигурно мерило којим бисмо одвајали човека од човека, и класификовали га. Нашло се да треба водити рачуна о облику лубање, о величини и облику појединих њених делова, о одликама костура, па чак и о физиогномији. Кад све то урадимо, тек онда можемо говорити о антрополошкој припадности извесног индивидуа или његове скупине.

Али, и у томе се не сложише сви научници. Јер не суде сви подједнако о вредности појединих карактера. А ако и сви скоро говоре о људским расама и типовима, они нити се служе истом основом по којој су дошли до тих групација, нити расе и типови имају код свију подједнаку вредност. По некима, цео је људски род само једна животињска врста, и онда расе имају вредност варијетета; по другима раса је равна врсти, а по трећима би се људски род делио у родове, ови даље у врсте, а врсте у варијетете. А и то није све. Раса не значи увек исто, најређе оно што би уистину требало да значи: расу у зоолошком смислу. Често се говори о романској или о словенској раси, а понекад и о „нашој" раси. Људи се деле и у језичне скупине, и у народности, у државе, у културне области, у регионе извесних психичких особина. А како се увек при овим поделама употребљавају исти називи као и у антропологији (раса, тип), уносе се неподударне поделе и појмови у науци, и настаје забуна.

Кад све то уочимо, неће нам бити чудно што се и данас научници не слажу у броју и распрострањењу антрополошких група у Европи. Тако их *Deniker* набраја до десет, други, н. пр. *Ripley*, само три. Говоре о меланодолихокефалима, меланобрахикефалима и ксантодолихокефалима. Да бисмо то боље разумели, и да бисмо, истовремено, уочили место које запремамо ми

Југословени у тој класификацији, да видимо, укратко, слику сеоба, сукоба и мешавина главних људских група у Европи.

Ако и летимично погледамо многобројне људске гране разасуте целом земаљском куглом, од једнога леденога мора до другог, лако ћемо опазити да су поједине расе или типови на разним, неједнаким, степенима развитка. Јер, несумњиво, огромна разлика између пигмеја из централне Африке и нордијске расе не указује само на антрополошке разлике без икаквих других значења. Афрички су пигмеји на сличном степену еволуције као и неандерталски човек. Те је тако данашње човечанство не само састављено од морфолошки различитих типова, већ, како морамо веровати, од типова који нису ниукаквом наследном сродству. Разне су се гране великога стабла Хоминида самостално развијале још од исконских времена. Мешања и укрштавања наступила су много доцније. Тако и у Европи. Неке су се расе налазиле по њеним равницама и по обронцима њених планина још у давним временима, друге су продрле доцније. У ранијим, преисторијским временима можемо набројати мало типова, тек два или три, већином дугуљасте главе, долихоморфна, како се у науци каже. Али, како већ и онда имамо јасних трагова брахиморфности, т .ј. људе округле, широке лубање, морамо претпоставити сукоб двају раса потпуно опречних карактера, од којих су једни били староседеоци а други, ваљда, дошљаци. Можда су једни дошли из Африке, и мало по мало раширили се по целој Европи, чак тамо до Севернога Леденог Мора (еурафричка раса). Доцније се, за време сеобе народа, дакле у историјским временима, јављају људи тамних очију, црне косе, бледожуте коже, већином, средњега раста а лубање кратке, округле. То је такозвана еуразијска скупина. Временом су истиснули староседеоце, заузели исток и срце Европе, а понегде зашли дубоко према југу и западу. У Француској, долазе чак до Океана, у Италији прелазе Пад, у Шпанији се на северу мешају са староседеоцима, а код нас, на Балканском Полуострву, скоро потпуно замењују старо становништво. Напротив, Британски Отоци, Скандинавија, Северна Немачка, Низоземска и Данска очували су своје старо становништво више-мање висока раста и плаво-светлих очију, бело-ружичасте коже, плаве косе и издужене лубање. Има и типова чисто азијских (Финци, Мађари) који су у малим скупинама разасути и помешани са овим осталима.

Слика нам се указује така. Биће да је, у главном, тачна. Јер, и данас има антрополога који тврде да су н. пр. Југословени били светле комплексије и долихоморфни. Док су некадањи староседеоци, данашњи Арбанаси, већином брахиморфи, тамне косе и коже, по некима сачували своје карактеристике, Југословени су постепено, после свог доласка на Балкан, прелазили од долихоморфног типа ка брахиморфном. У ствари, видимо ово: По Серђиу и Горјановић—Крамбергеру, неандерталски човек, који је живео у нашим крајевима, у далекој праисторији био је и долихоморфан и брахиморфан. А то видимо све до доласка Словена на Балкан. Скоро увек, уз долихокефалне и мезокефалне лубање налазимо и брахикефалне. Има случајева где се у неким налазиштима ове последње никако и не јављају, кад су с првима измешане већином су у мањини, а тек на једном или два места брахиморфне лубање сачињавају већи постотак. Тако исто и после доласка Словена, само што се нешто доцније брахикефали јављају у све већем броју. На почетку Новога Века, брахикефалија скоро потпуно замењује долихо - и мезокефалију, које су мало раније биле или надмоћније или једино заступане. Ми, наравно, не можемо знати коме су народу које лубање припадале. То само нагађамо. Слику коју смо овде изложили добивамо од једва пар стотина преисторијских и историјских лубања. Према томе, не можемо тврдити да је она тачна. Колико ли само има познатих могила а неиспитаних, колико преисторијских налазишта која нису никако изучавана? А шта тек да кажемо за остатке из историјских времена?! И стога не можемо тврдити да се ова слика не би променила, макар у постотцима у предоминантности појединих облика, кад се буду вршила систематска и детаљна испитивања широм земље у којој живимо, а нарочито у Македонији, Црној Гори, Босни и Северној Далмацији. Једино је, дакле, неоспорно да је до доласка Словена, или нешто доцније, превлађивао долихоморфни карактер, да је средином Средњега Века настала борба између овога и брахиморфног, борба која је свршена потпуном победом широке лубање. Да ли су те промене проузроковане придоласком нових народа, који би би били затрли расно друкчије староседеоце, или су се сами досељеници, услед утицаја нове средине, физички променили, не можемо засада знати.

Јер, друго је набрајати чињенице, а друго из њих извести закључке. Кад знамо тек мали број чињеница, а кад су и ове понегде протусловне, откуд може бити наше закључивање тачно?

Да споменем само једно. Откуда тамни тип и округла лубања у јужних Словена? По некима се тамни тип са средњом брахикефалијом налази на Балканском Полуострву још пре индогерманског насељења. Али, у исти мах налазимо и долихокефални тип, који показује сродних особина са Серђијевим медитеранским типом. И данас му налазимо трагове међу Албанцима. Док је у преисторији, дакле, владала светла комплексија са дугуљастом лубањом (нордијски тип), доцније преовлађује брахикефалија и тамни тип. Можда је унесен индогерманским и финско-турским таласима. Изгледа, дакле, да имамо брахикефалију староседелаца (једну ранију — Крапински Човек — једну доцнију); њени се остаци одвајају од динарскога типа физиогномски, профилом и носом; затим брахикефалију досељеника. Ово питање не можемо да решимо, а одмах нам се намеће друго. Ко је носилац светлога а ко тамног типа? Илири, који су према суду Giuffrid-a Ruggeri били долихомезокефалног типа, по старим ауторима били су светле комплексије. А рекли смо да је и пре Индогермана било и тамнога типа. У Христово време, у северозападном Балкану владала је, кажу, тамна комплексија и мезокефалија. Али се поред ње налазила и светла композиција и брахикефалија. Келти, Германи и Словени донели су светлу компонентну сад са брахикефалијом сад са долихоморфном лубањом. Изгледа да су Словени досељеници сачували свој језик, и донекле културу, а да су изгубили своје физичке карактере, попримавши оне староседеоце (Словени у Албанској области, Кучи, Васојевићи). Ето како се чињенице сукобљавају, како се питања сама по себи намећу. Али, сигурних одговора нема и не може бити.

Једно је, дакле, неопходно потребно. Нарочито за нас, народе Балканског Полуострва. Потребно је систематско изучавање антрополошких особина фосилних и живих становника Балкана. Кад кажем систематско, значи с планом, мало друкчије него што се до сада радило, а свакако не онако како неки данас раде. Антрополошко изучавање требало би да буде што шире, обухватајући и проучавање миграција; дакле, отприлике оно што је Цвијић радио: проучавање психичких особина, културних области и културних утицаја и мигрирања. Јер, гомилање самих бројака не води ничему. С правом каже Серђи да се веома често погрешно употребљава метод краниометријски и антропометријски. Обично се узима неколико стотина особа, испишу се таблице и дају се средње вредности. Такви, и слични,

статистички методи, методи стандардизовања, могу само онда бити од користи ако су правилно схваћени и правилно употребљавани. Јер, испитати известан крај не значи још сабрати све антрополошке вредности тога региона, не значи закључити колико у том крају има брахикефала, колико мезокефала, колико долихокефала. Ако се тако схвати, онда ми и не бисмо имали шта даље да радимо. Знамо да су Југословени претежно тамне комплексије и брахиморфни. Да ли ће средња вредност тих особина бити мало већа или мања, није ни од каква значења. Нама је потребно решити извесне антрополошке проблеме, те су нам, стога, потребни и згодни адекватни методи истраживања. Потребно нам је познавати антрополошке, психолошке и културне појасеве, њихове територијалне промене и међусобне утицаје у прошлости, њихов опсег, и њихове односе у нашем времену. То је најважнији проблем, у њему су садржани и сви остали. А кад знамо што тражимо знамо и како ћемо тражити.

Није овде место да о томе опширније говорим. Јасноће ради, да споменем само неколико момената. Да бисмо могли у исти мах испитивати културу, културне утицаје, психичке особине, начин живота, миграције, и везу између ових појава и физичких особина, потребно је радити на терену, — не, дакле, далеко од народа у лабораторију, — испитујући што детаљније што мањи простор. У лабораторију можемо испитати велики број особа, велике скупине, н пр. војнике, али тад ће нам бити тешко, ако не и немогуће, знати детаљно распрострањивање појединих типова, тачно порекло сваке породице, тачно порекло сваке културне појаве. То не значи да је потребно испитати на овај начин свако село, сваку кућу. Довољно је подробно изучити неколико села у сваком етнички, геофизички, културно и економски одређеном, затвореном крају. Јер, оно што смо нашли у једном селу наћи ћемо и у два суседна, ако смо им претходно у крупнијим цртама одредили заједничко (метастазично) порекло становништва. Али, све оно што нађосмо у једном крају тек ће онда да добије своју вредност кад га будемо довели у везу с оним што нађосмо у другим крајевима. То вреди за сва антрополошка истраживања, антрополошка у најширем смислу речи. У етнографским нашим зборницима, у ономе Загребу и ономе у Београду, и, додајмо, и у ономе у Софији, па у Насељима Цвијића, има разних података о типовима кућа у нашем народу. Пре свега, треба рећи да *нико до сада* није ни један тип детаљно изучио. Неки су типови тек врло слабо по-

знати. Сва та истраживања могу нам послужити као материјал, сад бољи сад слабији, неједнака квалитета и неједнако рађен. Али та истраживања, каква су данас, не казују нам ништа. Потребно је изучити типове кућа у свим крајевима, свуда испитивати њихову прошлост, њихово порекло. Та детаљна испитивања, вршена систематски и истим методом у свима крајевима, добиће своју вредност ако сваки њен детаљ доведемо у везу с одговарајућим детаљима из других крајева. Ово спомињем као пример. У овим истраживањима тек хармонично подударање свега материјала може да нам да решење постављених проблема.

Одређивање антрополошких особина Југословена има и општи значај. У нас има миграција које се могу тачно одредити и по простору и по времену. Ако знамо антрополошке, и рецимо и психичке, особине народа онога краја одакле се извесна група иселила, констатујући промене које су досељеници доживели, можемо изучавати узроке тих промена: утицај староседелаца, утицај нове околине.

Није нам, дакле, лако одредити место нас Југословена у антрополошкој класификацији. Кад кажемо да су данас Југословени претежно тамне комплексије и великим делом брахиморфни, нисмо им одредили место међу осталим народима Европе. По Жупанићу, посебан је то тип који је произашао постепеним мешањем више типова од неолитских времена до данас. По Серђију, припадају роду homo eurasicus-у, по новијој номенклатури heoanthropus eurasicus-у, ибридној врсти с врло ретким примесама медитеранскога типа (notanthropus eurafricanus mediteraneus). Медитерански се тип понегде јавља у далматинским градовима, и зачудо назиремо његове остатке у крајевима око Фрушке Горе, у Срему, али с другим неким примесама. Иначе је потпуно ишчезао. По другим ауторима, припадамо већим делом динарској раси, а затим алпинској, и другима.

Неколико речи још о динарској раси, о типу који нас највише карактерише, о коме се много говори међу нама, и у стручним и нестручним круговима. Цвијић га радо спомиње, али не одређује границе између психолошког и антрополошког Динарца. Његови ученици и шира публика често не праве никакву разлику, и кад говоре о Динарцима мисле на одређену антрополошку групу с извесним психичким особинама. Те се тако веома често погрешно расправља о извесним проблемима, и доносе лажни ззкључци. Динарац је висок, виши од свију сусед-

них типова. Висок је као Шкотланђанин међу Нордијцима, лубања је широка, лице узано. То је главна карактеристика динарског типа: по лубањи га одмах познајемо. Нос је истакнут. Коса и очи мрке су боје, а и кожа је тамнија. По многим својим особинама, динарски је тип сродан са алпинским, а и меша се с њиме у многим нашим крајевима. Има много случајева кад је тешко у први мах од ока одредити да ли је индивидуум ближи динарском (сарматском) или алпинском (источном, еуразијском) типу.

Било би сада веома занимљиво нагађати о уделу што би га могла да имају антрополошка истраживања у бистрењу и таложењу наших културних и политичких питања. Ми се у то нећемо упуштати, да нас ко погрешно не би схватио. Антропологија је најнепопуларнија наука, и најнесимпатичнија. Разумеће се то одмах ако напоменем само једно. Језгра Хрватства јесте Хрватско Загорје, а то Загорје антрополошки (у широком смислу речи) припада Словенцима (или, ако хоћете друкчије да кажем, словенском делу нашега народа). Или, још нешто. Југословени са панонских равница далеко су од Динараца, а много су ближи — Мађарима. Такве и сличне чињенице, наравно, не могу бити симпатичне онима који говоре о „народном јединству“ о „истој крви“ која „тече“ у народним жилама, „расној заједници“, и т. д. А то није само случај у нас, тако је скоро у свима народима. Само што је наш народ у многим крајевима још национално, рецимо, неопредељен (има у Цвијића згодан израз), па би излагање таквих чињеница многе појаве протумачило, а могло би и политички и добро и зло да се искористи.

Бранимир Малеш

Жива Црква у Русији

I

По најновијој својој статистици, Жива Црква у Русији 1. јануара 1927. г. имала је 84 епархије, 6245 парохија, 143 епископа и 10815 клирика.[1] Ове цифре показују да се она јавља као значајна величина међу хришћанским организацијама. Пошто до сада у научној књижевности нема ни једног рада који би давао правилан појам о историји и уређењу те нове религијске организације, покушаћемо дати главније податке у том погледу.

„Жива Црква", или, како се она назива почев од августа 1923. г., „Синодска Црква", никла је у мају 1922. г.

Њу је била створила бољшевичка влада заједно са једном групом петроградског свештенства. У пролеће 1922. г., Совјетска Влада, која је мислила победити цркву правом борбом — антирелигијским законодавством и пропагандом, конфискацијом црквене имовине, тамницама и стрељањем верских служитеља, — признала је да је она грешила, јер таква борба само појачава цркву, и с одлучношћу обичном за бољшевике решила је да ту политику промени. „Такође, као што водимо сад нову економску политику „неп", — казао је 25. септ. 1925. г. генерални конзул у Паризу Аусем католичком пропагандисту д' Ербињију, — ми водимо и нову религијску политику. Ми смо нашли да су милиони, већина руског народа, тесно везани са религијом, и решили смо да обуставимо праву борбу са религијским појавима."[2]

Ова изјава бољшевичког представника мало је претерана. Права борба са религијом није била обустављена, али нова ре-

[1] В. званични орган Живе Цркве у Москви: „Вестник Св. Синода Православној Росијској Церкви", 1927. г., Н. 2., стр. 9.

[2] *M. D' Herbigny*, L' Aspect religieux de Moscov. Roma, 1926., p. 15.

лигијска политика — „црквени неп", како кажу бољшевици, допунио је негативна средства борбе позитивним мешањем у сам унутрашњи црквени живот. У пролеће 1922. г., Савет Народних Комисара (Совнарком), на предлог Троцког, решио је да поништи патријаршество, и да преда власт у цркви групи свештенства која би пристала да се у свему руководи вољом Совјетске Владе.[1]

Такву групу Совјетска Влада нашла је у Петрограду. Петроградско свештенство одавно је имало искључиво привилегисани положај у цркви. Петроградски свештеници су бирани од најдаровитијих ђака духовних академија. Они су имали леп материјални положај и широка познанства у вишим круговима. Али, у сјајном положају тог свештенства била је једна тамна мрља. Као и цело парохијско свештенство, оно је било потчињено калуђерима — епископима, својим академским друговима, и често чак мање даровитим, који нису имали изгледа да праве каријеру својим талентима. Тежња петроградског свештенства да добије веће значење у црквеној управи изразила се, пре свега, у свештеничким удружењима. Таква су била „Друштво 32 свештеника", »Сверуски савез демократског православног свештенства и световњака" и „Церковное Обновленіе". Неко време, свештенство је имало наду да постигне своје циљеве легалним путем, путем саборског преуређења цркве. „Али се ови рачуни нису оправдали", жали се један од оснивача Живе Цркве, и члан њене Више Управе, проф. Б. В. Титлинов. „Сазвани сабор у августу 1917. г. јавио се као конзервативан".[2] И, у ствари, на Московском Сабору 1917.—1818. г. световњаци су радили заједно са епископима, и помоћу световњака епископима је пошло за руком да успоставе дужност патријарха, и на такав начин уједине и обезбеде епископат.

Због тога, кад је Совјетска Влада предложила свешт. А. Введенском и другим члановима „Сверуског савеза демократског свештенства и световњака" да раде са владом заједно, они су увидели да су њихове маште блиске к остварењу, и радо су пристали.

Тако представљају почетне тренутке историје Живе Цркве и сами њени вођи. „Државна влада — говорио је на конгресу („сјезду") Живе Цркве 1922. г. један од ових вођа, свешт.

---

[1] *Валентиновъ В.*, Черная книга, стр. 157., Парижъ, 1925.

[2] „Новая Церковь", Петроград—Москва, 1923., стр. 48.

Красницки, — предложила је у пролеће ове године да се промени црквена политика... Код нас је то изазвало потпуну сагласност".[1] „Остало је само једно, — пише проф. Титлинов, — узети у руке црквену власт, па ма то било и на револуционаран начин... Спољашни услови чинили су баш такав излаз могућним, јер је сама *револуционарна влада била вољна да потпомаже* мањој и туђи црквени покрет. И црквени новатори прешли су свој Рубикон".[2]

Пре свега, група уз помоћ бољшевичке владе покушала је да узме власт над целом руском црквом у своје руке. Влада је ухапсила Патријарха Тихона, а представници групе петроградског свештенства дошли су 12. маја у Москву к Патријарху, и убедили га да власт преда у друге руке.

Пошто су већ на Сабору 1917.—1918. г. били изабрани заменици Патријарху у случају његове казне или ухапшења, Патријарх је 16. маја предао власт својом граматом првом од таквих заменика — Митрополиту Јарославском Агатангелу.[3] 18. маја, представници групе (свештеници Введенски, Бјелков и Калиновски) опет су дошли к Патријарху, који је тада био у затвору у Троицком метоху (подворје — двор Патријарха), поднели му писмени извештај,[4] у коме, жалећи се да црквени послови због прилика које су се десиле остају необављени, и молили га да им преда канцеларију, да би средили за м. Агатангела сва акта која долазе у њу. Патријарх им је дао писмену резолуцију,[5] у којој их је овластио да *приме и предаду* м. Агатангелу синодска дела. Ипак су они преварили Патријарха. Резолуцију о предаји канцеларије митр. Агатангелу они су прогласили за акт којим се, тобож, њима предаја црквена власт и, споразумевши се са епископима Антонином и Леонидом, образовали су такозвану „Вишу Црквену Управу" или „В. Ц. У."

Тако прича о постанку Живе Цркве Патријарх Тихон у својим посланицама[6] тако причају о томе и сами вођи Живе Цркве".

---

[1] „Краснаја Газета", 1922., VIII 12., бр. 181.

[2] Новая Церковъ, стр. 64.

[3] Грамата наштампана је у часопису руског Св. Синода у Ср. Карловцима „Церковныя Вѣдомости", 1922., No. 10.—11., стр. 1.

[4] Наштампан у брошури Архиеп. Методија Харбинског: „О Живој Цркви", Харбин, 1526., стр. 7. и 8.

[5] Наштампана у званичном органу Живе Цркве у Харкову, „Голос Православне Украине", 1925., јануар, бр. 1—2., стр. 8.

[6] В. на пр. посланицу од 15. VI 1923., у „Црков. Вједом." 1923, бр. 15—16., стр. 1. — преведену у „Хришћан. Животу", 1923., бр. 9., стр. 432—435., а такође посланицу Српском Патријарху Димитрију од 14. XI 1923. год.

„Нема сумње, пише на пр. Титлинов, да та група, која је створила Вишу Црквену Управу, није имала за то пуномоћства од Патријарха Тихона. Патријарх је њој препоручио само посредничку улогу за предају послова, али одавде је још врло далеко до предаје власти. Вођи Живе Цркве узели су власт сами на револуционаран, неканонски и, може се рећи, антиканонски начин".[1]

Забележићемо најважније догађаје из даље историје Живе Цркве.

План делатности Живе Цркве био је израђен на Установотворној Скупштини (»Учредительное Собраније«) те организације 29. маја 1922. г., у Москви. Скупштина је прогласила групу свештеника који су добили Патријаршијску Резолуцију, заједно са епископима Антонином и Леонидом, »Вишом Црквеном Управом«, назвала је своју организацију »Живом Црквом«, основала часопис са истим насловом, и предузела кораке за захват власти и у центруму и у провинцији. У Јарослав, где је тад живео М. Агатангел, у јуну 1923. г., отишла је депутација, која му је предложила да призна власт В. Ц. У., а кад је он то одбио и издао 18. јуна 1922. г., окружницу,[2] у којој је осудио Живу Цркву и дао самосталност (аутокефалију) свима епархијама, Совјетска Влада, на захтев В. Ц. У., ухапсила га је, и послала на заточење у далеки Нарим. У 56 епархија били су послати специјални агенти В. Ц. У. (»уполномоченные«) с неограниченом влашћу, којима су сви органи Совјетске Владе, и пре свега Г. П. У. (Државна Политичка Управа), били на расположењу. Они су издвојили у свакој епархији групе свештеника који су били вољни да признају власт В. Ц. У., дали им организацију, као епархијским извршним комитентима (»епархијски исполкоми«) и предали у њихове руке епархијску власт. Као и сама В. Ц. У., они су радили преваром и насиљем. Објавили су да је сам патријарх предао власт В. Ц. У., и да су због тога они агенти законите црквене власти; а пошто су и сам патријарх и његов заменик били у затвору, те нису могли да ту превару изобличе, њима је пошло за руком преварити велики део не само свештенства него и епископата. А кад је превара била изобличена, следовало

---

[1] Новая Церковь, стр. 55.

[2] Наштампана у „Црквеним Вједомост." 1922., бр. 10—11., стр. 1—2. Ср. његову окружницу издату у Перми 16. IV 1926. г., „Церк. Вјед." 1926., бр. 11—12., стр. 5—6. Основ за ту аутокефалију даје грамата Патријарха Тихона, Св. Синода и Вишег Црквеног Савета у новембру 1920. г., бр. 71., 201.

је насиље. У Петрограду, М. Венијамин, који је одлучио од Цркве представника В. Ц. У. Введенског, био је заједно са 86 својих помоћника лажно окривљен у противљењу влади, 5. јула осуђен на смрт, а 13. августа, заједно са ахимандритом Сергијем (Шеин, професор, члан Државне Думе), професором Новицким и адвокатом Ковшаровим, стрељан близу Петрограда, а већина осталих била је ухапшена. Били су делом ухапшени, делом протерани противници Живе Цркве и у другим варошима. Крајем 1923. г. број самих истераних епископа био је 66,[1] а почетком 1927. године чак више од 150.[2]

Покушаји »тихоноваца« да успоставе своје организације у епархијама и парохијама изазвали су нова насиља. Крајем 1922. г., један од вођа Живе Цркве дао је В. Ц. У. реферат у коме је предлагао не само лишити чина све епископе и свештенике аутокефалисте, а световњаке казнити одлучењем, него и саопштити Совјетској Влади да »аутокефалија епархија има политички карактер, да је она штетна за мир у држави и опасна за саму државу«.[3]

Последица тог реферата била је забрана црквених зборова ако се они сакупљају без дозволе В. Ц. У. У погледу парохијских организација, први конгрес (»сјезд«) Живе Цркве, у августу 1922. г., одлучио је: »Хитно распустити Парохијске Савете који су противни Живој Цркви, и изабрати нове из лица рекомендованих парохом, под његовом одговорношћу".

Конгрес је чак одлучио да »пуноправни световњак може бити само онај који уводи у живот принципе Живе Цркве«.[4]

За санкционисање те узурпације власти В. Ц. У. сазвао је 29. априла — 9. маја 1923. г. Сабор у Москви. Сабор је био тако организован да буде послушно оруђе у рукама В. Ц. У. Издата од В. Ц. У. Уредба о сазиву Сабора склонила је од учешћа у Сабору све противнике Живе Цркве. 189 чланова Сабора били су назначени В. Ц. У., а §§ 6. и 41. Уредбе дали су изборна права само лицима која се нису показала непријатељима Живе Цркве.

Сабор је лишио чина и калуђерства патријарха, поништио је патријаршество, заменио је В. Ц. У. Вишим Црквеним Са-

---

[1] Списак у *Черној Книзи* Валентинова, стр. 257—259.

[2] Списак је наштампан у париском часопису „Борьба за Россію", 1927., август.

[3] „Известија В Ц И К", 1922., XII, 22., бр. 390.

[4] „Краснаја Газета", 1922., VIII 12., бр. 181. Ср. *Титлинов*, Новая Церковь, стр 16—17.

ветом, издао уредбе о епархијском и викаријатском устројству, дозволио други брак клирицима и брачно стање епископима, увео нови стил и затворио манастире[1].

Време после Сабора било је доба највећег успеха Живе Цркве. Власт је припадала њој готово свуда. Чак у Москви само 4—5 парохија признавало је патријарха. Али, ускоро је почело њено опадање.

Пре свега, већ се на конгресу 1922. г. Жива Црква поделила на три партије, јер се од ње отцепио такозвани „Црквени Препорођај („Церковное Возрожденіе“) са епископом Антонином на челу и „Савез Старе Апостолске Цркве“ или „С. О. Д. А. Ц.“ са Введенским на челу. Узајамно непријатељство ових група, особито Препорођаја и Живе Цркве, било је врло јако, и ма да Совјетска Влада није дозвољавала потпуно делење ових партија, тако да је Сабор 1923. г. и створени на њему Виши Црквени Савет имао коалициони карактер, узајамна је борба слабила силу Живе Цркве.

Велики удар за Живу Цркву било је ослобођење патријарха Тихона 26. VI 1923. г. Првог јула, Патријарх је узео у своје руке црквену управу, и почео огорчену борбу са Живом Црквом. Његове посланице[2] против узурпатора црквене власти имале су велик успех. Почео је рад на успостављењу црквене организације. Напротив, Жива Црква је посртала. „Затресли се редови обновленаца“, — пише референт Сабора Живе Цркве 1925. г., Красотин. „Многи учесници Сабора 1923. г. сад су га издали“.[3]

Жива Црква била је принуђена да промени своју тактику. Не одбацујући стара средства, превару и насиље, — она је почела у већем обиму примењивати тактику претварања у православље, да би уселила у народне масе убеђење да је она стара, православна црква, и да је једина њена разлика од „тихоновске цркве“ „савесно признање Совјетске Владе“. Са овим циљем, други конгрес „обновленаца“ је пре свега одбацио коалиционо начело, и предложио мањим групама: или сасвим оделити се од Живе Цркве, или у свему признати њену власт. „Црквени препорођај“ и група Красницког изабрали су друго. Затим, он је заменио „Виши Црквени Савет“, створен Сабором 1923. г., Све-

---

[1] Види „Дејанија II Всеросијского Поместнаго Собора“. Изданије Вишаго Церковнаго Совета.

[2] Види на пр. посланицу од 15. VII 1923. г. „Церк. Вјед“. Н. 15.—16., стр. 1—3., и посланицу од 28. VI 1923. г. у „Безбожнику“ 1. VII 1923., бр. 28.

[3] „Вестник Св. Синода“, 1916., N. 6. стр. 18.

тим Синодом — установом која је већ давно била позната у Русији. У вези са тим, он је одбацио чак и само име „Живе Цркве", и назвао своју секту просто: „Православнаја Россијскаја Церковь" или „Синодаљнаја Церковь", а наслов „Живе Цркве" оставио је малој групи Красницког. Часопис „Живаја Церковь" била је замењена „Вестником Св. Синода".

„Нови виши орган Живе Цркве, Свети Синод, — пише споменути референт, — био је принуђен узети пажљивију тактику, узимајући у обзир психологију црквених маса, које су неповерљиво гледале на ситна, ма да и сасвим законита новаторства".

У том правцу радили су и ванредни скупови Живе Цркве, и то: Велики Предсаборни Савет у јуну 1924. г., проширени пленум Синода крајем јануара 1925. г., други Сабор Живе Цркве у октобру 1925., и, најзад, проширени пленум Синода у почетку 1927. г. У појединости, Сабор 1925. г. готово је поништио најважније реформе Живе Цркве.

У погледу другог брака свештеника и ожењеног епископа, он је одлучио: „Св. Сабор види своју обавезност да предложи одлуке о том предмету на решење будућем Васељенском Сабору, и изражава своју приправност да се потчини решењима тога Сабора".

Дозволио је Сабор и успостављење старог календара онде где то жели народ. Осим тога, Сабор је издао уредбу о устројству црквене управе „више митрополијске, епархијске и парохијске".[1]

У вези са новим правцем тактике Живе Цркве стоје и њени односи према православној цркви у самој Русији и у иностранству. Да би доказала народу да је она истинито православна, Жива Црква чини привидне покушаје измирења са „тихоновском црквом" и стара се доказати да њу признају као православну остале православне цркве.

Још кад је Патријарх Тихон био жив, представници живе Цркве имали су 26. августа и 20. октобра 1923. г. састанке са патријарху верним епископима у Москви. Чим су почели преговори, председник Синода Живе Цркве М. Евдоким наштампао је у бољшевичким новинама следећу лажну изјаву: „Бивши патријарх Тихон потпуно попео се и, схвативши то, дао је изјаву Св. Синоду о измирењу са свештенством и народом, који су се одвоили од њега. Мешовита комисија, чак преко његових ва-

---

[1] „Дејанија" овог Сабора наштампана су у „Вестнику Св. Синода" 1926. бр. 6. Жива Црква је подељена на 8 митрополијских округа.

трених заштитника (митрополита Илариона) донела му је следећу резолуцију: Одређи се свих пуномоћстава, уђи у манастир, чекати над собом епископски суд".[1] А у првом броју новог органа Живе Цркве *Вестник Св. Синода* била је наштампана нова денунцијација против Патријарха, да он „сједињује друштвене силе за нову побуну против Совјетске Владе". Присталице патријарха схватили су да су преговори потребни Живој Цркви само за то, да би изазвала забуну у народу, и 10. новембра 1923. г. обавестили су Евдокима о њихову прекиду. Слични резултат имали су преговори са „местоблјустителима" Патријарха митрополитима Петром и Сергијем и другим епископима,[2] због чега је Сабор 1925. год. одлучио прекинути преговоре са вођама тихоновске цркве и говорити само са свештеницима и световњацима. Друкчије није могло бити. Водећи преговоре о измирењу, Жива Црква у исто доба и тајно и јавно чини денунцијације Совјетској Влади против православних епископа, због чега је тамница постала сад њиховом обичном резиденцијом.

Већи успех има Жива Црква код православних цркава у иностранству. Кад се она јавила, све су је православне цркве осудиле као расколничку, и чак јеретичку секту.[3] Међутим, сад њени часописи с поносом штампају посланице цариградских и јерусалимског патријарха њеном Синоду. Представници ових патријараха учествују у седницама Сабора и Синода Живе Цркве. Ипак, та промена налази за себе објашњење не само у слабој обавештености источних патријараха, него и у њиховој старој материјалној зависности од руске цркве. Часописи Живе Цркве сведоче о материјалној помоћи коју даје Жива Црква сиромашним источним патријарсима. Посланица Синода Живе Цркве од 11. XII. 1824. г. поглаварима источних цркава обећава материјалну и моралну помоћ.[4] Јерусалимски патријарх већ је добио од Синода Живе Цркве право сакупљати новац у свим њеним храмовима у Цветну Недељу.[5] Претрес који је у мају 1924. г. учинио у Цариградској Патријаршији начелник турске

---

[1] Известија „В. Ц. И. К.," 1923., бр. 136.

[2] Подробни преглед неуспешних преговора обновленаца са православним епископима даје Титлинов у чланку: „Шта је било учињено за црквени мир?", „Вестник Св. Синода", 1926., бр. 7., стр. 5.—10.

[3] Многобројне изјаве наштампане су у „Црквеним Вједомостима" за 1923. —1927. г.

[4] Оригинал посланице је у архиви Српске Патријаршије.

[5] „Вестник Св. Синода" 1927. г., бр. 2., стр. 3.

политичке секције Расим-Бej доказао је да секретар Патријаршије Капа-Јоанну добија редовну плату (75 турских лира месечно) од Бољшевичке Владе, и да је у награду за признање Живе Цркве патријаршија добила од те владе обећање штитити њене интересе у Ангори, а у случају потребе дати патријарху катедру у Русији у гр. Екатеринодару, коме су бољшевици дали име Краснодар.[1]

Ипак, нови правац политике Живе Цркве није дао успех у народу. „Вође нове цркве — то су ђенерали без војске"; казао је патријарх Тихон једном страном новинару.[2] То признају и саме те вође. „Првашни грех црквено - обновленческог покрета — то је његова одвојеност од црквене масе", пише проф. Титлинов. „Живој Цркви није пошло за руком да потчини своме утицају световњаке. А такве одлуке, као што су: о затварању парохијских Савета који нису сагласни са Живом Црквом, стварање Савета из рекомендованих чланова, признање права световњака само припадницима Живе Цркве, склањање световњака од важне улоге у будућој црквеној управи још више су морале одвоити нови црквени покрет од верујуће масе и учинити га сасвим лишеним терена". Исти проф. Титлинов признаје да побожни народ не само не иде у Живу Цркву, него осећа велику мржњу према њој. „Велика већина свештенства и црквених општина, пише он, није хтела признати нову црквену управу. Имена вођа покрета постала су одијозна. Узбуђење у црквеном народу било је тако јако, да је неким вођама покрета претила чак физичка опасност. Прот. А. Введенски добио је камен у главу. Убијање камењем и без камења претило је и другима, ако их не би узела милиција у своју заштиту. Епископ и свештеници нису могли, да мирно врше богослужење или да се појављују на улици. Њима су у лице бацили не само различите прекоре него и праву грдњу. На јавним диспутима Живе Цркве искрсавала је мржња неких народних елемената".[3]

Исто тако и свештеник Живе Цркве Ларин пише: „Основни узрок опадања Живе Цркве, што се особито осећа у селу, састоји се у томе да се народ свесно бори против Живе Цркве, вернији иду мимо свештенике обновленце, због чега

---

[1] Рапорть Расим-бeja од 28. V 1924., бр. 26., ср. *Michel d'Herbigny*: Après la mort du Patriarche Tychon, Roma 1925., p. 134.

[2] L' Information, 1924., N. 219.

[3] Новая Церковь, стр. 2., 24. и 51., Ср. „Весник Св. Синода", 1926., бр. 10., стр. 3. „Церк. Вед". 1923., бр. 19—20., стр. 9., 1924, бр. 19—20, стр. 16.; „Безбожник", 1924, IX 9., бр. 38.

они, имајући породицу, више пола године немају места, ма да слободних места има много".[1]

Исто признају и странци, на пр. епископ Вашингтона Дисемс Каннон.[2]

Пребројавајући своје епископе и свештенике, статистичари Живе Цркве ћуте о световњацима, а ако понекад тврде да њима припада једна четвртина православног становништва, они уврштавају у број својих чланова световњаке свих парохија у којима свештеници немају моралне храбрости за борбу са Живом Црквом[3] и такође парохијâ где су парохијани или мало обавештени и преварени „мимикријом" Живе Цркве или су принуђени да се обраћају к свештеницима Живе Цркве, јер су православни свештеници истерани Владом из ових парохија. Чак број епископа и свештеника Живе Цркве стално опада, што признаје њен званични часопис: 1. октобра 1925. г. Жива Црква имала је 108 епархија, 192 епископа, 12,543 парохија и 16,540 клирика[4]. Међутим, 1. јан. 1927. г. она је имала само 84 епархије, 140 епископа, 6245 парохија и 10,815 клирика.

„Вестник" се теши да су прве цифре биле претеране, али, где је доказ да нису претеране ни друге?.[5] У својим парохијама он не може да нађе ни 20 чланова потребних за организацију Парохијског Савета и због тога хоће да сасвим затвори те Савете.[6]

II

Од Историје Живе Цркве, прелазимо на њено учење и устројство. Један од њених идеолога, проф. Б. Титлинов, хоће да стави постанак Живе Цркве у идејну везу са претходном историјом руске религијске мисли, и учвршћује у број њених претеча словенофиле, Достојевског, Владимира Соловјева, Л. Толстоја и руске либерале соборнике, који су основали у Петрограду Религијско-Философско Друштво (Религіозно-Философское Общество)[7]. Титлинови номаси а и г. Марјановић.[8] Али

---

[1] Вестник Св. Син., 1927., бр. ll., ср. 1926. бр. 6.

[2] „New-York Times", 1926., lX 27., ср. „Возрожденије", 1926. X 18., бр. 503; *Д' Ербиљи,* Церковнаја Жизнь въ Москве, стр. 40—41. и 57.

[3] Што признаје и „Вестник Св. Синода" 1927. г. бр. 2., стр. 17.

[4] „Вестник" Св. Син." 1926., бр. 7., стр. 2.

[5] Вестник Св. Син. 1927., бр. 2., стр. 9. и 17., у неким епархијама Жива Црква има сад само $1^1/_2\%$ православног становништва.

[6] „Воскресное Чтеније": 1926., XI 14., бр. 46.; ср. „Вестник Св. Синода", 1926., бр. 10., стр. 2. и 7.

[7] Новая Церковь, стр. 41—56.

[8] „Жива Црква у Русији", Београд, стр. 26—28.

не можемо да се сложимо са таквим објашњењем генезе те организације. У ствари, Жива Црква јавља се као права наследница не ових живих религијских струја, него болесних традиција и осећаја у црквеном животу, последица зависности руске цркве од државе. Док су све ове све струје штитиле црквену слободу, Жива се Црква јавља као слепо оруђе у рукама атеистичке владе. У појединости нема ништа сличног између начела народне саборности код словенофила и поповске олигархије у Живој Цркви. Достојевски би могао само строго осудити овај савез карамазовских „Ракитина" са ма и не великим, но свакако малим инквизиторима. Шта је опште између учења Толстоја, који се борио против примене силе чак у држави, и ове организације, која не само in toto одобрава сва, беспримерна у историји, насиља бољшевика, него зида на насиљу читав црквени живот, и учи да Хришћанство у историји није „испало" због тога што му је фалила *„заповедничка снага,"* што оно није могло *приморати* људе да живе по хришћански".?[1]

Шта је заједничко између ватреног заштитника црквене слободе Владимира Соловјева, који је, наиме, због тога симпатизовао римокатоличкој цркви, и између Живе Цркве, која је потпуно задовољна својим ропством Совјетској Влади? Нема везе Жива Црква ни с Религијско-Философским Друштвом, које је у ствари продужавало традиције руских религијских мислилаца. Идејне вође овог Друштва, Д. С. Мережковски, Н. А. Бердјаев, С. Н. Булгаков, А. В. Карташев, митр. Сергије Старгородски, нису на страни Живе Цркве, они су „тихоновци". Неке одјеке овог друштва можемо наћи у „Црквеном Препороћају" м. Антонина, али и „Црквени Препороћај" бори се против Живе Цркве. Међутим, ко су вође Живе Цркве? Туђи свакој идејности, робови старог режима, који су лако променили своје владаре. Како је било доказано документима у време судског поступка против м. Венијамина, Красницки је био члан „Руског Собранија" писао је о употреби хришћанске крви код Јевреја.[2] Введенски налазио се у најближим односима са м. Венијамином,[3] и у почетку бољшевичке власти, кад су сви мислили да ће за тим почетком скоро бити и крај, држао је ватрена предавања и проповеди против бољшевика. Црквењак Стадник, члан депутације која је одузела горепоменуту резо-

---

[1] Титлинов, Новая Церковь, стр. 81—82.
[2] Валентинов, „Черная книга", стр. 223.
[3] Титлинов, „Новая Церковь", стр. 62.

луцију од патријарха, био је послужитељ у двору Велике Кнегиње Ксеније, и познат својом сервилношћу[1] и т. д. „Где су били вођи Живе Цркве, пише бољшевички агитатор Горев, у току последњих пет година, и зашто су они прешли на страну бољшевика само тад, кад је бољшевичка победа постала за све јасна?“[2]

Све ово, као и горенаведена историја Живе Цркве, доказује да њен корен треба тражити не у чисто идејној области, него у области практичких сталешких интереса. Жива Црква, то је побуна једног дела свештенства у име своје власти и својих сталешких интереса.

Ови сталешки интереси, то је кључ према свим реформама Живе Цркве, то је та непокретна осовина око која се окреће живот Живе Цркве.

Све остало за њу је важно само у колико држи ову осовину, и, због тога, оно се мења према околностима. Жива Црква сама ништи своје најважније реформе, мења своје централне установе, мења чак само своје име, и радо би опет променила своје господаре; али, у свим овим променама она остаје верна служењу сталешким интересима белога свештенства.

Власт у Живој Цркви фактички припада презвитерима. Иницијатори Живе Цркве били су само петроградски свештеници.

Епископи Леонид и Антонин били су позвани од те групе свештеника само доцније, и само због тога, како отворено признаје и њен званични часопис,[3] што они нису хтели вршити хиротонију без епископа, како су то учинили „самосвети“ у Кијеву. Али, и овим епископима они су дали другостепену улогу, и еп. Антонин одвоји се (29. VI 1923. г.) од Живе Цркве, наиме због тога што је Жива Црква, говорећи његовим речима, „ чисто поповска сталешка организација“.[4]

Исто тако Централни Комитет Живе Цркве, који у ствари има сву власт у њој, састоји се из свештеника, и није увео у свој састав ни једног световњака, услед чега на конгресу 12. VIII 1922. свештеник Крилов одваја се од Живе Цркве, као „уског сталешког покрета“.[5] Пресвитеријански карактер имају

---

[1] „Последнија Новости“, 28. VI 1922., бр. 800, реферат А. В. Карташева.

[2] „Како и због чега јавила се Жива Црква?“, „Безбожник“, 1923., VII 24., бр. 32.

[3] „Жива Црква“, 1922., бр. 3., стр. 10.

[4] „Церк. Вјед.“ 1923., бр. 23.—24., стр. 16.

[5] „Правда“, 1922., VIII 23., бр. 188.

и званични, управни, централни, епархијски и парохијски органи Живе Цркве, Конгрес 1922. г. решио је да у В. Ц. У. епископи морају бити у мањини.[1]

У Виши Црквени Савет, којим је Сабор 1923. г. заменио В. Ц. У., било је увршteно 12 свештеника и само 5 епископа, и један[2] световњак, у епархијске Савете 4 свештеника, 1 епископ и 1 световњак, при чему председник епископ није имао никаквих особитих права, и све је послове решавала већина презвитера. У парохијским Саветима свештеници нису могли имати већину већ због своје малобројности, али уместо тога Жива Црква ограничила је власт тих Савета и дала је право свештеницима бирати чланове у те Савете, а најновији пројект Живе Цркве замењује Савете установом 2—3 пуномоћника, зависних од пароха.[3]

Много има световњака у Саборима Живе Цркве; али, прво, сами ти Сабори су само декорација, која даје формалну санкцију за решења већ примљена у Централном Комитету, а друго, састав Сабора стоји у зависности од воље Централног Комитета. На Сабору 1925. г. Жива Црква је дала више места у својим органима епископима и световњацима, али, она је то учинила због својих сталешких интереса. Са једне стране, после дозволе брака епископима, многи су свештеници постали епископи, са друге, било је неопходно предузети мере против наглог опадања припадника Живе Цркве.

Да Жива Црква има презвитеријанско устројство, то отворено признају и њени вођи. »У области унутрашњих црквених послова, — пише Титлинов — Жива Црква има свој циљ *пре свега* ослобођење црквеног живота од утицаја монашког епископа, и предају руководства црквеним пословима у руке белог свештенства... Главно место у црквеној управи добивају презвитери, а епископи постају више почастним представницима цркве, али не начелницима.«...

Основна теза нове власти постављена је чврсто. Из руку епископа власт прелази на свештенство... јавља се презвитеријанско начело управе у место епископског... путем предаје већине места у црквено-управним органима презвитерима.[4] »У

---

[1] Титлинов, Новая Церковь, стр. 11.

[2] „Правда“, 1923., V 8., бр. 101. Тај световњак, Новиков (Ајзенштајн), је агент Совјетске Владе.

[3] „Вестник Св. Синода“, 1927., бр. 2.

[4] Новая Церковь, стр. 12., 31. и 39.

исто доба, признаје проф. Титлинов, у Живој Цркви се осећа чак неко неповерење према световњацима, и она се боји њихова утицаја на црквене послове«.[1]

Презвитеријански карактер Живе Цркве објашњава нам и све остале њене реформе.

Она није поништила патријархат због ма каквих начелних разлога, него само због тога што је патријарх, као глава епископата, сметао презвитеријанским тежњама. И прави комични утисак чине часописи Живе Цркве, у којима се на једној страни, кад се говори о патријархату у Русији, оно грди, док на следећој, кад се говори о источним патријарсима, оно се на сваки начин уздиже, јер може дати помоћ Живој Цркви у њеној борби са тихоновцима.[2]

Да су други брак свештенства и ожењени епископат дозвољени због тога што ове реформе одговарају интересима белог свештенства, то није потребно доказивати.

Са истим циљем, Жива Црква је ступила од самог почетка у огорчену борбу са калуђерством, овим »цвећем на црквеном дрвету« и, говорећи речима проф. Титлинова, готово га поништила.[3]

Она је покушала да уведе високу тарифу за свештенодејство, и само страх да сасвим не остане без световњака сметао јој је у томе погледу.

Исти сталешки и опортунистички карактер има и остала политика вођа Живе Цркве. У почетку, они су хтели добити власт над читавом руском црквом, али кад се јавила опасност да у покрајинама могу никнути самосталне и чак непријатељске организације према Московском Синоду, они су ступили на пут административног дељења своје Цркве, да би сачували, ма да привидно, духовно јединство. Док је Сабор 1923. г. одбацио аутокефалију Украјинске Живе Цркве,[4] Сабор 1925. г. (X, 6) — признао ју је. Ипак, Украјинска Црква неће да одржава ма какве везе са Москвом. У мају 1924. г. била је проглашена аутономија Бјелоруске Живе Цркве.[5] Напослетку, у 1927., била је прогла-

---

[1] Ibidem, стр. 13.

[2] Види на пр. „Голос Православној Украини“, 1925. г. бр. 1—2., ст. 15—16.

[3] Новая Церковь, стр. 16—17.

[4] Према статистици Живе Цркве 1. октобра 1925. г. Украјинска Жива Црква имала је 16 епархија, 33 епископа и око 3000 парохија („Вестник Св. Синода“, 1926., бр. 7., стр. 2.).

[5] Према истој статистици, Бјелоруска црква има 4 епархије, 6 епископа и близу 500 парохија.

шена аутокефалија Ђурђијанске (Грузинске) цркве,[1] ма да је ова црква још пре постанка Живе Цркве (у марту 1917. г.) прогласила своју аутокефалију, и није одржавала никакве везе за Живом Црквом у Москви, нити ју је молила за аутокефалију.

Реформе које немају везе са интересима белог свештенства, на пр. руски језик у богослужењу, општа молитва, успостављање чина ђакониса, — уводе се сувише лагано, и изгледа са циљем да се докаже стваралачка сила нове цркве.

Напослетку, сам је Савез Живе Цркве са бољшевичком владом само средство за исти циљ: хегемонију белог свештенства. Поглавари Живе Цркве добро разумеју да, осуђени од православног епископата, и омражени од православног народа, они могу сачувати власт у цркви само помоћу физичке силе бољшевичке владе, и готови су на све, да би заслужили милост својих господара.

А та се милост купује скупом ценом: пуним одобравањем бољшевичке политике и потчињавањем црквене политике Совјетској Влади. „Жива Црква, пише Титлинов, на сваки начин *подвлачи* своју солидарност са лозинкама социјално-либералног покрета", и признаје да је „такво подвлачење изазвано мотивима *тактике*".[2]

То добро разумеју и сами бољшевици, и објавили су „поповски трест", како они називају Живу Цркву, организацијом кукавица, немоћних паразита и потпуних моралних и духовних банкрота, које чине последње очајне и, у исто доба, смешне напоре да се подвуку под кожу комунистичког режима, па ма црква била тиме сведена и на најслабију сенку".[3]

Ми смо већ видели да у ствари Живом Црквом управњају не сабори него Централни Комитет Свештеника, који има своје пуномоћнике са неограниченом влашћу у свакој епархији, има 56 „обер-прокурора" како је рекао на конгресу 1922. год. свешт. Крилов. Али, тај се Централни Комитет јавља као послушно оруђе у рукама Совјетске Владе. О. Г. П. У., т. ј. Сједињена Државна Политичка Управа, има тајно одељење за религијске послове, чији начеоник је пуномоћник Тучка или Тучков, и овде чланови Централног Комитета добивају обавезне инструкције.

---

[1] „Вестник Св. Синода", 1927. г. бр. 2.

[2] Новая Церковь, стр. 14.

[3] В. „Безбожник", 1923., VII 29., бр. 32.; VIII, 19. бр. 35. *Јак. Окунев*, Смена вех в церкви, Харков, 1923., стр. 20.—21.

III

После свега, није тешко учинити канонску оцену Живе Цркве.

Канони знају три врсте од цркве одвојених религијских друштава: јерес, раскол и засебни зборови (парасинагога). Парасинагога је привремено, случајно одвајање, и очигледно је да се тај појам не подудара са Живом Црквом, која има своју доста јаку организацију. Не подудара се са њом ни појам јереси. Истина, она изопачује црквено устројство, предавајући власт у цркви презвитерима, и дозвољавајући им други брак, и због тога нарушава и догматско учење о цркви. Али, и сваки раскол је нарушавање 9. члана Символа Вере, који зна само за „једину церков".

Исто тако, бајаги, даје основу говорити о Живој Цркви као јереси и њено неограничено признање социјалног програма Совјетске Владе.

„Совјетска Влада једна једина у читавом свету има да оствари на земљи идеале Царства Божија" — гласи одлука Сабора Живе Цркве од 3. маја 1923. године.[1] Изгледа, овде Жива Црква стоји на терену старих хришћанских химастичких секата са њиховим негирањем приватне својине.[2] Али, ми смо већ видели да комунистички програм не само да нема важна значаја у Живој Цркви, него се уопште јавља у њој као тактички корак, потребан за осигурање помоћи са стране комунистичке владе.

Морамо, дакле, признати Живу Цркву за раскол. Тако је, наиме, називају и званична акта православне црквене власти, на пр. посланице п. Тихона од 15. јула 1923. г.[3] и од 14. XI 1923. г. патријарху Српском Димитрију.

Са тим је сагласна и црквена пракса у Русији. У случају враћања у Православну Цркву, чланови се Живе Цркве примају уз кајање, као расколници.

Дакле, појам раскола — то је genus proximum за Живу Цркву, и сви канони који одређују начин понашања Православне Цркве према расколницима морају бити примењени и према Живој Цркви. Није тешко наћи за њу и differentia spe-

---

[1] Дејанија Сабора, стр. 7.

[2] О вези руског комунизма са старим комунистичким хришћанским сектама види интересантну књигу: *Dr. Iritz Gerlich*, Der Kommunismus als Lehre vom Tausendjährigen Reich, München 1926.

[3] „Церк. Вјед." 1923., бр. 15.—16., ст. 2.

cifica. Читава историја тог удружења, његова идеологија, и његово устројство, изнуђавају нас дати Живој Цркви дефиницију раскола презвитеријанског, чије многобројне преседане налазимо у црквеној историји.

Ако од дијагнозе ове црквене болести прећемо на прогнозу, морамо рећи да је њена будућност везана са судбином Совјетске Владе, и да дете те владе неће дуго преживети ту своју мајку. Али, чак ни евентуална дуготрајност Совјетске Владе не обећава Живој Цркви сјајну будућност.

Јер, прво, ово неће допустити сама Совјетска Влада. Жива Црква потребна је њој не сама по себи, не због њених реформама, већ само као оруђе за разрушавање православне цркве. „Смешне су нам ваше реформе!" пише један бољшевички агитатор. „Ми хоћемо такву реформу која ће вас и ваше реформе за свагда избрисати из људске свести; ми се не задовољавамо ничим што је мање од потпуне смрти сваке религије".[1] Због тога, ако би Жива Црква имала већи успех, и заменила собом тихоновску цркву, њу би убила иста Совјетска Влада која ју је и родила.

Али, за такав успех Жива Црква нема моралне снаге, нема моралног ауторитета.

Стари хришћански апологет[2] пише да је хришћанска црква оснивана на крви мученика. На крви мученика оснивана је и Жива Црква. Али, она није оснивана на крви својих мученика, него на крви лица од ње измучених, на невиној крви и страдањима митрополита петроградског Венијамина, неколико епископа, хиљада свештеника и много хиљада световњака, стрељаних, ухапшених, истераних од бољшевика, по захтеву Живе Цркве.

А таква туђа, невина крв никад не може да служи као темељ за црквену зграду, јер она виче са земље к Богу (Мојс. 4., 10.) и на таквим зидарима лежи вечно проклетство Основаоца Цркве, онима који су побили и прогонили послате од Њега праведнике (Мат. 23., 35.—38. Лук. 11., 51.). Сва праведна крв што је проливена на земљи од крви Авеља Праведнаго до крви нових руских мученика лежи и на Живој Цркви; и ако се Христово пророчанство: „ето ће вам се оставити ваша кућа пуста" са поразном тачношћу испунило на Јерусалиму, оно ће се испунити и на тој цркви, која, говорећи речима Апокалипсиса: »има

---

[1] *И. Степанов*, „Мисли о религији", Москва, 1923.

[2] Тертулијан, Apolog. Стр. 50.

име да је жива, а она је мртва«. (3., 11.). Властољубље, користољубље и сервилност вођа Живе Цркве не могу примамљивати према њој вернике, и њено нагло опадање о томе најбоље сведочи.

Она се још држи преваром, особито иностраних православних црквава. Али »нема ништа тајно што ће бити јавно, ни сакривено, што се неће дознати и на видело изићи«. (Лук., 8., 17.).

*

Појава Живе Цркве је само епизод у великом историјском процесу који сад постоји у Православној Цркви у свим њеним деловима. У току дугих векова спајана са државом, Православна Црква сад, кад су се промениле основе државног устројства и државне политике, осећа потребу уређења у новом правцу својих односа са државом. Није лако за цркву, са њеним консерватизмом, тражити нове путеве, и свугде тај процес иде са великим тешкоћама за њу. Али, нарочито је тешко решити ту задаћу православне цркве у Русији, чије се државно устројство неочекивано променило Револуцијом на најрадикални начин и са највећом брзином. Ова околност, разуме се, делом извињава вође Живе Цркве, али у сваком случају морамо признати да је њен начин регулисања односа са новом државном владом неуспешан.

С. Троицки

Лига Народа и државна суверености

Двадесети век дао је човечанству један страшан рат, али и један озбиљан покушај да се оствари зближење и сарадња међу народима. И, као завршни део тога великог рата, видимо организовање једне међународне пацифистичке установе, чији је устав заблистао у првим редовима Верзајског, Сен-Жерменског, Тријанонског и Нејског Уговора о Миру. Створена је Лига Народа и одмах, непосредно после Рата, она је почела да дејствује. Ударен је темељ органу међународне сарадње, који треба да допринесе бољој будућности у односима између народа. Створен је нов форум за мирно и непристрасно решавање међународних спорова, у освојен је и предвиђен цео низ мера, у циљу да се избегну оружани сукоби. Пружила се, најзад, прилика да народи заједнички пораде на сузбијању ратова, осигурању мира и узајамног обезбеђењу културног и привредног напретка.

Женевска Установа, са акцијама свих својих непосредних и посредних органа, задире у разноврсне области савременог друштвеног и државног живота. Њена настојања откривају и мисију Лиге Народа да својом идеологијом прожме све облике људског мишљења и све делатности друштвених чинилаца, како колективне тако и индивидуалне. Отуда и видимо Лигину активност не само на пољу политичком, већ и на пољу правном, привредном, социјалном и интелектуалном.

У области државног и међународног права, Лига Народа је допринела стварању извесних нових концепција, које су, по самој природи ствари, морале изазвати сукоб или размимоилажење гледишта у разним питањима. Један од најосновнијих проблема који су се појавили, стварањем Лиге Народа и њеног поступка је, без сумње, питање: да ли обавезе које за поједине

државе проистичу из Лигиног Пакта нису у противуречности са суверенитетом те државе? Да ли државна сувереност, примањем тих обавеза, није ограничена вољом једне друге власти или правног лица, која се воља манифестује у одлукама Лиге Народа?

Државна сувереност је, по правној теорији о држави, најбитније обележје државне власти, њено својство, услед којега је државна власт, у границама своје области, *највиша, независна* и *неограничена* од сваке друге власти. Због апсолутности и категоричности појмова на којима почива, може се начело о државном суверенитету лако помирити са начелом интернационализма, које је изражено у Лиги Народа и њеним претензијама. Није лако довести у склад неограничена овлашћења која државна власт ужива на основу примене појма сувереności са многобројним и комбинованим обавезама које су државе примиле на себе, потписивањем Лигиног Пакта. Зато нам се и поставља питање: могу ли државе, не повредивши начело о својој суверености, према горњој дефиницији тога појма, примити за обавезне одлуке донесене од стране органа Лиге Народа?

Ослањајући се на резоновање којим су присталице теорије о државном суверенитету, још пре постанка Лиге Народа, покушале да оправдају егзистенцију међународнога права у опште, могли бисмо доћи до следећих закључака.

Кад суверена држава, ради успешног дејствовања једне међународне установе или међународног организма, у циљу одржања мира међу народима, опуномоћи тај организам потребним пуномоћима, онда то ни у колико не значи да је држава изгубила један део суверенитета у корист тога организма. Јер се „недељивост подразумева у појму суверености. Немогућно је замислити да сувереност припада једном половином једној власти, а другом половином другој власти. То би значило да постоје две највише власти, што би било апсурдно".[1] Тиме што је држава, преко својих законских представника, примила једну уговорну обавезу која ограничава њену искључиву вољу при доношењу одлука за решење извесних питања, држава се није одрекла своје суверености. Напротив, државна се сувереност баш јасно манифестује у акту вољног преношења извесних својих права на једно друго лице, — у нашем случају, на Лигу Народа. Као што се за човека који се обвезао да изврши неку

---

[1] *Слободан Јовановић*: О Држави, основи једне правне теорије.

радњу не може казати да није слободан, јер је баш обвезавши се искористио ту слободу, — тако се исто не може тврдити да је Лигом Народа ограничена државна сувереност, јер се она баш и манифестује у слободи да се прими извесна обавеза. Ако држава, по начелу суверенитета, има право да води рат, следствено, ако је она једина надлежна да бира средства којима ће решавити своје спорове са другим државама, — зашто, онда, држава, на основу тога истог начела, не би могла донети одлуку којом, искључујући насилна средства при регулисању међународних односа, искључиво усваја солуције до којих се долази мирним путем? Укратко, државна сувереност остаје недирнута и неограничена ако држава драговољно, уговорним путем, пристане на извесна ограничења своје највише власти. Ослањајући се на ову теорију, хрватско државно право долази до закључка: да је Хрватска све до 1918. године била суверена држава, јер је она на сва ограничења своје највише власти, разним међународним уговорима, драговољно пристала. Без обзира, дакле што власт хрватске државе, услед великих ограничења, није имала изглед стварне суверене власти, логички и апстрактно може се на тај начин извести континуитет Хрватске као суверене државе. Овај пример, који, у осталом, није усамљен у историји државног права, даје довољно повода да се потражи и наличје теоретског и правног резоновања, које би могло да дође и до тога, стварности тако противуречног, закључка: да држава остаје суверена иако је лишена сваке власти, само кад је драговољно пристала на то лишење.

Сам појам државног суверенитета је, међутим, противуречан ма каквом обвезивању или ограничењу. Својство суверености придаје државној власти два основна атрибута: она је, у границама своје области, највиша и апсолутно неограничена власт. Према томе, обвезивање државе значи да њена суверена власт није ни неограничена, — јер је, у ствари, ограничена једном другом влашћу, чије је одлуке држава примила за обавезне — нити је највиша, јер поред њене воље постоји још једна виша воља којој се држава обвезује на покорност. Када се, дакле, она два елемента која сачињавају главно обележје државног суверенитета не слажу ма са каквим обвезивањем или ограничењем, може се закључити да се начело интернационализма не може помирити са начелом државног суверенитета. Идеја о неограниченој, апсолутној и највишој државној власти не може се поклапати са идејом о организацији једне међународне правне

установе којој би та државна власт дуговала послушност. Појмови: *неограничена власт и послушност*, као нужна последица стварне примене права, нимало се не слажу. — Док је суверенитет, као појамна негација државне подређености, главни ослонац система државне изолације, дотле је установа једне међународне организације која ће се старати о савесној примени међународног права и којој ће држава дуговати послушност, највидније израз принципа солидаризма. А кад се уочи да је, у развоју односа између народа, међузависност држава почела да замењује њихов крајњи индивидуализам, да је боља будућност међународног живота условљена применом међународног права, — онда је и оправдана нада „да ће претеривања појма суверенитета која воде самовласти, мало по мало, нестајати, и да ће сувереност бити замењена појмом независности, т. ј., слободе у границама правних обавеза“.[1] Значи, ексклузивност држава треба да се замени њиховом сарадњом коју ће регулисати норме међународног права. О томе како слободне државе, потчињавајући се праву, доиста не трпе никакву деградацију своје личности, него само делају сходно логици и потребама, лепо се изражава г. М. Илић, када каже: „Прва функција државе је, несумњиво, осигурање безбедности. Зар, према томе, не би било сасвим природно да држава осигура и спољашњу безбедност, установљавањем једног међународног правног поретка, као што је осигурала и унутрашњу безбедност, увођењем унутрашњег правног поретка ..... Јер, као што појединцима потчињавање праву не смањује углед, тако исто и држава, потчињавајући се праву, неће ништа губити од свога угледа. Напротив, тиме би се само повећала интензивност живота државе у међународном животу, као што је то био случај код појединаца. Потчињавајући се том новом међународном правном поретку, живот држава улази у нову фазу развитка, фазу несавршено вишу и човечнију.“[2]

Сем тога, начело о државној суверености претрпело је у пракси толика ограничења, да се о његовој потпуној примени једва може говорити; оно је, услед историјског стицаја прилика, осуђено да остане правна фикција која се не може потпуно остварити. Јер, државе, због немогућности да се политички потпуно изолују, а и због све компликованијих привредних од-

---

[1] Georges Scelle: Le pacte des Nations et sa liaison avec le traité de la Paix.

[2] Michailo Jlitch: Considérations générales sur la Société des Nations et son droit.

носа, стварно трпе извесна ограничења своје суверености. Само што та ограничења, која се изражавају који пут у привредној зависности, а понекад и у извесној врсти политичке подређености једној другој држави, у већини случајева добивају формулу којом се начело суверености не вређа бар са формално-правне тачке гледишта, Дакле, и без постојања једне међународне правне организације према којој држава има обавеза, атрибути појма њене суверености не само што не долазе до потпуног изражаја него бивају често демантовани самом стварношћу. Државна се међузависност, међутим, сваког дана све више манифестује, и тиме, ваљда и са своје стране, доприноси елиминисању или бар ублажавању појма суверености у међународном животу. И, док би се код великих и јаких држава још и могло говорити о једној неограниченој и највишој власти, која почива на њиховој фактичној превласти, сувереност малих држава одувек је представљала само формалну утеху без стварног значаја. Добит једне установе, са циљем да регулисању међународних спорова да једну правну основу, састоји се у правима и заштити које једна држава треба да добије, као накнаду за њене обавезе према тој установи. А тиме би се, ваљда, могао гарантовати један прикладан и карактеран начин, којим би се регулисало ограничење државне независности.

Александар Б. Звекић

М. Миланковић

Кроз васиону и векове

Писма једног астронома

XXIII

Београд, новембра 1923.

Мој боравак у Бечу био је краткога века, као сва уживања на овоме свету. Ево ме опет у мојој универзитетској соби. Три месеца нисам био овде, па се, за то време, накупила на моме столу велика гомила писама, дописница, посмртних објава, службених аката, научних расправа и неплаћених рачуна. Са радозналим очекивањем и зебњом у срцу приступио сам тој Кеопсовој пирамиди. На њеном врху плавило се Ваше мило писмо, а у њеној унутрашњости пронађох још једно. Њих сам прво прочитао.

Ваше вести, драга пријатељице, врло су ме обрадовале, а нарочито она да сте се кренули југу, да ћете о Божићу бити већ код своје куће, а наредног лета на уговореном састанку у Енгадину. Мило ми је да сте срећно примили александријску касету. И мени се неописано свидела. Мој Рус осетиће се усрећен и краљевски награђен Вашим судом о његовом уметничком делу. А и ја сам то исто садржином Ваших писама. У толикој мери, да остале пошиљке, које сам затекао на моме столу, нисам онога дана ни погледао.

Тек наредних дана доспео сам да их прегледам, неке од њих да прочитам, а на неке и да одговорим; остале сам предао своме асистенту на даљу надлежност, или их упутио у архиву или корпу.

Научна преписка донела ми је важних саопштења, толико важних да ћу и Вас, драга пријатељице, упознати са њима и употребити их за астрономску тему овог писма. Но, пре тога, неколико речи о Небеској Механици.

Ту науку створио је, као што смо видели, Њутн својим бесмртним делом. Она испитује, описује и израчунава кретања небеских тела. Служећи се њоме, израчунао је Халеј да ће се она репатица коју је он посматрао 1682 године, појавити године 1758 опет на небу. Тако је и било, и она је добила име Халејеве комете.

У рукама Француза, нарочито Лагранжа и Лапласа, Небеска Механика се још знатно усавршила, па је та нација имала и велику срећу да Енглезима отграби испред носа проналазак Нептуна, један од највећих триумфа науке. То је било овако.

Седма планета, Уранус, пронађена, као што смо већ чули, 1781 године, била је пола века пажљиво праћена од астронома на сваком своме кораку. Но, показало се да се она не влада као што треба. Док се осталих шест планета кретало као што захтева Њутнов закон и његове конзеквенције, дотле је ова, најновија, врдала лево и десно. Зато су астрономи почели да сумњају да ће томе бити узрок једна осма, трансуранска планета, која обилази око Сунца далеко изван путања познатих седам планета, и која, својим привлачењем, ремети кретање Урануса.

Но како да се ухвати та планета, коју није још нико приметио? Она има огромно одстојање од Сунца, па и од Земље, те се можда и не види, а све кад бисмо је и сагледали, ко би је, за време те ноћи, могао препознати и разликовати од осталих небројених звезда. Заиста, при тој даљини, а према трећем Кеплеровом закону, таква планета морала би се померати толико споро по небеској кугли, између звезда некретница, да се то, у току једне ноћи, не би могло приметити.

Али Небеска Механика може, у овом случају, заменити око. Из неправилности кретања Уранусових могла би се, применом Њутнова закона, израчунати путања те трансуранске планете и положај њен у тој путањи. Овакав рачун захтевао би, додуше, много труда, а могао би остати и безуспешан, али колика би му била награда у случају успеха!

У лето године 1845, саветовао је тадањи управник париске Опсерваторије, Араго, свом младом помоћнику, бившем инже-

њеру Монопола Дувана, Леверијеу, да покуша да изврши тај велики рачун.

Леверије је био прави човек за тај џиновски потхват. Већ пре тога истакао се он својим радовима о Небеској Механици, а сада се дао свом душом на посао. Рачунао је преко годину дана.

Двадесет и трећег септембра 1846 године, добио је вршњак Леверијеов, асистент берлинске звездарнице, Гале, од овога једно судбоносно писмо. У њему је саопштавао Леверије да ће се, према његовим рачунима које није успео да верификује на парискоj звездарници, трансуранска планета налазити у првом часу 1847 године на том и том делу неба. Додао је још и остале податке о њеној путањи, шта више и то колика јој је маса. Рачуни су говорили да је та непозната планета већа него што је сам Уранус.

Са дозволом свога управника Енкеа, одлучио је Гале да још тога вечера потражи ту нову планету. Зато је, пре свега, израчунао из података Леверијеових где ће се та планета налазити тога вечера. Нашао је да ће то бити на једном одређеном месту у јату Козорога. Срећни случај је хтео да је, таман у то доба, астроном берлинске звездарнице, Бремикер, довршио своју карту баш тога дела неба, на којој је уцртао све звезде тога краја, посматране и снимљене прошлих година. Ту карту спремио је Гале за своје посматрање.

Пала је јасна звездана ноћ. Високо над хоризонтом оцртавао се Козорог. На њега је Гале упро свој поглед и опазио, скоро тачно на оном месту које је следовало из података Леверијеових, једну звездицу, која није била уцртана у Бремикеровој карти, иако су на њој биле означене и ситније звезде него што је била ова.

Гале је то одмах јавио свом управнику, и њих двојица су без оклевања измерили одстојање те звезде према суседнима. Наредне вечери учинили су то исто, и нашли да се та звезда, за време прошлога дана, померила према осталима, некретницама. Нептун је био пронађен!

Ту планету нашао је, како је то духовито рекао Араго, Леверије врхом свога пера.

Седам година иза тога, када је Араго умро, постао је срећни Леверије управником париске Опсерваторије. И Гале је био човек срећне руке; доживео је деведесет и девет година, и био од свих

астронома сигурно једини који је својим очима гледао два пролаза Халејеве комете, онај године 1835 и онај године 1910.

Но, колико су ова два астронома имала среће у своме животу, толико ју је мало имао енглески астроном Адамс. Он је, још пре Леверијеа, израчунао, скоро исто тако тачно као и овај, путању и положај Нептуна, али енглески астрономи, на које се обратио да ту планету потраже на небу, пропустили су ту прилику. То, дабогме, не умањује заслугу Адамсову.

Да, драга пријатељице, и у науци ваља имати среће, као и у љубави. И ја сам је имао — разуме се, у науци — када сам, као први, ушао са Небеском Механиком у руци у једну научну покрајину где она дотле није засветлела. Мој добри професор Варићак, који ме је начинио математичаром, није ми узалуд говорио да су, и у науци, најплодније оне оранице где се мало орало. Колико је вредео тај мудри савет нека Вам покаже овај случај.

У моме писму о Њутну и његовом делу, ја сам споменуо да, услед привлачног дејства осталих планета, путања наше Земље нема сталан облик и положај, него да се она полако и постепено мења. Из истога разлога мења се и нагиб Земљине осе према равни њене путање која се љуља, а по овој путањи се селе еквинокцијалне тачке, повлачећи за собом и промену дужине годишњих доба. Небеска Механика испитује те вековне или, како се то каже, секуларне промене, и омогућава нам да их пратимо рачуном, корак по корак, у далеку будућност или древну прошлост. Ја сам, у моме делу, када сам испитивао распоред Сунчеве топлоте по површини Земље, дошао и до питања да ли те промене астрономских елемената имају уплива на климу наше Земље. Несумњиво је, додуше, да она лета у којима се будемо налазили ближе Сунцу него сада, и за време којих Сунчеви зраци буду падали стрмије на наше крајеве, морају бити топлија него садања што су, само је питање да ли су те астрономске промене толике да се стварно осећају у слици природе.

Већ пре осамдесет година наишла је наука на ово исто питање, али са друге стране. Тада је било доказано, неоспорним геолошким документима, да се клима наше Земље мењала за време минулих геолошких периода веома осетно, и да су те климатске промене нашле најјачег израза у такозваним леденим добима.

То су била, како им већ само име казује, страшна доба. Ево њихове слике, исцртане са неколико потеза.

Топла времена, као и садања, владала су у Европи; само на врховима планина, које су биле више него сада што су, белио се вечни снег. Спочетка неосетно, па све упадљивије, почео је тај снег да шири своје царство и да помера своје границе, дуж бокова планина, све ниже и ниже. Лета су постајала све краћа и свежија, глечери су набујали и спуштали се у низину, осваjајући и затрпавајући долину за долином, ширећи око себе хладноћу, уништавајући вегетацију.

Векови су пролазили, хладноћа је освајала. Животиње напустише своје промрзнуте паше, потражише топлије крајеве или се прилагодише новим приликама. Човек се повукао у пећине и оставио нам онде докумената о томе добу, цртајући, по зидовима тих својих скровишта, мамуте и друге животиње леденога доба.

У хиљадугодишњем напредовању, прекрилили су ледењаци све Алпе. Северни део Европе, цело Скандинавско Полуострво, данашња Енглеска, Данска, делови Немачке и Русије и велик део Северне Америке били су затрпани под слојем снега и леда, дебелог барем хиљаду метара. Изгледало је да ће цела Земља да промрзне.

Но, опет спочетка неосетно, почео је да се обрће ток догађаја. Топлија лета почела су да нагризају ледену хаљину Земље, царство снега почело је да се сужава, и да, после хиљадугодишње борбе, буде потиснуто на врхунце брегова. Глечери су оставили долине, али су на својим некадањим крајевима оставили наваљано камење, да те глечерске морене посведоче докле се распростирало царство леда. Те морене нам причају да су се та ледена доба поновила у различитој снази и дужини неколико пута у Европи и Северној Америци, а остатци људског оруђа и његове властите кости сведоче да је човечји род преживео неколико оваквих векова хладноће, од којих је сваки трајао хиљадâ година.

Кад је Геологија открила ту слику Земљине прошлости, нашла се наука пред великом загонетком. Шта је био узрок тим страшним климатским променама?

Да би се нашао одговор на ово питање, учињени су први покушаји да се оне климатске промене објасне астрономским узроцима. Тако је на пољу науке проклијала једна цела леја астрономских теорија ледених доба. Али она није донела ниједног зрелог плода, и сви су ти покушаји остали толико безуспешни да их је, пре петнаест година, познати бечки метеоролог

Хан одбацио ђутуре, изјављујући да су астрономски узроци сувише слаби, а да би могли утицати на климу наше Земље, и да се са астрономског гледишта може пре закључивати на константност те климе, него на њену варијабилност.

Ипак сам се ја тим интересантним питањем позабавио темељно у своме делу и дошао до неочекиваних резултата. Ту сам егзактним рачуном показао да све дотадање астрономске теорије ледених доба нису за то дошле ни до каквих резултата што оне уопште нису ни заслуживале назив астрономских теорија. Оне нису биле доста ригорозне, нису водиле довољно рачуна о свим астрономским чињеницама које утичу на ток појаве, нису стајале на чврстом земљишту Небеске Механике. Али када се том питању приступи строгом методом и свим оруђем ове науке, онда се добива друга слика. Зато сам на Ханово „не“ одговорио „да“, доказавши не само да су промене Земљине климе, изазване астрономским чињеницама, толико снажне да нису могле проћи без трага, него сам показао и како се оне могу израчунати и пратити помоћу Небеске Механике у дальну прошлост.

Тек што су ти моји резултати продрли у научну јавност, а ја добих, почетком октобра 1926 године, једно важно писмо. У њему ми је саопштавао велики немачки климатолог Кепен, дугогодишњи сарадник Ханов, да је увидео замашај мојих теорија, и тражио је детаљнијих обавештења о њима. Тако се између нас развила научна преписка и, у њеном току, Кепен ме је позвао на сарадњу у питању климе квартера, то јест онога периода Земљине прошлости у којем су се одиграла ледена доба. По упутствима седог и искусног немачког научника, ја сам на темељу теорије, изложене у моме делу, и проширене једном важном расправом коју сам у међувремену објавио у нашој Академији, извршио врло детаљне рачуне о томе како се распоред Сунчеве топлоте мењао на Земљиној површини у току последњих 650.000 година. Крајем прошле године, седео сам над тим мојим рачунима од јутра до мрака беспрекидних сто дана. Моји рачуни говорили су ово.

У току проучаваног интервала времена, мењале су се осетно оне количине топлоте што их Сунце шаље, за време летње полугодине, северним географским ширинама наше Земље.

Замислимо, драга пријатељице, да са једне од њих, на пример баш са географске ширине Дронтхајма, где сте провели

ово лето, посматрамо ток догађаја из садашњости у прошлост. Онда бисмо видели ово.

Из столећа у столеће, бивају, са сваким кораком у прошлост, лета у томе крају све топлија. То тако иде све до 9500 године пре Христа. Онда је дронтхајмско лето тако топло као што је данас 520 километара јужније, дакле у пределу Ставангера. Прекорачив споменуту годину, обрће се слика, лета бивају опет хладнија. Године 20400 пре Христа, у Дронтхајму је лети тако хладно као на поларном кругу. Корачајући даље у прошлост, дошли бисмо опет у периоду топлијих летâ. Но иза ове, она би постајала опет све хладнија и то тако осетно да би, 70.000 године пре Христа, било у Дронтхајму лето тако хладно као што је сада пуних 800 километара севернije, дакле у пределу Тремсеа. Онда би се термичке прилике опет поправиле, да се године 114000 пре Христа поврати скоро иста она велика хладноћа.

Било би заморно када бих продужио и са овако сумарном реконструкцијом резултата мојих рачуна. Цифре замарају увек. Зато ћу покушати да Вам оно што о њима желим рећи саопштим на овај начин.

Из мојих рачуна је изилазило да су се неки дуготрајни таласи топлоте и хладноће наизменично котрљали преко Земљине површине. Ток тих таласа врло је неправилан, јер су се они разликовали не само по својој јачини него и по своме трајању. За време оних хиљада година које су претходиле и следовале иза године 9500. пре Христа, уздигао се над Европом један топлотни талас. За време тих милиарда била су лета, и у најсевернијим деловима Европе, необично топла, па је ту успевало биље које данас узалуд онде тражимо. У давнијој прошлости, слика је обрнута. За време оних милиада година које су се груписале око година 20.400, 70.000 и 114.000 пре Христа, прекотрљала су се преко Европе три хладна таласа неједнаког интензитета; средњи је био најхладнији, а онај који нам је најближи био је блажи од осталих двају. Између тих периода хладних лета, прохујала су времена топлих лета, па бих могао да саопштим тачна доба средина тих топлих периода, но не желим да нагомилавам бројеве. Пре оних трију упада у хладноће, била је Европа 64.000 година поштеђена од хладних лета, па су је у то доба загрејавала у три маха лета топлија него садања. У даљој прошлости сретамо опет два таласа хладноће, од којих је онај старији био најледенији што га је уопште било

за последњих 650.000 година. Тада је лето у Дронтхајму било тако хладно као данас на Шпицбергу. Пре тога најсилнијег упада није се летња хладноћа појављивала пуних 191.000 година у Европи, него се тек у давној прошлости, која лежи између година 427.000 и 600.000 пре Христа, манифестовала са два пара таласа хладноће.

То су били, у главном, резултати мојих рачуна које сам послао Кепену. Он их је употребио, у целини, за своју Историју квартера. Она је закључни одељак дела »Климати Земљине прошлости.» На тој Историји Земље радио је Кепен заједно са својим зетом, генијалним геофизичаром Вегенером. Ја сам обавештаван о сваком кораку тога великог потхвата, читао сам концепт и коначну редакцију манускрипта. То је дело сада довршено, и ушло је, баш ових дана, у штампу. Зато могу, драга пријатељице, да Вас известим о неким његовим резултатима.

Сравнивши резултате мојих рачуна са документима Земљине Историје, Кепену је пошло за руком да сваки топлотни талас и његову долину, који су следовали из тих рачуна, идентификује са климатским променама које су сачињавале дуг период ледених доба, а оставиле јаснога трага на лицу Земљином. Тако је онај благи талас топлоте који је достигао свој врхунац године 9500 пре Христа идентичан са климатским оптимумом, констатованим од скандинавских геолога. За његово време је лешник успевао у Скандинавији у већим брдским висинама и више према северу но што успева данас. Онај талас хладноће који је кулминирао године 20.400 пре Христа индентичан је са балтичким упадом хладноће. Хладни таласи око година 70.000 и 114.000 пре Христа представљају обе главне фазе Вирмске глацијације, како се то зове последње ледено доба. Она топла периода од 64 хиљаде година поклапа се интерглацијалном периодом Рис-Вирм, то јест топлим интервалом између два последња ледена доба.

И за сва старија времена квартера показује астрономски рачун потпуно подударање са геолошким констатацијама. Она дуга топла периода која је, као што смо видели, по астрономском рачуну, трајала 191 хиљаду година, идентична је са интерглацијалном периодом Миндел-Рис. Таласи хладноће који су се појавили одмах иза те топле периоде представљају нам глацијацију која је добила назив Рис, а они таласи који су тој периоди претходили поклапају се са прва два ледена доба, која се зову Гинц и Миндел.

Овакво подударање астрономских рачуна са свима досада утврђеним климатским променама квартерног доба показује несумњиво да су те климатске промене биле изазване астрономским узроцима, променама Земљине путање и нагиба Земљине осе. Проблем ледених доба, који је осамдесет година мучио науку, сада је потпуно решен.

Велике научне тековине пружају обично више него што се од њих у почетку тражило. Тако је било и овде. Преисторији и Геологији није до сада пошло за руком да догађаје које оне описују вежу за једну временску скалу. Те су науке само успеле да, колико-толико, одреде ред и узастопност тих догађаја, да их, у неку руку, нумеришу, задовољавајући се, при одређивању временских размака између тих догађаја, несигурним нагађањима. Зато је слици прошлости коју су те науке исцртале недостајао временски рељеф; она није имала временске перспективе.

До недавна се још мислило да ће то остати вечити недостатак Земљине Историје. Један познати историчар Земље резигнирано је уздахнуо: „Мораћемо, иако тешка срца, напустити наду да геолошке догађаје послажемо по годинама, вековима и милионима година".

Сада је онај недостатак уклоњен, бар што се тиче квартерног доба. Сваки његов важнији догађај има, као што сте видели из оно неколико бројева које сам пробе ради навео, свој астрономски одређени датум. Квартерно доба добило је свој календар! Па као што је наш обични календар везан на астрономске појаве, дан, месец и годину, тако је и календар Земљине прошлости везан на астрономске појаве више категорије, на секуларне пертурбације Земљине путање. Те се појаве одигравају по неминовним законима Небеске Механике, дивне ћерке музе Уранije. Мени је пала у део велика част да ту отмену даму уведем, руку под руку, у царство Геологије.

За тебе, у пролазу

Теби што сенчиш ме очима
улицом, у пролазу, благо,
овим процвалим ноћима
кад сутоном лагано прођеш,
небески желим сан.

Тихи сан, ко сенка што ти је,
што ме заносом обвије,
заносом занесе пламним,
ко лептир пролети улицом.

Стазама звукова тајних,
пребелих ружа мирисом
дођи у неречени час.

Сакриј свој тихи глас,
васкрсни,
пружи ми спас
на длановима својим.

Као сан са плавих висина
спаси ме туге даљина...

У мени се извија страх...

Дођи,
улицом опет прођи!

(Све ово као мој дах...)

Душан Јерковић

У долини јада

Свија се сен са висина
до најтамнијих дубина
изгубљене душе.

Тон са тоном, као кап за капљом,
пада.

У долину јада
очаји се руше...

Лествицама звучних снова светлост слепо силази,
да утеши тугу
дугу.

Знај сада све:
то анђео, због утехе, тихим ходом прилази
теби,
као другу...

Душан Јерковић

Редукција Тривуна Росића

I

Ни родио се није као друга деца: задоцнио је пуне две недеље. Затим се одупирао свом снагом, и ногама и рукама, да се не растави с мајчином утробом. То му је био једини отпор који је показао у целом своме животу, и био тако очајан да му мати умало не оде Богу на истину. Од тада га нико више није погледао а да се не намршти.

И доцније, ништа у њега као у осталог света. Увек тих, нем, за себе, у себи, као пуж у љуштури. Ако га ружите, он се смеши; ако га оговарате, прави се да не чује. Очепите га, нећете му чути ни гласа. Само ће се тргнути, увити и некако кисело и жалосно насмешити на вас, уместо да вам скреше какву горопадну псовку, од које би се цепала небеса, што не би пропустио ни један бродар на Сави и Дунаву. Ако га у пролазу мунете лактом у слабину, он се направи да то није ни осетио. Ако га упитате зашто је позеленео у лицу, одговориће да му жуч не ради добро.

Друга је година од како је премештен на „Медведник“, а још га не познају ни сви службеници на томе броду. — Седе једном тако, пред салоном, капетан и машиновођ, и разговарају. Поред њих прође неко, с покретима човека који је код своје куће.

— Ко је овај? пита капетан.

— Наш мазало,[1] Тривун Росић. Зар га не познајете?

— Не; ваљда је нов.[2]

Машиновођ се смеје.

---

[1] Машинвертер, од немачког Maschinenwerter, је прелазни чин од ложача до машиновођа на броду. Служи као помоћник машиновођа. Особље га у шали зове: мазало.

[2] Новодошавши на брод.

— Одавно је код нас, али тај никад не излази из машине. Увек чачка неког врага доле.

Ето тога Тривуна Росића редуцираше јуче. Узео неко списак машинвертера, па почео да прецртава имена која му се нису допала. А коме би се и могло допасти једно такво просто име као што је: Тривун Росић. То је нешто толико смољаво, тако женски, да и није више за брод. Да је то био какав Марковић, Јовановић, или бар Петровић, то му се, извесно, не би случило. Да оставимо министре и директоре, ни један капетан, ни један се машиновођ не зове Росић, а камо ли Тривун.

Избацише га на обалу, без кривице, као новајлију који неможе да „уђе у посао"; или као леништину која само дрема у млакој атмосфери бродске машине. Па му то саопштише тако хладно као да није ни у каквој вези са његовим хлебом и животом. С више се пажње увек говорило о требовању пуцвалда[1] и крпа за брисање машине. Нико не помену толике године његове службе, ни Рат, ни ропство у Цегледу. Шта мари што он никад није опоменут, ни прекорен у служби; што му је машина увек била спремна!... Управа је Пловидбе била напримала много протекционаша. Свакој министарској посетници морала су се врата отварати широм. Кад је дошла редукција, није се могло питати: ко је бродар, а ко није. Ваљало је опет сећи оне иза чијих леђа не стоји моћна песница.

Кад је отишао да се жали, рекли су му да је то нека омашка, која ће се, на сву прилику, морати ускоро да поправи. А њему је одмах било и сувише јасно да на ту омашку нико више неће ни помислити, сем њега.

Ишло му је добро док га ђаво не наврати да се жени. Уверише га да не би требао, ни под старост, да се одрекне брачне среће. Нађоше му девојку, доведоше попа, и би што би, док длан о длан! Изгледа да је несрећа била баш у томе што је он, један Тривун Росић, из џака змија извуко јегуљу. Тек се био испитао са девојком, морао је још једном да вуче, али је овога пута извукао — редукцију. — Иди ти сад па се венчај, Тривуне Росићу, ти који више ниси ни машинвертер, беспарићу један... Теби је усуд лепо био одредио сигуран комад хлеба, душек од морске траве и двоје плаве панталоне на годину. Кад се човек ни с тим не уме да задовољи, но се маша руком за веће, и право је да му „оде и оно из вреће".

---

[1] Отпатци од крупног памука. Употребљавају се за чишћење гвожђа и рибање месинга на бродовима.

II

Да не беше Калимегдана, уточишта свију нерадника и пензионера без пензије, Росић не би имао где да проведе ову, прву ноћ на обали. Ту су му пала ребра на једну клупу до града, а душа на машину брода „Медведник".

Целе ноћи сања Тривун Росић своју машину... Брише је меким памуком, па је гледи, милује; само што је не љуби. Није знао да му је толико мила. Сав је гарав и мастан; више с њега цури зејтин него зној, а он, онако дугачак, блед и прозиран, налик на миша извађеног из воде, топи се од среће, прегледа машину, испитује цилиндере и казане, пипа штајерунг.[1] У том, ето ти озго машиновођа, а за њим се љушка на ногама као на штакама неки гојазан младић, господски обучен. Зија погледом по машини и зева као штука. Машиновођ је нешто јако смућен; прилази Росићу, гледа га врло меко и пријатељски. Слути Росић да испод тога лежи неко велико зло, па стеже срце. Затим се досети, лупи се шаком по челу и рече сам у себи: „Црни Тривуне, жалосна ти мајка; зар не видиш да ти је дошла смена? Опет си редуциран."

После се створио, не у машини, већ у неком кавезу са живином. Носе и њега из Дубравице, некуда на пазар, ваљда у Швајцарску. — „Зар ме не познајете?" вели он тужно матрозима кад упртише његов кавез. „Нисам ја певац, већ Тривун Росић, ваш машинвертер... Јест; Тривун Ро....." — „Иш тамо; не булазни! Откуд ти знаш боље од контролора и папира?[2] Они се брину за то: ко си ти, шта си и одакле си. Ако ту пише да си магарац, ми те не можемо произвести за чиновника. За то треба нека виша власт."

Да се не повуче дубље у кавез, могао је добити још и ногу у леђа.

Ах, ти проклети папири, те злосрећне хартије какве ти све заврзламе и пакости нису у стању направити!... Преда, например, трговац у Београду једно сандуче коњака за Пожаревац. Примајући робу, агенцијски чиновник, по обичају, запише у Товарни Лист скраћено *Коњ*. Испред тога, у рубрику „Број колета" убаци кратко цифром *1*. Кад се приспе у Дубравицу, железница тражи *једног коња*. Узалуд сви докази, сва логика;

---

[1] Ручка којом се регулише притисак паре на клип од цилиндера, за покретање брода.

[2] Папирима се зову све службене хартије, као: Товарни лист, Товарна карта, Товарница Робе, Спроводница и т. д.

железници се мора дати коњ, или Записник[1] *на једног коња*, а контролор може с коњаком да ради шта хоће. Или, сели се поштански чиновник из Доњег Милановца, па, да би мало смањио селидбене трошкове, купи, сиромах, једно пет кила ајвара и преда га за Београд. Кад стигне онамо, њему предају са сеобом — *аван од пет кила*! Тако кажу папири. А папири су папири.. Па, брате мој, кад ти папири могу да направе од коњака — коња и од ајвара — аван, зашто да не би могли од Тривуна Росића направити петла? Росић бар има неке сличности с петлом; ако никад не пева, он одавно носи на челу једну чворугу, један „суви чир", који је стекао у машини. Повелики је као креста у петла, а модри се и црвени, те се може распознати и ноћу, с веће даљине него креста.

Тако се, због нечије пусте омашке, нашао у кавезу, међу петловима и кокошкама, Тривун Росић, бивши машинвертер. (Ето шта значи омашка у животу!) Види и живина да јој Тривун Росић не припада сасвим, па се одмиче, туђи се и преча на њега. Окупља се по угловима кавеза као да се саветује: какво ће држање заузети према њему? Певци се бесно развикали, добре се коке расплакале; несрећа у кавезу! Озго упекло сунце, па се мозак кува у живој глави. Ниоткуд ветрића. А „Загреб", (од куд сад „Загреб"?) мили уз Дунав, као да се не миче.

После краће препирке, живина брзо дође до споразума. Сви заграјаше па се устремише на њега. Он се саже, увуче главу у рамена и зажмури. А они нападоше. Не беше ни једне, ни најмање коке, а камо ли певца, која га није, бар једном, чврknула кљуном у главу. Кад је пао онесвешћен зграбише га, неко канџом а неко кљуном, па га довукоше до врата од кавеза. — И ови ме редуцираше! помисли Росић, па се окрете и пробуди.

Мало потом, па се Тривун Росић нађе опет на крову „Медведника", међу матрозима. — „Лако је вама, мајстор-Тришо! Ви сте бравар, занатлија, па ћете наћи себи место у радњи, гдегод хоћете. А куд бисмо ми, несрећници једни, да нас нешто редуцирају?"

Лако је њему!... Јаој њему, до Бога милога! Као да све браварске радње у Београду чекају само на њега, па да им крене посао... Ти матрози не знају да је прошло дванаест година, не рачунајући ратне (он никад ратне године не рачуна;

---

[1] Записник је врло опасан документ у службеном животу на рекама. Њиме се утврђује кривица и прима одговорност за штету. Има готово снагу осудног решења.

ваљда због оних што траже да им се рачунају у дупле) откако се Тривун Росић растао са занатом. А занат се тако дуго не памти.

Све тице беже од кавеза, а Тривун Росић погибе за њим, за својим кавезом на „Медведнику", који није био у свему прави кавез, али је опет много личио на њега. Из свог кавеза Росић није излазио ни дању, ни ноћу. У њему је радио, јео, пио, спавао. У њему се купао, бријао, облачио. Понекад је, само већим празником, у њему читао „Политику", или је вирио горе са узаних и гвоздених степеница од машине. Дешавало се по који пут и да изађе горе, али је то било тако ретко да се тога нико и није сећао. Па опет — редуциран! Ако је то било због те особине, онда је редукција била сасвим на своме месту. — Ко је он, па да се толико издваја од људи?.. И зашто да квари ред и навике, утврђене од праотаца?

За тим кавезом гине кукавни Росић не само с тога што је у њему имао редован ручак, (из штедње није вечеравао, а за доручак је пио по две чаше хладне воде, против апетита), душек од морске траве и двоје плаве панталоне на годину, већ и због тога што није умео ни да замисли некакав други живот, изван тога кавеза. Није он тица па да му треба слобода.

Напослетку, догоди се и то. Вратише га. Пао Росић по машини, па само јеца и љуби је, а хладно му гвожђе топло и меко као недра материна. Љуби је, па се тек одједном сав најежи, кад спази како је машина поцрнела и зарђала! Била без њега само два месеца, па већ упола пропала! Сирота машина... Не знају ти протекционаши како се воли опште добро, и како се поверено, туђе, боље чува него своје рођено. — Обилази он тако око машине, пипа цеви, загледа у казане, кад одозго слети машиновођ као да паде с неба, па, сав црвен, зацика: „Шта је то с вама, Росићу, данас!.. Да нисте оглували кад не чујете заповести са команде, које ми пробише уши чак горе, у кабини?... *Напред!* Брзо, *напред, пуном снагом!..* Свирало је, брод је одрешен; сад ће пасти на шлепове позади и сав се поломити. Капетан само то чека па да ме гурне под лед."

А Росић се скаменио; ни да макне.

— Ало, машина!... Има ли кога живог доле, милион вам богова! Напред, пуном снагом!.. Не спавате, ваљда, у тој топлоти, свету вам Андријану... вашу.... Грми са команде, на цев-говорницу.

Машиновођ побеле као чист памук, па јурну и паде по штајерунгу. Точкови заграбише воду али брод већ паде на шлепове. Наста ломњава. „Сад сам за увек редуциран!“ севну у Росићевом мозгу. Па се трже из сна и зачу сам своје срце како лупа, не по прсима, већ по дрвеној клупи испод њих. Протеже се и зевну. Ребра бриде, кукови трну; клупа није морала бити садељана од тако тврдих дасака.

Никога у околини. Свиће... Калимегдан се нагнуо над Саву, па је радознало посматра. Ах, да знате колико се Сава радује сунцу и како се грли с њиме преко успаваног града!... Београђани који се журе на пут, заузети собом и својим ситницама, окрећу леђа највећем догађају тога дана.

Узнемирена и бледа, трепери Сава и чека. Одједном, преко варошких торњева и палата искочи радосно и распевано сунце, па јој загњури лице у недра; љуби је и страсно милује. Заја-пурена и румена река опушта се, предаје се. Сунце рони по њој, а са срећне воде, као дим са измирне, диже се небу танано, плавичасто и прозрачно крило магле... Дунав од Земуна, увек мутан и нешто намрштен, застаје као зачуђен.

Тада, одједном, као код врабаца, диже се жагор у вароши бродара. Оживе пристаниште као неки логор, или као мравињак на који је изненада нагазио човек. За мало, па ће зазвиждати сирене с бродова; трубе ће пренети наредбе преко воде. Од обала се већ одвајају бродови, дереглије, чамци. Моторни бродићи лете као ветар поврх реке. Да не подижу таласе изгледало би да клизе по води. Из димњака се дижу у небо сврдласти стубови дима, а таласи непрекидно, као плима, запљускују обале.

Пристаниште је као варош, само мало необична, покретна варош. У њој се зна место свакој палати, свакој кровињари. Знају се зборна места, пивнице и ресторани, забавишта и тргови. Улице и раскрснице су довољно широке и чисте.[1] — Цркве само нигде нема; црква им је цела речна ширина. Вика и псовка у њој су једине молитве, за све врсте болова и радости... Све то постоји од вајкада, свакад у другом облику. Оно што се данас гради уздуж пристаништа, мало се гради за бродаре, ма да они, с времена на време, искоче да „петама почешу калдрму“ Ипак, све је то, у главном, ради путника и намерника, ради при-

[1] Чист на реци значи: очишћен од запрека.

јатеља с обале, који се не усуђују да траже бродаре по њиховим домовима, немирним и покретним као и таласи на којима почивају.

Домаћин седи на обали, у Капетанији, и стотином очију прати сваки покрет на води. Па нек се усуди неко да се огреши о ред. Казнити га да „чепа обалу", да с ње прати одлазак и повратак свију милих и немилих другова, пријатеља и непријатеља, — не значи само казну, већ и понижење, бол и тугу.

Живот у пристаништу ври до у ноћ, дубоко. Док се путнички бродове истоваре, заложе угљем, оперу и повежу, стиже и поноћ, каткад и зора. Сат-два одмора, па опет, — на ноге! Сасвим ратнички. Спремај се за нов пут; путници се већ гомилају око штекова. Напор је, али и задовољство, које правично оцењују само они који се буде на калимегданској клупи, као јутрос Тривун Росић.

III

У јесен је нашао неког посла у Александровој улици, код једног старинара. Крпио је старе пећи и штедњаке. Сваке вечери, ето га на Калимегдан. Не да се надише свежег ваздуха; не маре за тим његова плућа. Као коцкар игру, страсно прати сваки покрет бродова по пристаништу. Свачију машину познаје; у сваки се казан бар једном увлачио. По пењању дима могао је да одреди снагу и брзину којом се брод креће. Недељом и празником долази с билетом на локални брод за Земун или Панчево. Нема он тамо никога; иде тек онако да, узгред, завуче нос у машину, да омирише зејтињав памук.

Тако је пролазило време; мењао се свет. Стизали су млади и смењивале старе. Сваки пут је Росић налазио све мање познаника на бродовима.

— И ја сам некад био машинвертер овога брода, усуди се он, бледећи, да каже једном новом помоћнику машиновођа, који је вирио са степеница из машине, као миш из рупе.

— Е! одговори онај зачуђено, па за часак слети у машину, да изврши команду која се чула. Кад се појави мало доцније, додаде презриво: „Да ми је само знати какав сте ви могли бити машинвертер?.. Та ви сте, болан, толико преживели као да сте дошли из прошлог столећа!.. Кад вас погледам, чини ми се да видим успомену на нешто што је било, па давно прошло... Ваљда су вас стога и отпустили из службе".

Па га опет нестаде у машини.

Росић помодри до оковратника; за мало, па да се скљока у машину. Кад се поврати, дође му да јаукне на сав глас. Дође му да врисне, да га чује цео свет, да му бол оде до Бога... Зашто је он преживео; зашто *био* и већ *прошао*?!.. Та он није ни дошао камо треба, а већ прошао! Прекинуо му пут неко непознат, случајно, или можда из мржње и пакости. Као да је његова животна стаза била од паучине, коју је могао, у лету, покидати сваки врабац!.. Његов мали, скромни пут, од ложача до машиновођа на броду, прелажен тако стрпљиво, тако кротко, истрајно и жудно, годинама!.. Коме се он икад пожалио да му је тешко вечно дежурство, непрекидан рад, и за млађе и за старије? Ко је чуо његову тужбу, писак или јаук његове душе?.. Ко је икад видео сржбу на његовом избледелом лицу, које су тако дуго испијале машине многих бродова?.. Људи су мислили да у његовим жилама и не тече крв, већ млеко, неко разблажено млеко

Да ли је он заиста сасвим и за свагда прошао? То би значило да је умро, да је сахрањен, да га нема више, да не постоји више на овом свету!.. Шта рече онај мало час: „Преживео!.. Био и давно прошао! Потеже се још као успомена! Господе!.. И те ће успомене, ваљда, нестати ускоро“...

Одједном, он дубоко осети да му крв гори на гвожђу ове машине; да га није нестало; да је још снажан и крепак, и да га неће скоро нестати. Он је сав, и непрекидно, у оном тајанственом ритму, у моћном покрету машине. Ма шта да ради на обали, он је ту; душа му је на овоме броду. Ту ће остати и после његове смрти. Та се машина никад више неће покренути без њега, јер је он *био* и *остао* дух њене душе... Такав пут не прекида сваки врабац... Нико га неће видети, ни машинист, ни помоћник, ни ложачи, а сви ће га увек осећати ту, као тајанствену заштиту и чувара од свих напасти, беда и несрећа. С тог се гвожђа за дуго неће испарити његов зној.

Па се тада, први пут у животу, побуни и Тривун Росић. Нека горчина застаде му у грлу, и он ватрено зажели да скочи у воду, да се врати натраг, да потражи тога, макар и невинога, кривца за своју несрећу, да га само упита: зашто га је, и с каквим правом, откинуо живог од машине. Зар он није знао да се бродар пре растаје с душом него с бродом који воли?.. Па да се онда баци на тога непознатог крвника, да га дави и меси док не издахне на њему.

Он би то, вероватно, и учинио, само да није био Тривун Росић.

IV

Годинама тако, овда-онда провлачио се пристаништем, висок и жут, прозрачан и свео; ни старији ни млађи но што је био кад је сишао са „Медведника“. Другове никад није тражио; испред сваког брода заустављао се немо и гледао га дуго, чежњиво и тужно. У лицу је увек био посрамљен од нечега. На тим његовим смелим образима било је увек тако много стида као да га је скупљао за цело ово поратно покољење.

Спазе га другови, па одмах у шалу:

— Хеј, Росићу, Росићу! Јеси ли ти то?... Стани-де, море! викне понеки од њих, испадајући из које од оних безбројних кваница и пивница што се отворише после Рата поред пристаништа.

— Ја сам! одговара он, тихо, застаје и окреће се, а крв му навире у бледе образе.

— Па како си, стари друже? Како живиш сада?

— Ето... видиш, одговара он сетно, а смеши се.

— Чујем да се жениш, море! Је л' истина?

— Јок! Није то за мене. Одговара, а све више бледи.

— Како да није, брате рођени? Зашто да не видиш и ти по неку радост од живота?

— Ма'ни ме, богати, одговара он и полази.

Тад се око њега заори смех. Из околних кваница провирују главе старих пајташа.

Росић убрза корак, а неко други оптрчи около, Карађорђевом улицом, па пред њега.

— О, здраво Росићу, друже! Како си ми, како?... Откад те нема, побогу брате!

— Па ето... одговара он, а гледа да се откачи. Али онај стаје пред њега и задржава га руком.

— Гле, гле! Па ти се журиш као сваки младожења. А што ми, бре, не јави да се жениш?

— Ко то износи?

— Ех, ко износи!... Што ти опет кријеш? Зар од мене, болан!

— Немам шта да кријем, одговара он и полази.

— Стан'-де мало; што ме не би узео за старојка?

Опет пуца смех обалом; опет извирују главе за њим. Росић, постиђен, пролази. Дотле је већ и трећи облетео около и стаје пред њега.

— Гле Трише! Здраво Тришко, друже!

Он га отпоздравља учтиво али врло тихо, и труди се да прође. Но онај шири руке пред њим, као да хоће да га загрли.

— Па, хвала, ти, друже, хвала... Тако ми је мило што си ме се сетио, као свога старог друга и пријатеља...

— Чиме? прекида га Росић, а већ зебе.

— Шта, чиме? шаљивчино једна! Гле, како си постао духовит на обали! Зар ми ниси поручио по Пејчићу да те венчам у идућу недељу?

— Венчаћеш ме са земљом, вели он мирно и жури се да га обиђе.

— Нећеш ваљда, Тришо, невин у земљу, ако Бога знаш!

— Хоћу! одговара на то одлучно. Хоћу да умрем чист, онакав каквог ме је мајка родила. Хоћу да изађем пред Бога невин као девојка...

И пролази.

Урнебес од смеха. Гомила расте око њих. Питач се тресе, уздржава се и наставља:

— Па лепо, куме Тришо, кад нећеш с девојком, венчаћу те са земљом... Али, молим те, драги куме, да ме не заборавиш кад стигнеш тамо... Горе ћеш ти уживати велике привилегије.

— Горе ће он да редуцира! убацује неко са стране.

Смех пљашти. Смеши се напослетку и он, а пролази.

— Тришо, друже предраги! Стани - де малко. Испада четврти пред њега; бајаги, случајно наишао са штека.

Он успорава корак, смућен.

— Поздравио те, Тришо, онај твој пријатељ... Та, де! како се зваше?... онај прота из Пожаревца!... Путовао с нама из Дубравице, и поручио ти да се причестиш, вели...

— Шта вели?

— Да се причестиш што пре. Јављено му, каже, озго, да да се више нико неће пустити у рај ако није, макар једном, пољубио женско лице...

Смех, обалом, преко воде, на вратима од пивница. И Триша се криви. Неком изгледа да се смеје, некоме да плаче.

— Него, друже, стегни - де једну стотинарку у шаку, па хајде да те вечерас водим код Анушке Мађарице, у „Венецију“... Да видиш шта је рај, мученичe један! Не треба тако дуго да чекаш на доброг Господа. Анушка је милостивнија од њега, бар што се тиче нас, лађара...

Ори за њим смех, као некад на Дорћолу, уз белу недељу за маском. Росић се пробија и бежи уз Калимегданско брдо.. Одозго, са висине парка, не види се пакост људска већ само величина и доброта њихова дела: бродови!.. Клизе по води меко, и позивају сетне душе на сан.

Те је ноћи Тривун Росић дуго размишљао о томе: какав би то рај могао наћи код Анушке Мађарице у „Венецији", за сто динара... Зар тако мало треба до раја, до накнаде за све патње и болове живота?.. Зар само толико до самозаборава?.. Најзад, требало би да види и то; да проба, па шта Бог да!

И он се реши! Скочи, обуче се, узе новац и потрча. Кад је стигао пред локал, превари се те завири кроз прозор, између завеса. Па се трже и врати. Чува Бог добре.

26. јула 1927. године нашли су га укоченог, у оној истој рупи у којој се смрзнула, пре две — три зиме, Калимегданска Ружа. Кажу да је ту, последњу, редукцију дочекао насмејан.

Младен Сп. Буричић

Карло Чапек

Карло Чапек је данас најпознатији чешки писац. Он није модерниста у обичном смислу, иако воли американизам у форми и гесту, и има у своме литерарном развоју елемената најекстремнијих савремених смерова. У дубини своје душе, Чапек је прост и домаћи; али му је талент стекао светско име, он се преводи, о њему се пише, и на њему се мери снага чехословачког духа. Његово се име већ ставља поред имена Честертона и Шоа.

Чапек је написао једну филозофску књигу, о прагматизму, и низ филозофских чланака, али он није никако филозофски стручњак. „Све ме занима, вели он, и зато не могу да будем ништа друго него књижевник". Али, при анализи његових дела наћи ћемо доста местâ где је песникова замисао подлегла мудрости филозофа.

Почећемо, дакле, најпре са човеком, па ће затим доћи филозоф, песник, приповедач, романсје, драматичар и фејтониста. Шта ће од тога свега остати у портрету Карла Чапека за историју чешке литературе, то данас још није актуелно.

*

Карло Чапек, пријатељ мачака и домаћег огњишта, путник који обилази север и југ да учврсти своја побожна патриотска осећања и политичку свест чехословачку, рођен је у Крконошама (Мале Сватоњовице) 1890., као син лекара и брат Јозефа Чапека, с којим ће касније да оснује књижевну фирму Браћа Чапек. Њих су двојица заједно проводили детињство, и своју

прву љубав нашли у горској природи, и у близини, међу фабричким димњацима, рано видели сву тежину и беду живота фабричких радника.

Друштво Браћа Чапек почело је производити лаку белетристику и страсну критику, и штампати по новинама и листовима око г. 1908. По стилу, инвенцији и хотимичној рафинираности држало се да се иза имена браће Чапек крије какав искусни и духовити банкар, коме је досадно па се забавља литературом.

Међутим су браћа заједнички настављала и напредовала, и у заједничким радовима се не може одредити шта коме припада. После првога полета (*Краконошова башта*, 1908.—1910.), пишу заједнички збирку приповедака *Светле дубине* (1910.—1912.) Г. 1917. су се први пут оделили: Карло је назвао своје приповетке *Божје муке*, Јозеф је у исто време издао књигу *Лелио*. Драма *Из живота кукаца* (1921.) и илустровани хумористички фејтон *Како постаје позоришни комад и вођа иза кулиса* (1925.) продукти су поново удружених талената.

Оба брата пишу и цртају. Јозеф је данас веома познат сликар и илустратор: његови омоти књига, позоришна сценерија, новинске карикатуре, све показује тежњу за оригиналношћу, извесне сентименталне и трагичне тонове, и чула жељна тешких мириса и тврдих боја.

Радост и духовиту досетку оштрио је више Карло, који воли бистар говор, јасне слике, поглед очи у очи и откривање истине. Карло је промислио њихову заједничку филозофију (*Прагматизам*, 1917.), а своју жалост, патње и унутрашње борбе је изнео у *Божјим мукама*. Г. 1921., када је Карло издао своје *Мучне приче*, у којима је вежбао еластичност и остале предности свога стила, он је већ био сталан фејтонист једнога листа, професионални књижевник, драматичар и драматург, и радио свој посао према својим властитим речима: „Књижевнички занат је стварати лектиру... Можда бих ја био доста добар стручњак када бих се могао ограничити само на једну струку; жалибоже, мене занима све што постоји; зато не могу дотерати даље од књижевника... Сазнавање, то је велика и неутолива страст; мислим да и пишем ради сазнавања... Сазнавање је једна манија, а изражавање друга... стварати говор, усавршавати језик, дати пуну вредност људском изразу, то је посебна задаћа, народна и социјална. Ту доносиш скривену и тајну жетву.“ И тако је Карло Чапек приказао сама себе речима мудрим и озбиљним, једноставним и пуним поуздања, без тенденције и

намештености. Потпуно према својим речима: „Чим је ствар јасно изражена, одмах се види да ли је истинита или лажна, паметна или глупа, добра или рђава.“ Да наведемо још нека дата и наслове књига: Драме: *Лопов* (1920.), *Р. У. Р.* (1920.), *Ствар Макропулос* (1922.). Романи: *Фабрика Апсолутног* (1922.), *Кракатит* (1924.). Фељтони: *Критика речи* (1920.), *Писма из Италије* (1923.), *Писма из Енглеске* (1924.), *О најближим стварима* (1925.). Превод: *Француска поезија новога времена* (1919.).

Могли бисмо додати још све оно лично чим је напојен скоро сваки његов редак: богатство духа и смеха, савршено владање оружјем интелекта, дубоко осећање прикривено филозофијом скепсе и релативизма, и, с времена на време, морална проповед. И да не заборавимо на кућну капицу, искривљен осмех, и на мачку, драгу цицу дуге длаке, у наручју.

*

У својој филозофској књизи *Прагматизам или филозофија живота*, Карло Чапек није довољно филозоф, јер га поетска страна живота стално више занима него мудрост, правила и принципи. Занимљиво је упоређење утисака из те његове књиге са његовом белетристиком. У Чапековој белетристици се под именом филозофије скрива борба против филозофије у тешком смислу, забацивање теорије, далекосежних идеја и дефиниција, и борба против филозофске догме о истини; ту се налази песникова љубав према најближој стварности, субјективној, ситној и нормалној, песниково срце које тражи Бога у обичном, Бога који се може схватити, и волети. Својом анализом и критиком прагматизма Чапек карактерише и себе и своју генерацију: модерном времену не одговара ни спекулативни, рационалистички идеализам, ни чисто емпиријско, природњачко схватање и строга научност позитивизма. Конфликти досадашњих филозофија с обичним животом су се свршили општим неповерењем према филозофији уопште. Чапек настојава да одреди данашње стање филозофије: у емпирији смо критичким путем дошли до релативизма, више не тражимо чисте метафизичке идеје, интересује нас оно што сами проживљавамо. Размишљање, филозофирање нам мора да *помогне да живимо*, сазнање само по себи нам није потребно. До тога смо доспели развојем свих ствари на свету; смисао света не можемо данас да тражимо на другом месту него у деловању, у свом сопственом, лично проживљаваном животу, и најбоље што у животу сами можемо да учинимо то је *морални* утицај. Ту своју прагматистичку филозофију назива

Чапек „утилитарним романтизмом.“ Најјача заједничка нота свих прагматиста је морализам, а њега и Карло Чапек пише на свој филозофски штит; он се не заклиње на све принципе прагматизма, критикује његове представнике и његове слабе стране, али га прихваћа као смер савремен, који најбоље изражава модерног човека и који, коначно, одговара његову уметничком карактеру и принципима: живети пуним животом и разумевати све, пити из свих врела и проповедати све оно што сматра лепим и корисним; напрегнувши све способности и све енергије, делом испунити живот.

Филозофска срчика Чапекова стварања се може вадити из свега што је писао, из његових критика, реферата о филозофским књигама, и рефлексија о уметности. И што год је ту његово сопствено све је позитивно, ведро, оптимистично, — не наивно, већ модерно и релативистички оптимистично —, све је у смислу Џемсова прагматизма и Бергсонова витализма.

*

Карло Чапек је, у почетку, писао и стихове и теоријски бранио слободни стих. То се негде осећа и на његовој прози; и у његовим драмама, особито у *Лопову*, има чисто лирских места. Свој талент за ковање правилних и звучних рима искористио је Чапек преводећи модерне француске песнике; он је, с љубављу и задовољством, мерио богатство и еластичност чешкога језика на богатом речнику француских песника.

И Чапекова ситна проза, лирски емоционална и сва у култу лепе речи, лако би се могла назвати поезијом. То се, у првом реду, односи на *Краконошову башту*, збирку ситне прозе, која је документ о литерарним почетцима Браће Чапек. У њој је много детињски лудог и илузорног: већ у самоме наслову је симбол илузије која је остала у памети још из детињства, проведеног у горама; природа, човек, горе, ваздух, свет, све је ради илузије и тек у њој оживљава правим животом. Живот је авантира, успела или неуспела шала. Ту је хумор и немир, и чежња изговорити се макар у детињском причању, ту су афоризми о женама, сузама, љубави и уметности. Младеначки, мало клаунски патос. Неколико мотива из трговачког и индустријског света. Песниково становиште: у берзанским пословима нема мање фантазије и снаге него у сликама Тицијановим или у *Песми над песмама*. Разуме се да тај модерни интерес није ништа друго него литерарна фикција и поза, уз коју иде читав регистар страних имена, егзотичних принчева и милионара. Најважнија, прва при-

поветка *Систем*, ефектно компонована сензација, социјални је роман „en miniature", савремени памфлет и хумореска о индустријалцу који покушава да трансформира живот према идеалу максималне фабрикације. У тој приповетци се крије инспирација *фабрике апсолутнога* и *Р. У. Р.*-а. Претварање човека у чисту јединицу рада. Шта ће онда да буде? Мора доћи до револта чистог, природног људског бића. Иначе су у *Краконошовој Башти* сами одломци, игра речи, и дечји балони обојени црвеном бојом грешне еротике. Нема сумње да је та рана »чапековштина« нека врста старијег, отпорнијег надреализма: ухватити мисао у лету, без обзира на неку везу, фабулу и слику.

Светле дубине имају сигурно опредељен смер: тежњу за строго дисциплинованом формом. Новокласицизам је у чешкој литератури био само епизода, када се, око г. 1912., дискутовало о Ернстовој теми (Der Weg zur Form, 1906.). Међу онима који су покушали да стварају према његовој теорији била су и браћа Чапек, али и код њих је он значио само епизоду, која је завршена у истој књизи у којој је и почета. *Светле дубине* су добиле наслов по последњој приповетци, која је нај јача и посве романтична. Појму «класичан» је удовољено тиме што је у приповедачкој техници нестало аутора, а све мисли и рефлексије су изражене под наводницима, језиком некога лица.

Парадоксно сентиментално и декоративно површно схватање живота је још јаче изражено у драмском саставу *Љубави игра судбоносна.* То није ни живот, ни осећање и судбина, ни лаж о животу, само игра, глумци, позорница, маска и мимика; »та права уметност хоће да има праве луде« вели се у Прологу. Страшна црна празнина све више извире из те интелектуалне еквилибристике. Под површином духовитости, иза бистре композиције и глатког стила, крије се више филозофије него што може да поднесе песма. *Љубави игра судбоносна* је у стиховима са савршеним римама, али је преоптерећена разумом и објективношћу, која ни у коме случају ништа не тврди, ни у шта не верује, нити поставља уметничких вредности. Интригатор је ту зато да се покреће радња, љубавник је сентиментална фигура, јунак је фигура енергична, а жена је јадница, чија је улога у лепим ногама. Све то би могло да има извесну подлогу у животу, али се у целој концепцији не опажа ни тежња да се даде нека позитивна вредност. *Светле дубине*, последња, и песнички нај јача емоционална и трагична приповетка је скоро филозофски трактат о бродолому; историјски мотив о пропасти брода »Ти-

таника». У тој приповетци кулминира романтизам целе збирке; мучење пред недогледном тајном, страшна повезаност космичких снага, слепоћа судбине, — све то бије отворено људско срце, које чезне за простом, личном љубави. Радња се расплинула у рефлексијама, као да су се браћа Чапек одједном предомислила и напустила суху и јалову објективност и култ форме и фикције, те, желећи да ојачају божанство у човеку, позвала у помоћ поезију, живу и трепериву, која даје снаге у жалости, љубави и проклетству којим материја терети душу. Патос речи субјективно рецитованих расте до снажна монолога сјајних акцената. Срдачност застире парадоксе.

На концу ове збирке ипак остајемо у дилеми: да ли да јој верујемо, или да је сматрамо за експеримент, овај пут романтички.

Од *Божјих мука* почињемо да пратимо самога Карла Чапека, који се све више приближује чистоме људском бићу, срдачној љубазности која опрашта све лудости, које су у свету многобројне, и неминовне.

Стил *Божјих мука* има неколико нових црта: егзотизам се одвраћа од спољашњости, и његови елементи улазе у садржај и мишљење; посматра више унутрашњост људи и њихова дела. Перо које је тражило строге форме подлегло је психологији и рефлексији, и у почивкама и у дијалогу. Песника све више и више осваја жеља да проговори у своје име, да каже шта мучи његову сопствену главу, да то каже белетристичким средствима: догађајем, лицима, ситуацијом. Брзина речи и акције, Чапеку неопходна, долази врло добро; дуго декадентско анализовање психолошких момената у приповетци *Лида* изгледа као покушај заћи мало на туђи терен — и то, с обзиром на ток судбине чешке литературе, унатраг. Треба у добро уписати и то што је нестало принчева, Енглеза, Шпањолаца и морнара, а на сцену су изашли домаћи људи са села и из града. Има аванпира и код куће. Неки мотиви — а ти су у *Божјим мукама* на челу — тамна су борба око несхватљивог, натчовечанског, око чудесних појава у свету. *Стоја* I и II је основана на мисли за искуство апсурдној, а логички једноставној: на нетакнутом снегу стопа једне чизме. Мисао веома плодна за рефлексије о чуду.

Бистри талент Карла Чапека је веома лако нашао психолошку убедљивост, знао је да припоји меке тонове срца и да исцрпе карактеристику до најфинијих нианса. Мање је ефеката,

али више унутрашњег интереса, ишчезавају колорисане и сјајне слике пред сурим и незнатним домаћим закутцима. Уморна од мачевања разумом, душа се враћа својим сопственим утисцима и почиње полако да певуши.

Књигу приповедака *Мучне ūриче* треба сматрати за школу новелистичке технике. Теме су чисто приповедачке, скоро отрцане, а цела збирка је писана без субјективног жара *Божјих мука.*

Први велики прозни рад Чапеков, *Фабрика Аūсолуūног*, није роман у правом смислу. Већ сам поднаслов »роман-фејтон« показује да ту аутор не тежи за највишом метом прозне уметности. Ако хоћемо да одредимо карактер тога дела и његове технике, треба да подвучемо реч фејтон: дело је излазило у фејтону дневнога листа, и према томе његове су главе донекле заокругљене целине; пуно је радње, људи са живом гестикулацијом и језиком, и дискусије о најважнијим филозофским и социјалним темама; утопизам и апсурдност изума даје целој ствари покрет; када дивља екстремност дође до највише тачке, све се обрне у смех ситном анегдотом, пародијом или сценом из крчме. Ко чита до краја, већ је давно заборавио на роман и филозофију, и коначни утисак је: духовита прича да прође време, писана на брзу руку и без одговорности, само игра бистрог и раскошног талента.

Идеја је хемијско-филозофска: на свет је дошао бог у новоме облику, механичко-кемијским путем. Инжиниру Марку је г. 1943. пошло за руком конструисати мотор, карбуратор, који савршено искоришћује енергију материје и апсорбује материју без остатка. Али ту се појави неочекивана околност: продукт савршеног распада материје је чисто, ничим невезано Апсолутно, пантеистички бог; строј за савршено искоришћавање механичке енергије материје «избацује на другом крају божанску супстанцију».

Не сумњамо у то да је ту хемијску утопију измислио Карло Чапек сам; то потпуно одговара његовој филозофској природи: довести у конфликт модерну науку, технички свет и његово лудо напредовање, са древним божанством и са филозофијама Лајбница, Спинозе, Фехнера и т. д.; то је унутрашњи конфликт мисли и осећања у човеку, који радосно слуша ударце што крче широке и далеке цесте нашем столећу, али који је у исто време заражен болом романтичких духова, и, заједно с њима, тајно и жељно чезне за божанском бесконачношћу. Чапек то решава на хумористичан начин. Мење живога Бога у пролазне

људске руке мерника Марка, принципијелног атеисте и строгог позитивисте, и Јевреја Бондија, трговца и милијардера без икаквих других особина; попови, новине, дипломатија, слободни зидари, банке, полиција и т. д. постављени су у гротескни контраст према светим, поетским и духовним стварима; аутор задржава позу лакога смеха да не открије своје метафизичке ране. Ироничан према Богу и према хемији, даје хипотезу: божанство је хемијски производ — а та његова хемијска шала се може, пантеистички, схватити сасвим озбиљно. Апсолутно, одређено према својим кемијским особинама: шири се и кроз материју, у слободном простору, брзином светлости, не може се затворити, — манифестује се само духовно: као инспирација, одушевљење, чуда, пророковање. Увођење Бога на земљу је неизмерна опасност по механички и материјални свет; Карло Чапек ће да ту опасност прикаже у духовитим и искушилачким примедбама о савременом друштву. Озбиљно је мишљено, кад каже: „Ни човечанству које верује, ни оном које не верује, није потребан прави и агилни Бог.»

Луда мисао пустити међу људе велику дозу божанства експонована је срећно, ретким стилом, особито у дијалогу и мењању сцене. Надаље, радња фабрике Апсолутног врви досеткама које настају апликацијом главне идеје на разне друштвене установе: индустрију уништава хиперпродукција, божански строј ради савршено; људи губе смисао за власништво, братиме се и оснивају верске општине; све напредује само од себе, без рада; новац је пропао, брак је немогућ, људи виде један другоме у душу.

Фабрика Апсолутног ипак није тешка лектира, то је само велика анегдота, духовито навучена на главну нит, пуна бистрих опажања и критике савремености. У тој анегдоти је демонстрован овај филозофски момент: божанска сила, која је створила свет, при своме распадању се манифестује психолошки као вера, практички као фабрикација — то је страшна и апсурдна веза; божанство и фабрикација се искључују. „На свету је настало неизмерно обиље свега што је потребно људима. А људима је потребно све, осим неизмерног обиља.“

Дути Чапеков роман, *Кракатит*, почива такође на хемијској тези. Мерник Прокоп је пронашао екплозив ужасног интензитета, који ступа у дејство утицајем електромагнетских валова. Генијални хемичар зна сваку материју да промени у експлозив. Проблем деструктивне хемије, аналоган изуму карбуратора. То је код Чапека већ четврта утопистичка тема из хемије. Фанта-

зија, којом је окићена површина, и филозофија, која је уклопљена унутра, дозвољавају писцу да познавање природних наука искоришћује до апсурдности. Експлозив »кракатит» је у исто време симбол душевне структуре мерника Прокопа, јунака рада и науке, и симбол снаге која се скрива у свакоме комадићу земље.

С обзиром на личност инжињера Прокопа, други Чапеков роман је веома добро замишљен и компонован. У централном, и највећем, делу романа је потпаљен експлозив људске душе. Љубавни роман инжињера Прокопа са егзотичном принцезом има радњу која кулминира у најтежој и најокрутнијој борби између људских страсти и мисли. Прокоп је интерниран у раскошном дворцу Балтин — то ће бити Немачка са својим војничким идеализмом — само да изда свој генијални проналазак. Он то неће да учини. Али ту је интересантна, красна, темпераментна и аристократски тврдоглава принцеза, која га придобија, и којој је он, само да добије њену љубав, спреман да изда тајну кракатита. Али на ту одлуку га је присилила трагична страст, и принцеза не прима те жртве, да му докаже чистоту своје љубави. Она га и ослобађа из дворца и губи му се занавек из вида.

То је средина; уводни део романа је сасвим посебног карактера и нема везе с главном радњом. То је хумористично причање о приватној личности генијалног научника. У томе нема скоро ничега што чини идеју кракатита, али је то жива и питорескна сличица из живота, сликана само у главним потезима, са смислом за реалност, без ваљске стилске декорације. Али то је идила, и Карло Чапек је хотимично напушта. У његовом градитељском плану је главно авантира и утопија: шта би било када би неко имао у руци средство за разбијање целога света? Враћа се екзотичност и крвава страст, и култ интелигенције; нешто из *Светлих дубина* развило се у *Кракатиту* у величанствену игру. Али овде је то у контрасту с простим, народним и добрим срцем Прокоповим. Прокопова личност је психолошки савесно оцртана. Друштвено плебејац, дух створен за велики посао, он изгледа груб, али својом савешћу и јаким моралним карактером стоји изнад стереотипних аристократа, и принцези је много више стало до његове љубави него до њихове. Он се не поноси својом величином и не схвања зашто да је продаје за новац. Његов карактер оправдава узбудљиве историје — о бегству и ропству, о узбуни у дворцу, о опасним експлозијама, романтичним састанцима с принцезом и т. д. — које би иначе изгледале само као литерарна игра.

Трећи део романа, најкраћи, који свршава с магловитом и наивном дебатом с наивним Богом, нити има радње нити мисаоне језгре. Дешава се у анархистичкој радио-станици; из аристократа се ишчахурила нека симболичка особа, Дајмон; још једна лепа жена хоће да буде Прокопова, — можда је то она непозната девојка из Прокопових снова, слична јој је, има одану душу.

Али ни ту није конац Прокопова пута за незнаном невестом, која је, у позадини, мотив који управља његовом судбином. Кракатит је експлодирао и уништио цео град, Прокопа је спасао старац с «планетама» у којима је написана судбина, посаветовавши му: «Нећеш спасти свет, нити ћеш га разбити. Много ће остати у теби затворено као ватра у камену; али добро, то је жртвовано. Хтео си да правиш одвише велике ствари, а правићеш мале. Тако то и треба».

Композиција дела није симетрична; аутор не успева да мисао прилагоди радњи, зато често ломи радњу и следи само мисао. Инжињеру Прокопу као да на крају додија кракатит и он се враћа простоме, ситноме животу, да се оправда људско становиште самога аутора.

*

У Чапековим романима има много драмског; драмска техника се аутору намеће сама од себе; у њега је мало описивања, све се дешава у сцени и дијалогу. Само у радњи, у њеној градацији, Чапек не показује много вештине, негде изгледа да му радња смета и да му до ње није стало. Није нам н. пр. некако завршио Прокопово тражење невесте, па не знамо ни да ли је коначно Прокопово обраћање Богу само сан. И у осталим његовим делима се радња расплињава, прелази у неодређеност, а одскаче медитација.

Ни у Чапековим драмама није боље. Чапекова лица увек добро мисле и говоре, карактери су му увек снажно подвучени, али конструкцији се није учио код класика.

Весели Карло Чапек у драми је озбиљан и дубок, решава тезу, и тражи поуку. Досад се дешавало да често нисмо могли разазнати говори ли аутор озбиљно или с нама збија шалу. У драми, он знаде да своју истину одушевљено прогласи и проповеда.

Лојова је назвао комедијом и засновао веома лирски. Реч „драма“ би био врло смео назив за оваку игру с јунаком који се игра, који је *идеал младости*, — иако ће се на сцени одиграти чудне ствари, јер је јунак све у стању; дошао је као непознат, допадљив мла-

дић, и са две речи је освојио срце нежне девојке, на ноћном састанку с том девојком га је затекао ривал и ранио, он се затворио у девојчину кућу и брани се из ње, с пушком у руци, као из тврђаве; та кућа и иначе изгледа као тврђава, јер је отац девојчин, господин професор, подигао око ње висок зид и на прозоре ударио гвоздену мрежу, да му и друга кћи не би побегла за драгим као што је учинила старија. У највеселијем моменту, кћи добровољно полаже оружје и предаје се лопову, тата и мама очајавају под зидинама. Шта сада? И красноме лудовању мора да дође крај, а игра се не сме да заврши тривијално, свадбом. Лопов прескочи зид и ишчезне. Све је тек игра, љубав је игра, красно, детињски сентиментално и бојажљиво девојче је лепа играчка у рукама живахнога и дрскога момка у коме буја младост.

Карло Чапек, како вели у предговору, дуго се бавио темом *Лопова*. Идеја потиче из г. 1911., када се у Паризу сећао свога краја, био занесен младошћу, и осећао понос и радост што припада младој генерацији. Али то дело значи и *прашњање с младошћу*; а тим елементом га је Чапек и идејно оптеретио јаче него што је то у стању да поднесе главно лице.

Р. У. Р. је донео Чапеку славу светског писца. Испод пуног титула тога дела *Rossum's Universal Robots* стојало је: *колективна* драма. Каква су уметничка средства потребна за тако актуелан и социјалан назив? Мора се третирати нешто из судбине човечанства, одлучни елементи морају иступати *en masse*, револуционарно. То је све у *Р. У. Р.*-у, али чвор радње, решење и коначна тенденција нису колективни: ради се о изуму *једнога* човека, о обичној лепој жени аристократскога кроја, а револуција се разбија својим сопственим оружјем. Није човеку довољно да убија и да влада, он мора и да воли и ствара.

Материјал је опет хемијска утопија: Г. 1920. пронашао је физиолог Росум спој који је имао све знакове живе материје. Покушао је да уметним начином, према природном узору, створи човека. То му није пошло за руком. Његов синовац, инжињер Росум, модерни техничар и фабрикантски талент, усавршава тај проналазак тим што упрошћава конструкцију тела и прави живи мотор, сличан човеку, т. ј. радника с најмањим потребама, најјефтинијег и најуноснијег. Роботи имају механичко савршенство и интелигенцију, али *немају душе*.

Фабрика Робота ради изврсно. Робота се заводе по целоме свету, за све послове; либерују се на хиљаде. Чапек је у своме

американском елементу: канцеларија, телефон. Роботи одлазе и долазе, говоре само „да" и „не," али су у стању и да расправљају. Амерички је брза и свадба директора предузећа с Хеленом, лепом девојком, која хоће да заштити Роботе Лигом Хуманитета; она не зна да Роботи не требају заштите, не знају ни за беду, ни за љубав, ни за смрт. За десет година је продуцирано толико Робота, да су људи престали радити и постали сувишни; изумиру, јер жене не рађају. И Хелена је такав неплодан цвет за декорацију, њу то мучи и она долази на мисао да би човечанство било спасено када би се онемогућила даљна продукција Робота. Она узме своме мужу важне папире, у којима је тајна продукције Робота и спали их. Међутим су Роботи усавршени. Д-р Гал је, на Хеленину молбу, покушао да им даде и душу. Роботе обузме понос и жеља да се изједначе с људима и да завладају над њима. Роботи су се употребљавали за ратовање и веома су добри ратници. Сада, дошавши до свести, организују се и подигну велику револуцију против човечанства. Фабрика је, у другоме чину, опседнута војском Робота. Управници фабрике и Хелена би се могли спасти, ако Роботима повере тајну њихова живота. Али Хелена је спалила тајну. Роботи продру кроз прозоре и врата и поубијају све, осим Алкиста, градитеља, кога поштеде само зато „што је знао да ради рукама, био Робот». Сада и Роботи осећају шта је жеља за животом, али нико не зна како се праве. Последњи човек, Алкист, не може да поновно открије тајну. На целој земаљској кугли нема више ни пара људи који би могли основати породицу. Али се деси чудо: из жеље за животом плане у уметним срцима двају најуспелијих примерака Д-ра Гала *љубав*, стид, у Роботици Хелени а мушка снага у Роботу Приму. Алкист их благосиља, види у њима новога Адама и Еву, и слави љубав: „Распашће се куће и стројеви, пропашће системи, и имена великих опадају као листови: само ти, љубави, ти ћеш процветати на рушевинама и поверити ветровима семе живота." Успех *Р. У. Р*-а не може се објаснити његовом драмском вредношћу. Интерес за ову игру је побудила утопистичка идеја и вера у примитивну снагу живота. Позорница је пуна ефеката модерне технике, а у самој игри је притајен страх од прогреса који носи одговорност за пропаст човека. Техника је ту страшило које прети човечанству. У сваку личност је Чапек метнуо мало своје филозофије и дао је позоришни ефект и свакој споредној улози.

У *Р. У.* Р.-у је Карло Чапек рекао што му је лежало на

срцу. Можда је хтео да покаже страхоте појма« колективан», и да даде тему за дебату.

Стварр Макропулос има веома компликован заплет. Елина Макропулос, кћи грчкога лекара, рођена 1585., употребила је у својој шеснаестој години лек који продужује живот за 300 година. Свој дуги живот је провела у разним крајевима Европе као оперна певачица, мењајући име и задржавајући само своје Е. М. Сада се зове Емилија Марти, стара је 37 година и гостује у чешком позоришту. Тражи стари рецепт да поновно продужи живот. То је доводи у друштво у коме упозна свога праунука који баш, после стогодишње парнице, губи своје наследство. Емилија зна напамет документе парнице, зна чудне тајне. Она је лепотица ради које се младићи убијају.

У фантастичној идеји опет игра улогу хемија: потицај је дала теорија о аутоинтоксикацији од професора Мечникова. Решење је опет чапековска филозофија: Живот је најлепши такав какав јест, кратак и несавршен као што јест. Шта би радили људи с дугим животом? Идеалиста Витек би хтео да *Ствари Макропулос* даде дар човечанству, да се човеку пружи прилика да се усаврши. Остале особе, међу њима адвокат Коленати, мисле: дуг живот је, правнички и економски, апсурд, друштвени систем је основан на кратковекости, браку и. т. д. Коленати има трговачког духа и вели: Могло би се то уредити једино тако да се за продужење живота продају само мање дозе, рецимо на десет година. То би свако купио. Велика трговина годинама. Наруџбе: „Пошаљите ми одмах 12.000 година живота у обичном омоту. Кон и друг“ или „Експресно 2,000.000 година, прима А у луксузном омоту. Филијала Беч.“ Прус — опет симболично име као и Росум — предлаже продужење живота само за јаке, најспособније појединце. Тристагодишње искуство Емилије Марти говори: „Човек то не може да поднесе. До 100—130 година може још да издржи... али онда у њему умре душа... и човек не може више ништа да верује. И настаје досада. Уметност има смисла док је човек потпуно не свлада. Чим је усаврши, види да је сувишна.“ «Ви који сте краткога века барем знате шта је љубав, величина, циљ, све што је могуће.» Опет ванредне улоге, брз дијалог, оштра карактеристика. Али и поред многих драмских средстава, пергамена и печата, позоришног и правничког света, поред свега тајанственог и гротескног — то је, у главном, филозофска дискусија на позорници.

Комедија *Из живота кукаца* је опет заједнички посао Браће Чапек који се одржао на сцени. Браћа познају тајне сцене и искористили су све њене ефекте: завесе, светла, танац, фантастичне костиме, мимику, хорове — дали су гледаоцу све што траже очи. У просценију су аутору узели своју филозофску позу и устима скитнице коментаришу слике из живота кукаца: На сцени играју лептири свој неуморни еротички танац; говнови славе иметак и ваљају своју куглицу; цврчци славе породични живот, инсекти се узајамно убијају, паразит је анархиста, док се није најео туђе муке; мрави, талентовани инжењери, интензивно раде и с милитаристичким идеализмом се боре с другим племенима мрави. Међутим, чаура непрестано виче: «Догодиће се нешто велико! Свет се тресе! Ја ћу се родити!» Када се у Епилогу ишчаури, проживи неколико тренутака у радосном лету с осталим воденим цветовима, и пада.

Живот кукаца је некоме изгледао песимистичан, и Чапек се неколико пута морао бранити да није песимиста. Његов Скитница види ствари у свету онакве какве су, али и у злу види „барем мрвице релативног добра". И овде се јавља специјално Чапековска мисао: аверзија према техничкој култури, страх од њене нечовечности, тражење права малих створова; свака индивидуа хоће да живи својим животом и да буде срећна; идеал целине — мравља државотворност — је варка великога гесла која од живота тражи жртве место да му служи.

О Чапековим драмама се много расправљало; пре свега, јер је позориште широк форум, а онда, јер у другим његовим књижевним радовима филозофске хипотезе немају тако серијозан гест. У његовим романима је фабула и авантуристичка страст, приповетке су му студије, само драме су му увек демонстрације извесне тезе.

*

Фејтониста Чапек је духовит релативистички мислилац и захвалан посматрач шарене спољашњости. У кратком, формално слободном разговору с читаоцем, који је навикао писати по новинарској дужности, Карло Чапек ништа не тврди и не брани звеком оружја. За све он има благ и сусретљив осмех, своје лично убеђење прикрива лаком позом наивне скромности, прави се као да на све гледа први пут и зачуђеним очима. Тим тоном је Чапек досад рекао доста корисних савета, говорећи о политици, о женама, о американизму, о песимизму, о родном крају, о пријатељству, о уметности и литератури; он проповеда иде-

ализам и моралну одговорност, искрено и озбиљно, али му то не смета да изненада прсне у смех. Он окреће и обрће речи, игра се, тражи промену и вртлоге; има нарочит смисао за поезију природе и за патње раднога света, са симпатијом се задржава на ситном, простом животу домаћега краја, а на велике ствари само гледа. Али он ће да завири и у најтамније кутове земље: у енглеске луке, радничке квартове, у пусте и жалосне стене Скотске, и у физичку и моралну прљавштину талијанске улице; али ни на што он не гледа песимистички, јер без бистра и весела погледа не би био у стању да види толико ствари.

Карло Чапек је написао два циклуса путописних фејтона: *Талијански листови* и *Енглески листови*. Први су, можда под утицајем талијанског поднебља, лакомисленији и бујнији; заноси га шаренило, уметност, романтичко расположење. У Енглеској је забележио озбиљнија опажања: приметио је извесну униформираност грађевина, монотоност боја и линија по градовима, џентлменску ћутљивост — али најмање му се свидела ужасна, нечовечанска механичност, рекорди техничке цивилизације, и убоги и мутни живот у лукама. „Па где је та права Енглеска?“ пита он — да ли у традицијама, савршеним становима и друштвеној финоћи, или у калу који је неизбежан продукт велике индустрије, велике трговине, великога града и свега великог?

Критика речи и *О најближим стварима* су фејтони домаћи, лаки и љупки; то је писмено ћеретање које у себи има сву примамљивост усменог причања. *Критика речи* је нека врста уметничке, пародиране филологије. *Најближе ствари* су теме о мачкама, о кућном нереду, о праху, киши и блату; искрено, интимно причање и констатовање ситних, обичних истина. Али, и испод набацаних променљивих боја увек се види основна боја доследног и самоме себи верног духа. Чапек је песник који има дубоко поштовање пред сваком ствари на свету на којој је видео зраке божанске светлости.

Последња књига Браће Чапек, *Како постаје позоришна игра и вођа иза кулиса*, можда је најveселија и најсмешнија; то је изврнуто, стрмоглавце окренуто позориште. Шта све види и сазна о позоришту аутор, чекајући на своју премијеру! Позориште је нека стоглава аждаја, која живи чудним, компликованим животом; на позорници игра постаје нешто сасвим друго него што је била у ауторовој фантазији; позориште је пуно авантура, опасности, лутања и досаде као и живот; позориште и није ништа друго него транспонован живот. То до-

кументују ови одломци, анегдоте и закулисне сличице, духовите карактеристике типова позоришног персонала, судбина игре од првих проба до премијере, и бедна слика аутора, највећег сиромаха и најмањег уметника међу онима који остварују позоришну представу.

*

Тако, отприлике, изгледа Карло Чапек сам. Требало би још одредити његов однос према осталим писцима. Г. 1914., када Чапек више није био обичан почетник, у чешкој литератури се од савремене генерације очекивало неко чудо. Појам „генерација“ је значио младост, развој и продор. Најталентованији у својој генерацији је, без сумње, Карло Чапек; али ни он ни његови другови нису више најмлађи, и револуционарна гесла је примила поратна омладина. Генерација из 1914. је у своме прагматизму донела много елемената из којих је ратна и поратна генерација правила свој модернизам.

Још нешто о утицајима. Карло Чапек не воли тога термина литерарних теоретичара; он је о себи рекао да су на њега утицале све књиге које је у животу прочитао, и ниједна од њих. Стваралачки талент прекукава све утицаје, тако да се не могу да познају. У својој фејтонистици је Чапек веома сродан Честертону, по духовитости, детективским пародијама, и по љубави за ситне ствари. Честертонове *Велике маленкости* су изашле, у чешком преводу, у исто врема с Чапековим *Најближим стварима*, и те две књиге се упоређују саме од себе. То су два лица слична, али ипак свако друго. Карло Чапек не би ни знао да имитује некога, било би му то грозно досадно.

Д-р. Јелена Холечек

Стопа

Спокојно, бесконачно је падао снег на смрзнути крај. Са снегом увек пада тишина, мислио је Боура, сакривен у некој дашчари, а у души му је било нешто свечано и болно, јер је осећао да је сам у целом крају. Земља је пред његовим очима постајала све једноставнија, сједињавала се и ширила, сва у белим валовима и неразривена збуњеним стопама живота. Коначно се проредио и зауставио вртлог пахуљица, једини покрет у тој свечаној тишини. Пролазник бојажљиво гази ногама по нетакнутом снегу, и некако му је чудно што он први обележава крај дугим низом својих корака. Али, с друге стране по путу иде нешто црно и замотано; два ланца корака пружиће се један поред другога, укрстиће се, и унеће прву људску збрку на ову чисту таблу.

Али онај што долази с друге стране заустављa се, снег му је пао по бради, и он пажљиво гледа у нешто покрај пута. Боура успори корак и гледаше у смеру његових очију; оба ланца се сретоше и зауставише један поред другога.

«Видите ли ону стопу?» рече онај заснежени човек, и показа некакву стопу отприлике шест метара од места где су обојица стајала.

„Видим; то је људска стопа".

„Да, одакле ту?" Боура је хтео да каже да је неко туда прошао, али се тргао; стопа је била само једна насред поља, а ни пред њом ни иза ње није било ни трага корацима; видела се сасвим јасно и оштро на белој површини, али је била осамљена, ништа није водило до ње ни од ње. „Како је ту могла доспети", зачудио се, и хтео да пође к њој.

„Причекајте", зауставио га је други, „направићете око ње сувишних стопа и све ћете покварити. То се мора објаснити,"

додао је љутито, „то не може бити, да негде буде само једна стопа. Рецимо да је неко одавде скочио далеко у поље: онда пред њом не би било корака. Али, ко би тако далеко скочио, и како би могао скочити само на једну ногу? Та изгубио би равнотежу и морао би се негде одупрети на другу ногу; мислим да би морао потрчати комадић напред, као кад се скочи из трамваја који јури. Али ту нема друге ноге".

„То нема смисла," рекао је Боура; „када би одовуд скочио, биле би овде на путу стопе; али овде су само наши кораци. Пре нас није овуда нико прошао."

„Стопа је окренута петом према путу; онај чија је ишао је овим смером. Да је ишао у село, морао би ићи десно; на ову страну су само поља, а кога би ђавола сада ко тражио на пољима?"

„Дозволите, ко је онде крочио морао је опет некуд отићи; а ја тврдим да уопште није отишао, јер није учинио ни корака даље. То је јасно. Овуда није нико пролазио. Стопа се мора друкчије објаснити". И Боура је разбијао главу, размишљајући. „Можда је тамо у земљи била природна увалица или стопа у смрзнутом блату, па је на њу пао снег. Или, причекајте, можда је тамо лежала бачена ципелетина, па ју је, ваљда, када је пао снег, однела каква тичурина. Онда би ту остало незаснежено место, слично стопи. Морамо тражити *природно* објашњење."

„Да је ту стајала ципела још пре вејавице, под њом би остала црна земља; али ја ту видим снег."

„Можда је она тичурина однела ципелу док је још падао снег; или ју је можда спустила у лету на свеж снег, и опет однела. Једноставно, то не може бити стопа."

„Зар та ваша тица једе ципеле? Или, можда, у њима прави гнездо? Мала тица не може понете ципеле, а велика не може у њу стати. То се мора решити апсолутно. Ја мислим да је то стопа, и ако није ту дошла по земљи, морала је доћи одозго. Ви мислите да је ту по среди тица, али је могуће да је то учињено рецимо — из балона. Неко се, можда, спустио балоном и једном ногом загазио у снег, да се нашали са светом. Немојте се смејати, и мени самоме је непријатно што то тако на силу објашњавам, али... Волео бих да то није стопа." И обојица су се упутила према њој.

Околности нису могле бити јасније. Од јарка уздуж пута постепено се подизало неузорано заснежено поље; та стопа је била отприлике у средини, а иза ње је стајало, под густим

снегом, омање стабло. Плоха између пута и стопе била је нетакнута, без икаква трага; површина снега није била нигде покварена. Снег је био мек и није се сипао као уз велике мразеве.

Заиста је то била стопа; отисак велике ципеле америчке форме са веома широким ђоном и пет јаких клинаца на пети. Снег је био чисто и глатко пригњечен и на њему није било лаких незгажених пахуљица: дакле, стопа је настала када је већ пао снег. Отисак је био дубок и снажан; тежина која је почивала на томе ђону морала је бити много већа него тежина једног или другог од те двојице људи што су се сагнули над стопу. Претпоставка с тицом и ципелом тихо је ишчезла.

Баш над стопом су се наднеле крајње гране стабла; неколико танких гранчица под снегом који није био нигде стресен. На лак додир гранчице, снег је падао у целим комадима. Хипотеза „одозго" сасвим је пропала. Одозго се није могло ништа учинити да се не стресе снег са стабла. Стопа је постала тврд и наг факт.

Иза стопе је била само чиста снежна плоха. Попели су се на обронак и газили по темену брежуљка; на другој страни се опет спуштао недотакнути бели обронак, а иза њега је растао нови, још шири и бељи. Километре далеко није било стопе друге ноге.

Враћали су се натраг; нашли су за собом два низа својих корака, правилна и лепа, као да су хотимично тако прављена. Али између оба низа усред изгаженог круга лежала је стопа друге, снажније ноге, цинична у својој осамљености; нешто их је задржало да је не утапкају и ослободе се од ње, тихо и споразумно.

Уморан и збуњен, Боура је сео на камен крај пута. „Неко се с нама нашалио". „То је срамота," рекао је други, „то је веома глупа шала, али... До ђавола, ту су физичке границе, То је уопште немогуће.... Слушајте!" викну он као у неком страху, „када је само једна нога, зар не би могла бити каквог богаља с једном ногом? Немојте се смејати, ја знам да је то глупост, али некакво се објашњење *мора* наћи. Та ту се ради о разуму, то је некакав атентат... Сасвим сам се збунио. Или смо обојица луде, или ја код куће спавам у грозници, или *мора* бити природно објашњење".

„Обојица смо ми луде," помислио је Боура забринут. „Стално тражимо „природно" објашњење; хватамо се најкомпликованијих, најбесмисленијих и најнатегнутијих узрока, само кад су „при-

родни.“ Али, можда би било много једноставније и — природније, кад бисмо једноставно рекли да је то чудо. Само бисмо се зачудили и мирно продужили свој пут... Без забуне. Можда и задовољни.“

„Ја не бих био задовољан. Када би ради те стопе настало нешто велико.... Када би то некоме донело неко добро, ја бих сам пао на колена и викао «чудо». Али та стопа, то је мучно; то је тако ужасно ситно, стварати једну једину стопу где је довољан обични низ корака.“

„Када би неко ту пред вама ускрснуо мртву девојку, ви бисте смерно клекнули; али пре него што вам се растопи снег на коленима, ви ћете помислити да је оно и онако била само привидна смрт. Овде баш нема ничега привидног; овде је, рецимо, изведено чудо под најједноставнијим условима, као када се прави физикални експеримент.“

„Можда не бих веровао ни у то васкрсење. Али и ја хоћу да будем спасен и очекујем чудо.... да ће нешто доћи и окренути мој живот. Та стопа ме неће обратити, неће спасти, нити из њега извести; само ме мучи, утувила ми се овде и не могу да је се ослободим. И ја јој не верујем: чудо би ме умирило, али та стопа је први корак у неизвесност. Било би боље да је нисам видео.“

Обојица дуго су ћутала. Почео се поновно спуштати снег и падао је све крупнији. „Сећам се,“ настави Боура, „читао сам у Јуму о усамљеној стопи у песку. Ова, дакле, није прва. Мислим да има, можда, на хиљаде таквих стопа, да их има неизмерно много, и нама, када их видимо, не пада ништа на ум, јер смо навикли на извесна правила. Други ко је можда не би ни приметио; не би се ни сетио да је то нешто само за се, да на свету има ствари које немају ништа заједничко с нечим другим. Видите, наше стопе су све једнаке; али та осамљена је већа и дубља него наше. И, када размишљам о своме животу, чини ми се да у њему морам признати — кораке који нити откуд воде нити куда воде. Страшно је заплетено мислити да је све што сам проживео само обруч који долази иза једног а надовезује се на други. Деси се да одједампут знате или осећате нешто пре чега нема ничега, ничега сличног, а иза чега никада ништа слично не може доћи. Има људских ствари које нису ни с чим у вези и свуда само доказују своју осамљеност. Знам ствари из којих се није ништа даље развило, које ништа и никога нису спасле, а ипак... Било је случајева који више нису

водили даље ни помогли да се даље живи, а ипак су то биле, можда, најважније ствари живота. Зар вам се није учинило да је та стопа била много лепша него све које сте до сада видели?"

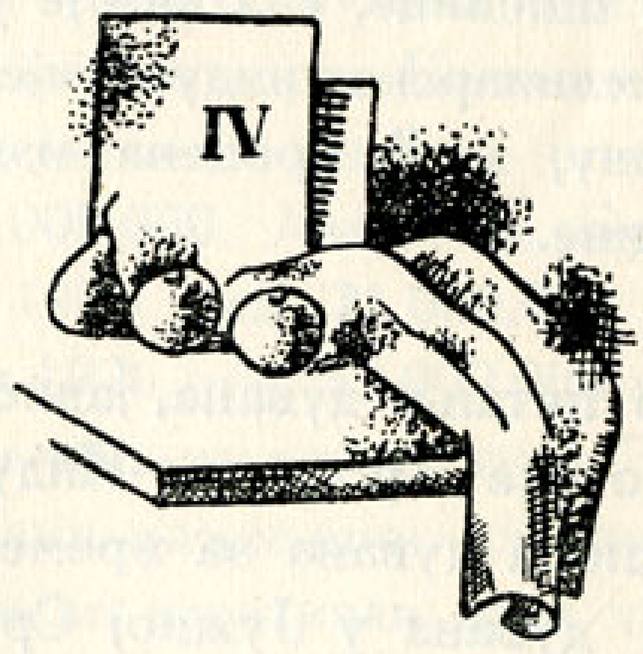
„А ја се сећам," јави се други, „оних чизама у којима су кораци од седам миља. Можда су некада људи нашли такође такву стопу и нису је знали друкчије објаснити. Ко зна, можда је један корак код Пардубица и Колина а други чак код Раковника. Али, исто тако могу замислити да следећа стопа није више отиснута у снегу него можда у друштву, усред неког догађаја, негде где се нешто догодило или ће се догодити; да је овај корак само обруч неког непрекидног ланца. Замислите низ таквих чуда у којима та стопа има своје природно место. Кад бисмо имали савршено обавештене новине, можда бисмо у „Дневним вестима" могли наћи даљне кораке и пратити нечији пут. Можда неко божанство иде својим путем; иде без инкохеренције и постепено; можда је његов пут неко водство које треба да прихватимо. Било би нам могуће корак по корак ићи по стопама божанства. Можда би то био пут спасења. То је све могуће... Али то је страшно, имати *сасвим сигурно* један корак тога пута пред собом а не моћи му даље следовати."

Боура се стресе и устаде. Мећава је била све гушћа, и на разгаженом пољу нестајало је под снегом велике стопе заједно са осталима. „Ја је нећу напустити," рече заснежени човек — „стопе које више нема и неће је бити", довршн Боура у мислима, и њихови путеви одоше супротним смеровима.

И збирке „Божје муке"

Карло Чапек

Превео
Јован Кршић

ПРЕГЛЕД

*

Последњи конгрес наших привредника

Скоро су изашле стенографске белешке V редовног годишњег конгреса привредних комора и организација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, одржаног 3. и 4. септембра 1927. год., у Београду; те белешке пружају опширно и интересантно градиво о неким важним питањима наше привреде. У опште, док нам се не оснује Привредни Савет, који је предвиђен Уставом, а на чијем пројекту већ толико времена раде и Министарство Трговине и Индустрије и привредне коморе, — периодични конгреси комора и најважнијих привредних организација јесу највиши и најпозванији форум пред којим се претресају актуелна питања наше економије.

Према овој традицији, на дневном реду V годишњег конгреса беху: 1) питање о производњи и извозу нашег дувана, који има огромни значај за Јужну Србију, Херцеговину и Далмацију; 2) питање о начину млевења пшенице, с којим је у вези била претресана општа ситуација наше млинарске индустрије; 3) питање о јединственом рударском закону, и 4) процена извоза за идућу годину која се врши сваке године.

1

Као известилац по питању дувана, јавио се г. Спира Хаџи-Ристић, потпредседник Скопске Трговачко-Индустријске Коморе. Сећајући се ситуације садиоца дувана за време турске владавине, он истиче да тада култура дувана у Јужној Србији није била ограничена. Отоманска Режија, која је имала монопол прераде и трговине дувана, плаћала је за дуван цене које су одговарале ценама на светском тржишту, јер дуван су куповала и приватна лица. Стога нису

били могући случајеви какви се дешавају сада, кад Управа Монопола плаћа по 4 динара за килограм. Од 1914. године, и наша Управа Монопола одобравала је сађење дувана за извоз, али од 1918. то је било забрањено, а производња дувана ограничена. Цела је продукција требало да буде лиферована Управи Монопола, која је прво време фаворизовала повећање производње дувана. Као резултат ове политике, производња дувана износила је у 1920. години 7.807.000 кил., у 1921. години 11.815.000 кил., у 1922. години 10.864.000 кил., у 1923. години 18.002.900 кил., и у 1924. години 33.669.734 кил. Од овог времена, Управа Монопола мења своју политику, и почиње на сваки начин да спречава развитак продукције. У 1923. години Управа Монопола је плаћала добре цене произвођачима дувана, у нади да ће га пласирати већим делом у иностранству. Али, услед засићености на страним тржиштима, ова се нада изјаловила, и Управи је пошло за руком да прода само незнатну партију из бербе од 1923. године. У 1924. години, огромна берба од 33.000.000 кил. била је купљена по тако ниској цени да је више произвођача пропало. Од 1925. године Управа Монопола ограничава производњу. У 1925. години било је произведено само 8.000.000 кил. дувана, а у 1926. години 16.000.000 кил. Ове цифре, као и тешко имовно стање произвођача, сведочи о слому политике Управе Монопола.

Дуван из Јужне Србије припада најбољим оријенталним дуванима. Стога је требало задржати иста правила која су постојала до 1912. год., т. ј. није требало да се фиск меша у спољну трговину дуваном, него да је препусти приватној иницијативи. Држава би имала од тога своје користи, као и произвођачи, јер то би допринело побољшању трговинског биланса и подизању благостања покрајина. Не треба се бојати кријумчарења, јер и код предложеног система мора бити задржано добијање одобрења од Управе Монопола за сађење дувана, те је сачувана могућност контроле. Само, требаће повећати број контролора. Како невешто Управа Монопола води извозну трговину, види се из тога што је њој пошло за руком да извезе свега кил. 6.000.000. Међутим, Бугарска је извезла од 1. јануара до 1. октобра 1926. год. 21.000.000 кил., а Грчка од 1. јануара до 30. септембра 1926. год. 35.000.000 кил. Стога је председник Скопске Коморе предложио да се уведу у Закон о Монополу неке промене у погледу дувана намењеног извозу.

Исто тако су заузели негативан став према политици ограничења сађења дувана представник Херцеговине г. Вјекослав Јелавић и представник Далмације г. Саво Бошковић. Ова критика делатности Управе Монопола наишла је на опозицију од стране

помоћника управника Монопола г. Душана Милијевића, који је истакао да су произвођачи дувана, у пркос свију ограничења, примили за 1922.—1925. год. у Јужној Србији просечни средњи принос од Дин. 32.636 по хектару, а у Херцеговини Дин. 23.822, дакле врло леп природ. Што се тиче неуспеха Управе Монопола у њеној тежњи да пласира наш дуван у иностранству, томе су узроци хиперпродукција оријенталних дувана, ниски квалитет бербе у 1924. и 1926. год., и недостатак, у Управи Монопола, организације потребне за успешно вођење спољне трговине, а и услови климе и тла, који не допуштају свугде растење дувана високог квалитета, какав се тражи на светском тржишту. Али из говора г. Игњата Бајлонија, председника Управног Одбора Монопола, дало се наслутити да и Управа Монопола сматра да је за нека правила Закона о Монополу преко потребна реформа, само досад није успело да се сходан пројект спроведе кроз Народну Скупштину. Али, свака реформа се мора спроводити врло опрезно, да се не би пољуљала једна институција на којој почива знатни део нашег буџета (1926-1927. год. приход од свију монопола износио је 2.253.000 дин.).

Дакле, питање слободног извоза дувана било је на овом конгресу свестрано претресано. Али још није јасно како ће бити решено од стране меродавних фактора, јер се интереси фиска и донекле бирократска рутина налазе у сукобу са интересима садиоца дувана.

2

О питању стања наше млинарске индустрије прочитао је реферат г. Михаило Бајлони. Ово је питање стављено на дневни ред Конгреса у вези са слабом жетвом пшенице и са предлогом Београдске Трговачке Коморе да се увезе, по угледу на Италију, Француску и Грчку, млевење једноставног брашна, тако да се од 100 кг пшенице добија најмање 80 кг брашна. Овај је предлог наишао на примедбе од стране Трговачко-Индустријске и Занатске Коморе у Великом Бечкереку, Земаљског Савеза Индустријалаца, и Југословенског Савеза Млинова у Загребу, који су заузели према овој мери негативан став.

Председник Београдске Индустријске Коморе, М. Бајлони, нагласио је да наша послератна политика, у погледу трговине цереалијама, може бити подељена на три периода. Од 1919. до 1923. год. наша млинарска индустрија била је у пуном јеку рада са завидним приносом. Њеном се продукцијом задовољавале унутрашње потребе, а један део најбољег брашна извозио се у Чехословачку и Аустрију. Страно брашно није могло да се увози у наше пасивне

крајеве, јер се увозна царина колебала између 20 и 8 динара. Тако исто, извозне су царине биле тако удешене да фаворизују извоз брашна а не пшенице. — Други период, од 1923. до краја 1924. год., забележен је стагнацијом млинарске индустрије. Услед неродице 1922. год. влада је подигла извозну царину до 110 динара на 100 кил. брашна, те укинула увозну царину. Као резултат ове мере, увоз брашна се попео са 10.573 тона у другој половини 1922. год. на 51.378 тона у 1925. год., док се извоз брашна колебао између 22.717 тона у 1922. год. и 59.079 тона у 1924. год. Очигледно је да наведене мере нису биле потребне, а њихова последица је био увоз са стране за 4 године 10.000 вагона брашна. Само у августу 1925. год. пошло је за руком да се уведе поново увозна царина, и то у износу од 44 динара, а у децембру је укинута извозна царина. — У току трећег периода је настала потпуна катастрофа. Један од узрока је била та околност што су се, почев од 1922. године, због добрих послова у млинарској индустрији, грозничаво подизали нови млинови, већином малог капацитета, који су стварали велику конкуренцију између појединих предузећа. За ово време изгорело је 59 мањих млинова, 15 великих млинова је обуставило рад, 16 млинова је пало под стечај, и на тај начин је био упропашћен капитал од 300.000.000 дин. То је био резултат једне погрешне царинске политике и недовољне заштите наше млинарске индустрије. Друкчије су поступале друге државе, чак и оне које нису имале довољно своје пшенице. Чехословачка је од 1924. год. стално појачавала царинску заштиту своје млинарске индустрије, и 1. јуна је увела увозну царину од 70 кч на 100 кил. брашна, а само од 30 кч на 100 кг пшенице. Последица је била постепена промена односа увоза брашна и пшенице, и то у корист пшенице која је била увезена у 1926. год. у износу од 17.631 вагона, а брашно само износу од 15.645 вагона. Сродне мере су биле предузете у Аустрији и Грчкој, и то са сличним резултатима. Напротив, Мађарска, која извози и брашно и пшеницу, предузела је мере за смањивање извоза пшенице и повећање извоза брашна, те је постигла резултат да је од 1920. до 1926. год. (изузетак је 1925. година) извоз брашна увек био већи него извоз пшенице. Већ је две године прошло од како се код нас води борба око извесних концесија млинарској индустрији у железничкој тарифи, али ово питање није решено ни до сада. Осим тога, пошто су Чехословачка и Аустрија природни потрошачи нашег брашна, а заузимају у нашем увозу индустријских артикала прва места, могли бисмо пресијом постићи знатне концесије у корист нашег брашна, али ни то није учињено.

Сада је, услед слабе жетве, почета кампања у корист забране продукције бољих врста брашна и ограничења млинова на израду 80% брашна. Та мера ће само допринети новом слому наше млинарске индустрије, и то без икакве потребе, јер у земљи има довољно цереалија. Прави пут је укидање увозне царине на пшеницу и повећање исте на брашно.

Сагласно овом реферату била је примљена резолуција, израђена од стране конференције, која се састала у очи тога дана.

3

Осим ова два крупна питања, на конгресу се претресало доношење јединственог рударског закона за целу Краљевину. Интересантне реферате су поднели г. Д-р Нико Љубић, представник Сплитске Трговачко-Обртне Коморе, г. Д-р Стеван Поповић, секретар Београдске Индустријске Коморе и г. Д-р Јосип Претнар, Секретар Љубљанске Коморе. Из ових реферата се види да претходни радови израде рударског закона још нису завршени. Стога је Конгрес препоручио Влади да се за израду дефинитивног пројекта састави једна комисија, у коју ће ући, у једнаком броју, рударски инжињери и стручњаци правници предложени од привредних комора и организација, и то из свих заинтересованих крајеве наше земље.

На крају, наводимо три резолуције, по општим питањима, које сматрамо врло значајним:

„Конгрес сматра да од *добре стручне наставе у великом степену зависи наш економски напредак*, те моли Краљевску Владу да овој настави посвети већу пажњу него ли до сад, и да претвори сувишан број гимназија у школе које ће нашој привреди, индустрији, занатству и трговини давати добре стручне раднике место садашњих интелектуалних пролетера“ (VI).

„Истичући сталну жељу да Краљевска Влада у интересу правилног решавања свих привредних питања наше земље привуче на сарадњу привредне коморе и организације, овај Конгрес *жали што још увек није остварена уставна одредба о Привредном Савету*, и стога поново апелује на Краљевску Владу да предузме све како би се ова одредба Устава што пре увела у живот“ (VII).

„Подносећи меродавним факторима на пријем све напред поменуте предлоге и жеље, Конгрес нема довољно речи којима би истакао: да је *битни предуслов како за успешно спровођење предњих предлога и жеља тако и за сваки трајан напредак и одржање напредне народне привреде, прилагођавање целокупне државне*

Управе савременим потребама привредног и уопште народног живота, и то како у погледу духа и праксе који њоме владају, тако и у погледу њене административне технике. Без овог оствареног предуслова, смишљени и систематски рад на унапређењу наше народне привреде и на решавању привредних и социјалних питања немогућ је. Стога Конгрес истиче као свој битни захтев за добро народа и државе: *хитну реорганизацију целокупне државне управе*, а све привредне коморе и организације спремне су да меродавним факторима у томе великоме задатку пруже своју пуну искрену помоћ" (VIII).

Из наведеног се види да наше привредне институције, у својим резолуцијама, све дубље продиру у корените мане нашег државног живота и врше патриотске напоре у циљу њихова уклањања.

Occidentalis

Музички живот у Београду

Опера

Зулумћар, музичка драма Петра Ј. Крстића. Први пут 23. XI 1927. г.

Лицитарско срце, балет Крешимира Барановића. Први пут 10. XI 1927. г.

Два домаћа дела: *На уранку* од Сташе Биничког и *Сутон* Стевана Христића обележила су два правца у којима ће се кретати наше музичко-драмско стварање. Први је ишао за тим да сирову и примитивну народну музику стави у службу драмског израза; други је, остављајућу по страни наш музички национализам, створио солидно музичко дело, на основу дубоког проживљавања и психолошког продубљавања драмског садржаја. Међутим, оба дела нису допринела стварању нашег расног музичко-драмског стила. Проблем нашег музичког национализма је веома сложен. Његово решење није у хармонизовању, па чак ни у уметничком обрађивању народних попевки, већ једино у *оригиналном стварању на основу идиома народне музике.*

Зулумћар г. Петра Крстића, рађен на сиже истоимене драме Светозара Ћоровића, стилски се налази на линији која, у развитку нашег музичко-драмског стила, иде од Биничког, и чија је основна карактеристика да наш музички фолклор, обојен оријенталним колоритом, употреби за подвлачење драмских сукоба. Непромењен, али нешто скраћен, Ћоровићев текст г. Крстић је компоновао у доста добро декламованом мелодијском речитативу, покушавајући да му-

зички стилизује говорне флексије нашег језика. Местимично, у лирским моментима, руковођен психолошким разлозима, г. Крстић је речитативе ширио у ариоза. Мелодија тих ариоза није снажно и пластично исцртана из полифоног ткива оркестра. Упрошћене, често оскудне и неразвијене мелодијске линије почивају на догматским хармонским спојевима, уоквиреним у извесне традиционалне и типичне формуле. Многа полетна и лирска места из текста, подвучена музиком г. Крстића, нису ништа добила у изражајном смислу. Извесне слабе стране партитуре г. Крстића резултују из конструкције самог текста. Епизоде, које у драми могу бити интересантне, јер се могу дати живљим темпом, овде су целу ствар развукле и учиниле да се не уоче и не истакну главни и карактеристични моменти. Осим тога, та прозаична и неинтересантна места, нарочито у првом чину, нису могла одушевити ни композитора. Осећа се врло јасно опадање интензитета инспирације и недостатак инвенције. Из тога разлога, требало је прерадити Ћоровићеву драму и учинити је погоднијом за компоновање; требало је извесне епизоде избацити, многа места скратити, сажети, интимније везати за главну драмску потку, и тиме избећи развученост. Тако је, на пример, у првом чину могла изостати свађа трговаца, а сцена заптијина и бимбашина бити спојена уједно. Док се обраћала пажња на епизоде, није довољно подвучено оно елементарно у Ћоровићевој драми, што се крије испод речи и чита између редова, онај севдах, дерт и меланхолија, једна од доминатних црта наше народне психе, оно, ако се тако може рећи, уживање у своме сопственом болу.

Г. Крстић је назвао своје дело *музичка драма*. Тиме је сам г. Крстић поставио питање да ли је *Зулумћар* музичка драма. Речитатив није једина карактеристика музичке драме. Има још један врло важан фактор. А то је оркестар. Постављен на принципе симфонијског стила, оркестар у музичкој драми има да карактерише личности, да ствара штимунге, да подвлачи драмске сукобе, да дочара оно што речи не могу да искажу. Поред неколико програматичних сликања, нешто сенчења и стварања штимунга, улога оркестра, чију је партију г. Крстић радио углавном хомофоно, сведена је на то да створи хармонску базу, на којој се има развити речитатив и мелодијска линија.

Као у хармонији, тако исто и у инструментацији, г. Крстић је оставио по страни тенденције модерне музичке уметности, за које је искрено признао да га не привлаче (*Политика* од 20. IX 1927.), и пошао за стереотипним и традицијом освештаним контрастима гудача и дрвених дувача, лимених и дрвених дувача, уз tutti-ефекте.

У погледу тонског бојадисања, партитура г. Крстића нема ниједну нову звучну комбинацију, ниједну интересантну боју. Поред тога, на два места првом чину континуитет оркестарског ткива прекинут је штимовањем оркестра. Тај натуралистички момент, који има да створи илузију удешавања циганске музике на сцени, врло је неукусан и потпуно излишан, утолико пре када је познато да је г. Крстић у једном чланку (*Народно Позориште и народна музика*, „Време« од 25. VIII 1924. г.) писао да на позорници све мора бити идеализано, намештено, извештачено, и цитирао Шилера, који каже да обмана (Schein) не сме никад да достигне стварност, да нестаје уметности када победи природа. Такви груби реалистички детаљи, које је г. Крстић, под утицајем критике, избацио на репризи, спуштају оперу на ниво комада са певањем.

Јасно, је, дакле, да *Зулумћар* није *музичка драма* већ *опера*, у којој је мелодијски речитатив узет као принцип. Да је мелодијска инвенција г. Крстића дошла до пунијег израза, и да је оркестар интересантније рађен, основни утисак који оставља *Зулумћар* не би био монотон.

Хорови и хорски уметци, већином народне песме — *Легнала Бурђа на равно гумно, Ej, кажу људи у Турака, Од како је Бања-Лука* — рађени су у познатом хорском стилу г. Крстића. Шантићева песма *Емина*, за баритон и мушки збор, ниско је постављена у соло партији и због тога не долази до израза.

Ради објективности, треба поменути неколико добрих места: градација при појави Селимбега, неколико лепо извајаних мелодијских линија у партији Џафераге, увод и извесна драматична места из трећег чина, обраде народних играчких мотива у првом чину и у кратком балету другог чина, рађеном у интересантном мешовитом такту: $^{3}/_{4} + ^{3}/_{8}$, $^{3}/_{4}$, $^{5}/_{8}$.

Г. Крстић није могао изаћи из свога стила. У његовом *Зулумћару* има нешто од *Снежане*, *Кнегиње Маје* и његових хорова. Поред тога, г. Крстић се није могао ослободити утицаја са стране, реминисценција на слушану музику. Почетак другог чина, по ритмичком покрету у виолончелима и контрабасима, сећа на *Хабанијеру* из *Кармена*. Цела сцена циганке врачаре у трећем чину рађена је у стилу сличних сцена из Вердијева *Трубадура* и *Маскенбала*.

Зулумћар г. Крстића, писан популарно, за средину која ће га разумети, допашће се широкој публици, која воли сировост примитивно обрађеног фолклора и шароликост локалног колорита.

Извођење *Зулумћара* на нашој оперској сцени задовољило је у главним линијама, иако је режија г. *Павловског* остала потпуно у

стилу традиционалне драмске режије са нешто специфично руског претеривања и карикирања. — Декор г. *Беложанског* је изванредно импресиван, рађен са пуно осећања за специјални источњачки штимунг и опојну атмосферу Мостара, и с нарочитим смислом за интересантне колористичке комбинације. После декора за Савоарова *Укроштитеља* и Крстић—Ђоровићева *Зулумћара*, г. Беложански се афирмирао као једна од одличних вредности нашег позоришног сликарства. — Диригент г. *Брезовшек* савесно је простудирао дело г. Крстића. Солисти: *г-ђа Бунђенац-Гавела* (Емина) и г. г. *Пихлер* (Селимбег) и *Томић* (Цаферага) искрено су се трудили у својим, не увек спретно писаним, партијама. Хорови звучни. — Премијера *Зулумћара* има нарочити значај зато што је први пут један потпуно *национални* ансамбл узео на себе одговорност за интерпретацију једног већег дела.

Постављањем Барановићева *Лицитарског срца*, репертоар нашег Позоришта добио је једно изврсно домаће дело. Када се зна да су до сада преко наше оперске сцене прешла свега три национална дела, онда је чињеница да је *Лицитарска срце* друга домаћа премијера у овој сезони, видан знак интензивнијег обраћања пажње националној музици. Ако ова сезона обогати национални репертоар балетом Стевана Христића и музиком за *Ајшу* Д-ра Милоја Миловића, имаће специјални удео у развитку наше музике.

Једноставан, али поетичан и срећно пронађен, сиже балета г. Барановића уводи нас у средину хрватског Загорја. Радња се дешава на једном сеоском проштењу. Стидљиви момак поклања девојци лицитарско срце и тиме добија њену љубав. Врева и шаренило вашара, утопљеног у безбрижно, весело и свечано празничко расположење, поетични штимунг поља, над којим трепери песма и одјекује свирала, питорескна и завитлана кола, — све се то меша са фантастичном садржином онога што два млада заљубљена бића, у својој простосрдачној наивности, виде у симболици срца. Та изразито наша средина, врло пластично дата, јесте онај елемент балетског сиже-а, који му, у контакту са публиком, осигурава код ње потпун успех. — У музичком остваривању свога балетског сценарија, г. Барановић није оставио по страни проблеме које је истакла модерна музика. Напротив, успео је да *наш народни музички израз споји са модерном техником.* Он је пажљиво вршио одабирања из неисцрпне народне музичке инвенције, и узимао оно што је могао прилагодити оном психолошком моменту који музика има да подвуче. Интересантно је да је блага сентименталност у љубавним сценама музички карактерисана словеначким напевима, док је ритмичка динамика кола

изражена хрватским играчким мотивима, са доста примеса српских и сремских. Тај мелодијски национализам г. Барановића почива на сслидној и сасвим модерној хармонској основи, пуној смелих хармонских везивања и модулаторних комбинација.

Музика писана за сцену условљена је садржином. Та концесија садржини иде врло често на рачун стилске јединствености. Игра лицитарских фигура у другој слици дала је прилике г. Барановићу да напише неколико балетских *општих места*, и да, на тај начин, изађе из националног стилског оквира у коме су рађене прва и трећа слика.

Суптилни познавалац руске музике, диригент који је у Загребу држао цео руски репертоар, г. Барановић је, при стварању свога дела, имао један велик узор: *Петрушку* Игора Стравинског. Тај узор не умањује оригиналност и апсолутну вредност дела. Утицај Стравинског формално се огледа у преплетању и супостављању ситних мотива, у изграђивању великих звучних градација понављањем једне теме кратког даха и у инструментацији. Палета г. Барановића је раскошна. По богатству звучних комбинација, по сонорности, и духовитости инструментација г. Барановића, у извесним моментима, надмашује Римског-Корсакова. Завршно *Коло*, са аугментацијом теме народне песма *Кај баба брунда* у позаунама, представља једно ремек-дело.

Кореографски мотиви загорских кола доста су сиромашни. У њима има мало елемената који се могу употребити за уметничко стилизовање нашег балетског израза. Ипак је г-ђа *Маргарита Фроман* извукла из њих максимум изражајних могућности. У чисто играчким моментима, који су музички најбољи и у којима кулминује темперамент г. Барановића, сцена није долазила до исте динамичности.

Сликар г. *М. Ванка*, познавалац етнографије хрватског Загорја, умео је у своме интересантном и оригиналном декору створити прави штимунг загорског села.

Ако није решио проблем нашег музичког национализма, г. Барановић је својим *Лицитарским срцем* показао пут којим се мора ићи у тражењу нашег расног музичког стила.

Поред *Лицитарског срца*, дата је мала балетска сцена *Лептири* по Шумановој музици, у инструментацији г. Барановића, а по кореографији Михајла Фокина, и *La boite à joujoux*, балетске сцене Андре Холе-а са музиком Клода Ашила Дебиси-а, великог мајстора транспарентне инструментације и ненадмашног сликара тајанственог, чудесног, дискретног и суптилног. У духовитом декору *П. Фромана*,

уз помоћ прецизних техничких радова инжињера г. *Јовановића*, г-ђа Фроман је режирала Дебисијев балет са пуно детињске фантазије, наивности и нежности.

Балетски ансамбл, у коме су се и балетски и пантомимски истакли г-ђа и г. *Фроман*, одговорио је, готово у потпуности, режијским и кореографским интенцијама г-ђе Фроман. — Дириговао је г. *Барановић*, и својим првим наступом у пуној мери показао свој изванредни диригентски талент. Ми искрено жалимо што је г. Барановић, стицајем прилика, морао отићи из Београда. У њему наш диригентски ансамбл губи једну првокласну вредност.

Најзад, треба поменути гостовање г-ђе *Халине Јежорањске*, пољске оперске певачице. Као *Рашела* у насловној улози Халијеве *Јеврејке*, г-ђа Јежорањска није нас могла убедити својим глумачким дилетантизмом и скромним средствима певачке технике, која су била далеко испод онога што захтевају патетичне и високопарне Халевијеве арије и компликовани вокални ансамбли.

Концерти

Низ великих страних репродуктивних уметника обележио је почетак сезоне у концертној дворани. У даљем току сезоне све се чешће јављају домаћи уметници, појединачно или удружени.

Г-ђа *Милка Ђаја*, пијанисткиња, која се пре две године са успехом појавила на концертном подијуму, овога пута била је очевидно индиспонирана. Зато, и поред врло добрих детаља, у Моцартовој *A - Dur сонати* није било прозрачности у изразу и лепршаве лакоће у техници; Бетховенова *Патетична соната* захтевала је више контемплативног осећања; полифони став Брамсове *фуге* на Хендлову тему није добио диференцирањем контрапунктских линија потребну јасност и прегледност. И поред тога што је овај концерт, због индиспонираности и деконцентрације, оставио слабији утисак од првог, г-ђа Ђаја остаје једна од бољих наших пијанистичких вредности.

Сваку појаву г. *Јура Ткалчића*, виолончелисте, на концертном подијуму, искрено поздрављамо, у толико пре што је г. Ткалчић од ове године професор Београдске Музичке Школе. Али, не можемо прећи преко факта да концерти г. Ткалчића имају једнолике програме, и да су због тога незанимљиви. Док његов тон, пун и широк, плени својом племенитом звучношћу, дотле његова техника, у својим најзамршенијим детаљима, губи од јасности, чистоће и сигурности. За клавиром, г. *Личар* чинио је са г. Ткалчићем усвирани дуо.

На своме првом концерту, *оркестар Музичке Школе* извео је две *Балетске свите* Глука и Рамоа у обради Феликса Мотла, и Бетховенову *Прву симфонију*, потпуно у стилистичком оквиру његових претходника Хајдна и Моцарта. Под руком свога наставника, г. *И. Слатина*, млади музичари су показали сигуран ритмички осећај и тежњу за исправним стилом.

Београдска Филхармонија, на првом концерту, поновила је из свога репертоара интересантну Дебисијеву *Иберију* и грандиозну *Симфонију у d-moll-у* од Чезара Франка, значајну по ширини и лепоти својих тема, богатству хроматских хармонија и монументалности звучне аркитектуре. Ако је Дебисијева *Иберија* захтевала више јасности у диференцирању звучних боја и више повезаности у оној специфично импресионистичкој фрагментарности, *Симфонија* Цезара Франка дата је у једном замаху, са пуно простудираних детаља и динамичких сенчења. Г-ђа *Роговска* певала је два лирска ариоза из *Сутона* г. Христића: *Карај ме мајко* и *Били смо дјеца*, изванредна и по музикалној садржини, и по заокругљеној форми, и по звучној инструментацији. Дириговао је г. *Христић*.

Народни Конзерваторијум — установа заузимљиве *Цвијете Зузорић* — основан је са једном племенитом идејом: ширити велику и праву музику и васпитавати музички укус широке публике. Окупљајући око себе домаће репродуктивне уметнике, *Народни Конзерваторијум* већ четири године, са пуно уметничког поштења и озбиљности, остварује свој високо постављени задатак у оквиру једног низа концерата најозбиљније музичке садржине. — Програм прва три концерта испунили су г-ђа *Иванка Милојевић*, концертна певачица, г-ца *Љубица Сфилигој*, драмски мецосопран, и г. *Ж. Томић*, оперски певач, песмама Бетховена, Брамса, Маркса, Розеа, Грига, Милојевића, Манојловића, Христића, Коњевића и Шкерјанца; пијанист г. *Арминski* клавирским композицијама Рамоа, Равела, Шопена и Шумана; г. *Д-р Синиша Станковић*, одлични флаутист, Баховом *C-dur сонатом* и Казелиним пијесама; и г. *Миховил Логар*, млади словеначки композитор, сав у тражењу правог израза, својим клавирским минијатурама.

Основано од једне групе универзитетских професора, по угледу на слична *Collegia musica*, која постоје у Немачкој, Швајцарској и Шведској од XVIII века, са циљем да негује музику камерног стила и васпитава музички укус универзитетске омладине и публике која воли чисти стил камерне музике, Универзитетско Камермузичко Удружење *Collegium musicus* наставља свој рад. — Први овогодишњи јавни час био је посвећен великим камерним ансаблима: Менделсо-

новом гудачком *октету*, *Свити у старом стилу* за трубу, две флауте и гудачки квартет од Vincent d'Indy-a, уз две виолинске минијатуре Верачинија и Леклера. — У уводној речи, г. *Д-р М. Милојевић*, доцент Универзитета, дао је концизну естетску анализу композиција које су биле на програму. — Ако сваки детаљ није постављен онако како би се то захтевало од професионалаца, ипак су г. г. Фотић, Вагнер, П. Бајаловић, Матаушек, Кнежевић, Вуловић, А. Ђаја, Б. Милојевић, Ђ. Бајаловић, И. Ђаја, А. Леко и гост г. Рабадан (труба), члан оркестра Краљеве Гарде, савесним радом постигли оно што је најглавније: заокругљену целину и исправан стил.

Музичка секција *Руског Народног Универзитета*, коју чини гудачки квартет у постави: В. Слатин, Њемечек, Селински, А. Слатин, приређује популарне камерне концерте. Без апсолутне уметничке вредности, намењени уском кругу руске публике, концерти Руског Народног Универзитета немају значаја и утицаја на музички живот Београда.

Музичко друштво *Кухач* из Осека извело је у Народном Позоришту познати и значајни Вердијев *Requiem*. Иако је диригент г. *Лав Мирски* уложио много труда, ипак ни хор, ни дилетански оркестар, попуњен војним музичарима, ни солисти (г-ђе Ковач и Леовић и г. г. Вајс и Фиала) нису били, ни технички ни интерпретативно, на висини замашних проблема пред које их је стављао Верди.

Убрзо после Вердијева, чули смо Моцартов *Requiem*, једно од највећих дела католичке црквене музике, у интерпретацији руског певачког збора *Глинка*, оркестра Музичке Школе и солиста (г-ђе Жалудова и Горска и г. г. Книтл и Маријашец), под артистичким вођством г. *Илије Слатина*. Извођење је задовољило, иако је строга и тврда латинска дикција нешто умекшана и *Requiem* схваћен више православно.

Сезона се није развила оним замахом којим је почела. Почетак јануара представља потпуно затишје у београдском музичком животу.

Бранко Драгутиновић

Нова музика[*]

Кад је Бетховен, на подручју коморне и симфонијске музике, а после тога Вагнер, на подручју музичке драме, досегао форме највећих димензија, и кад су оба ова музичара у тим формама пот-

[*] *Љубав к трим оранжама*. Опера у четир чина и десет слика, с предигром по Карлу Гоцију. Написао и компоновао Сергеј Прокофјев. Изведба у Нар. Гледалишчу, у Љубљани. Превео, и диригује Н. Штритов. — Режира О. Шест. Сцене, по нацртима арб. Крегара и проф. Валпотића, израдио Скрушни.

пуно исцрпла дотадања ритмијска, мелодијска, хармонијска и инструментална композицијска средства, свако се у страху питао: шта ће да дође, и којом ће стазом музика после тога да крене? Тиранија ових двају генија била је тако јака да је кочила развитак музике све до краја прошлог столећа. Тако се и тумачи дуга стагнација, која је завладала у музичком стварању после смрти ових великана. Сви као да су осећали да ће се тој тиранији моћи потпуно да одупру само ненадном и јаком акцијом, која ће у себи имати толику динамику да ће моћи да се старим формама не само стави насупрот, него да их потпуно и надјача.

Прикупљање снага које су хтеле да се озбиљно огледају са „старом школом" датира тек од почетка овог столећа. Ма колико конзервативци кушају да омаловаже музичка настојања наших трију последњих деценија, ма колико се кушало да се ово настојање проматра као криза, ипак је неоспорно да смо за ово сразмерно кратко доба на подручју музичког стварања проживели револуцију којој се по значају може да стави насупрот само револуција Флорентинске Дружине, а којој треба да благодаримо обрт праћене мелодије, монодије.

Први новији озбиљни оглед отворене реакције против традиције налазимо у такозваном *модернизму* Арнолда Шенберга (Arnold Schönberg). Ма шта се судило о његову раду, неоспорно је да је овај мајстор обогатио оркестралну композицијску технику апсолутно линеарним назирањем музичког стварања.

Као што је природно, на скроз опречној основи је постављена творевина другог једног, новијег, музичког обновљача, Француза Клода Дебисија (Claude Debussy), којем припада неоспорна заслуга да је елемент хармоније дигао до самосталности, да је музику обогатио новим једним елементом: колоризмом.

Занимљиво је да су ова скроз једностранa назирања Шенберга и Дебисија натерала у прави ћор-сокак, да су се редовно понављала. Узрок овом фактичном малаксању ових двају доиста великих обновљача вероватно је спољашње природе. Уважимо ли да је Бетховен у коначној линији резултат Француске Револуције, а Вагнер резултат других великих социјалних и политичких превратa, увидеће се да наше мирно, предратно доба није могло да тадањим композиторима улије већу неку унутарњу динамику. Зато је неоспорно да је једино недавни велики рат и у самој музици могао да запали и разбукти искру револуције, која је после смрти Бетховена и Вагнера била пригушена, а почела да тиња тек од два-три деценија амо. Карактеристично је да се и у овом случају историја понавља;

јер, као што је и у прошлом столећу стагнацију, у коју је упало германско и романско музичко стварање, прекинуо Словен Мусоргски, тако је и ову садашњу музичку револуцију привео крају опет словенски музички геније, овај пут у особи Игора Стравинског. Неоспорно је, наиме, да је тек иступом овога аутора савремене музичке творевине продрла нова једна *динамика*, неки чисто нови живот и младалаштво. Далеко би нас одвело подробно испитивање узрока због којих је Словенство у музичком погледу, ево по други пут, прискочило у помоћ германским и романским народима, са апсолутно сензибилним и недисциплинованим одликама своје расе. Споменућемо само то да је Словенство, настројењем музичког Запада да се отме традицији прошлог столећа, приложило елемент који код Германа и Романа као да је већ одавно атрофиран, а који код нас Словена још увек живи и букти у народној игри. Споменућемо само то да је Словенство садањој европској музици приложило оно чиме се музика истицала у своме примарном стадију, да је приложило и оживило елемент *ритма*. Као што Стравинском, у којем је синтеза целокупног новијег настројења културног Запада и барбарског Истока, иде у заслугу да је досада запостављеном *звуку*, *тону* као примарном музичком елементу дао неслућен замах. Не треба истицати да је Стравински, као прави геније, а зато и тиран, овим својим радом захватио плејаду свих оних аутора који искрено, а често и неискрено, хоће да буду модерни. Сви ови заједно, полазећи са принципа да је музика само звук и ритам и апсолутно архитектонска појава, хоће да, служећи се свим досадашњим композицијским средствима, музичко стварање приведу неком новом класицизму, укратко неокласицизму. Исто тако не треба истицати да су новији, напредни композитори створили неку чисто нову музикалност, по којој је, у погледу употребе композицијских средстава, дозвољено и оправдано све што је у савезу са извесним било каквим настојањем. Па како ова настојања композитора који су преживели последњи Преврат могу да су само екстремна, природно је да су и композицијска средства ових аутора морала да допру, и да су фактично допрла, до крајних граница. Да ли ће будућа музичка стварања наставити крајности, или ће и против ове појаве наступити реакција, која ће имати да све те елементе сталожи и среди, питање је на које ће одговорити само будућност. Засад је важно само то да је ово назирање музичког стварања непосредан излив садашњице.

Па као што свако раздобље има своју динамику, и услед тога и властита композицијска средства, те властити стил и изражај, тако се и ово наше ратно и поратно доба у музичком погледу искри-

стализовало не само кроз раније наведена композицијска средства, већ је та средства заодело и једним засебним стилом и физиономијом, чистом *гротеском.* Јасно је да савремени композитор хоће не само да се отме крутости садашњице, него да против ове хоће чак и да реагира — и зато се најрадије смеје.

Све ово, боље од многих других, сведочи млади *Сергеј Прокофјев.* Родом Рус, музику је учио на конзерваторију у Петрограду, где су му били учитељи Љадов, Витољ, Римски-Корсаков и Черепњин, а осим тога је приватно учио композицију од Танејева а клавир од Ане Есипоф. Апсолвирао је 1914. г. и при том је добио награду Рубинштајн с концертом за клавир и оркестар. Одгој у овој средини распирио је динамику која је тињала у њему као чистокрвном сину словенске расе. Осим тога је, по традицији „Новотара" по Римском-Корсакову, дошао до осећаја да је музика понајпре полет и импровизација. С друге стране је по великом контрапуктисти Танејеву дошао не само до техничке тематске обраде, него и до сазнања да је архитектоника предуслов свакој уметности, а нарочито најапстрактнијој међу свима, те да музичко дело долази до свог коначног изражаја тек својом формом. Не треба истицати да су се сви ови елементи под директним утицајем великога последњег Рата и индиректним утицајем Стравинскога у њему развили до последњих граница, и да је тако настао плодан један аутор, који такође не преза пред ма којим, и најкрајњим, композицијским средствима, а који је при том увек апсолутно дисциплинован. Потребу да реагира против круте садашњице, да се од срца смеје, боље од било којег другог његовог дела карактерише опера *Љубав к трим оранжама,* која је први пут била изведена у Њујорку, 1922.

Сиже што га је автор сам израдио по Карлу Гоцију управо је — врло духовито — перзифлирање досадање оперне традиције и театра уопће. И баш зато су чисто имагинарна лица која су у либрету надасве жива и у непосредном контакту с опћинством. Не само као замисао, него и у детаљном израђивању, низању контраста, градацијама, и у целокупној архитектоници, либрето овај одаје аутора који је театарски осећао. Ово понајбоље произилази из чињенице да не само музику но и целу сцену (сценарију, певаче и њихову игру) свагда подређује драмској акцији као одразу извесне гротескне идеје. Зато ово дело — и упркос очите комике, и многога чисто сценског, спољашњег ефекта — делује највише и најпре јаком, притајеном драматиком. Оно, дакле, у својој битности иде много дубље него што може да допре око обичног гледаоца. А занимљиво је да и овакав обични гледалац несвесно и инстинктивно осећа ову ди-

намику. Ово најбоље произлази из чињенице да се гледалац не може да отме надмоћи аутора, штавише да се тој надмоћи радо предаје. У томе је не само победа дела, но и величина аутора.

У чисто музичком погледу је најпре занимљив начин којим употребљава човечје грло, недавног музичког господара позорнице, певача... Нема ту говора о јефтином парлату, нити о још јефтинијој, чисто инструменталној мелодици. У том певању доминира мелодика која полази из декламације текста, дакле апсолутно драмска мелодика. Зато се она и креће само у опсегу емфатичног речитатива и кратких мелодијских узвика. У оркестралном ткиву веома се често, у вези с драмском радњом, развијају поједине карактеристичне теме, неки, кажимо, предводни мотиви. Занимљиво је да аутор те мотиве не разрађује као што је то радио Вагнер и његови следбеници. Ова метода музичког стварања није у Прокофјева ни-пошто резултат оскудице композицијске технике, јер честе градације проведене на основи ситних тема одају да уме врло добро од малог да створи много. Његови «предводни мотиви» су по себи довољни да кажу све што се у становитој драмско-комичној ситуацији може да каже. Композицијска техника је постављена на принципу импровизације и на око у великим линијама, а заправо минуциозно израђеног алфреска, пуна је контраста и архитектонски управо жениално заобљена у целини, у којој чисто оркестрална страна долази у обзир не само са својом динамиком него, још више, својим надасве живим колоризмом, а често и врло изразитим ритмом.

Све у свему, *Љубав к три оранжама* је ремек-дело савремене сценско-музичке творевине, и у подручју комичне опере уопће долази на прво место. Извођење ове радње, колико у погледу сценске интерпретације толико и у погледу техничког надвладавања музике, ставља на сваког појединог извађача, и на све укупно, максимум захтева. Ово и јесте разлог због којег се само технички спремни, идеалистички настројени ансамбли могу да одлуче на његово извођење, и разлог да је дело и успркос великог његовог успеха досад играно у врло мало казалишта, и због којег је у Паризу тек ове сезоне стављено на репертоар.

Не тајимо да смо извођење ове опере у „Народном Гледалишчу" у Љубљани очекивали с великом скепсом, а највише нас весели да нас је извођење угодно изненадило. Опажало се, истина, да дело по себи тражи већу позорницу, те већи хорски и оркестрални апарат, али је извођење и у тим мањим димензијама успело да даде праву његову слику. Интерпретација свих који су у томе суделовали била је вођена јединственом мишљу да се гротеска која

је у либрету и у партитури интелигентно подвуче, и мора се признати да у том није нико затајао, и да је целина деловала до степена да се с успехом наметнула интелигентној, али по свом музичком одгоју конзервативној љубљанској казалишној публици.

Прва, и главна заслуга да је овај подхват дошао до овога успеха припада Г. *Штритову*, диригенту, који је овим посведочио не само велику музикалност и амбицију него и снагу да чврстом руком цео музички ансамбл постави на уметнички ниво, и да га увек држи на истој висини. Упоредо с диригентом, ваља подвући интелигентну режију вишег режисера госп. проф. *Шеста*, који је успео да улогу сваког појединог певача изради до најмањих детаља, да све појединце повеже у складну целину, и да овој даде стил, без којег ово извођење не би уопће ни могло да дође до свог изражаја. Сцена коју је, по нацртима госп. *Крегарја* и професора госп *Валпотића*, израдио госп. *Скрушни* успела је да веома малим средствима даде чврст али укусан, разнолик, и надасве свеж оквир који је и извођаче и публику својом гротескношћу одмах увео у „ситуацију"... Сви певачи и певачице, — почев од доиста прворазредног уметника Г. *Бештета*, тог „трефа" или „краља измишљене државе, чија ношња подсећа на играчке карте" па до анонимних користа „трагика, комика, вражичка, пијанаца, пождеруха и т. д." — трудили су се да глумачки, певачки и уметнички своје улоге дигну до креативне висине, и доказ је велике дисциплинованости овог ансамбла да је при том сваки своју индивидуалност подредио и довео у склад с целином. — Технички надасве тешку и важну улогу морао је да надвлада оркестар, и ваља нарочито подвући да је то постигао препуштајући се сасвим вођству свога диригента, а преко овога и уметности.

Дабогме да главно признање за ово извођење ваља одати човеку који на плакату није био ни означен, директору Опере Госп. *Полићу*, као ономе који је, вођен идеалним циљевима, имао снагу да у малој и конзервативној средини ово дело овога аутора стави на репертоар, и који није презао пред многим и техничким и принципијелним тешкоћама што их је при том, сигурно, морао да свлада.

Чињеница да је дело и код публике и критике нашло на разумевање и одобравање, доказ је да се и у нашим мањим срединама, и са релативно мањим средствима, може с успехом да служи и чисто идејним циљевима наших казалишта. Зато је ово извођење добитак не само за град и *Народно Гледалишче* у Љубљани, већ има свој велики значај и за наш музички и културни живот уопће.

Анте. Доброниħ

Кроз Јесењи Салон

Зар би се могли ови дани ретко јасне, сунчане зиме лепше уживати него шетњом кроз Фобур Сен Оноре, Ри Боеси, па даље до Мадлене и Опере, кроз све мале улице у чијим салонима уметници излажу појединачно или у групи?

Ту су: Вламинк, Утрило, Бонар, Кол, Модиљани, Суверби, Фужита, Бандо. Лорансенова, Пикабиа, По делима разноврсне инспирације, познају се ови уметници свестраније него са велике изложбе Салона, одакле се могу понети само општи, сумарни утисци.

Ове године, Салон је по двадесети пут отворен уметницима целога света. Требало би, ваљда, свакога дана од 4. новембра до 18. децембра — колико изложба траје — посећивати, студирати, одабирати у тој множини; требало је кроз неколико година пратити развитак појединих уметника, да би се донео прецизан суд. Можда Брак, Дерен, и други имају право што принципијелно не излажу у Салону.

Па ипак, ко би могао одолети да не оде већ првога дана, на отварање изложбе, да види дела, уметнике и цео онај свет Парижана заинтересованих за чисту уметност и њену декоративну примену у животу?

Зар и који други град пружа бољи доказ о потреби примене лепога у обичном животу, при дневним ситницама?

Зато, поред слика и скулптуре, Јесењи Салон излаже моделе соба, одела, лепе и духовите декорације. Понекад, на оваким стварима се одморе очи; само им је при искоришћавању простора обраћено много пажње, на штету чисте уметности. Ни иначе Салон нема довољно светлости. Због велике нагомилаености, слике се узајамно убијају.

Множина нових дела сведочи да се у Паризу непрестано ствара. Исто имамо и у литератури. Али, нису сва дела високе вредности; и да чланове жирија не везује пријатељство или жеља за стварањем своје школе, нагомиланост би се лако дала избећи. Великих композиција има мало. Ко да их откупи? Прошла су времена краљева и племића; уметници данас раде за грађанске салоне. Ослобођено литературе, данашње сликарство жели да се ослободи и скулптуре. Кубизам је пропао. Конструисање површином јавља се ретко. Слика се на једној површини, а моделише помоћу неколико простих, црних линија. Сва пажња обраћена је бојама и светлости. Намерна примитивност значи, можда, враћање старом оријенталном сликарству: Индије, Кине, Јапана. У погледу технике сликарства, има много нових по-

кушаја: они су некад израз уметникове особености, а некад тежње да се недостатак те особености надокнади техничком оригиналношћу. Талијан Кавањери гомила боју да би изразио пластику; Јапанац Којанагуа економише и даје целу слику у два основна тона.

Сећам се слике „Вијање ноћних лептирица". На средини једнобојне сиве површине повучен је бео круг, а у размаку отрвена бела боја с кичице неколико пута. Ипак, више је ексцентричности на малим изложбама: сећам се једне слике на којој су уместо једрилица били налепљени жућкасто-бели уметци из ципеле. Таквих ствари у Салону нема. Али нема ни монументалних.

Вламинк овога пута није дао нарочиту новину; ипак, његов *Снежни пејсаж* и *Мртва природа* носе на себи све знаке уметникове дубоке емоционалности, изражене смелим цртањем у косо, што даје утисак покрета, и тамним бојама, кроз које пробија врелина животне страсти. Вламинк, иза чије се меланхолије крије читава бура осећања, подсећа нечим на Достојевског. Вламинк реалист и песник природе, са чудним облацима што плове некуд далеко, и шумама изгубљеним негде за модром реком, јединствен у сликању снега осенченог мрачним зградама.

Зажали човек што у Салону поред његових слика не види пролетњу блиставост, свежину боја и игру светлости Утрилових слика. Утрило није изложио у Салону. У истој великој сали са Вламинком је *Анри—Матис* своје нежне беле одалиске — чије облике моделише са два-три тамна полукруга — разбуктао богатим мароканским ћилимима, боја пригушених у немирном складу.

Суверби је дао две слике: *Љубавнике*, слабије од *Парки*, јединственог дела ове изложбе по композицији, моделацији бојом и савршеном нијансирању боје коже и мрке.

Више изразит и занимљив него привлачан, Француз Латапи слика луде покрете и страсне боје.

Међу најбоља дела Салона несумњиво иде „Сцена са Мартиника" од швајцарског сликара *Кола*. Својим композицијама и колоритом, Кол је заузео завидно место међу данашњим сликарима. На поменутој слици, Црнац и Црнкиња, обучени у лако европско одело, весело се распевали уз гитару, са одсјајем белих зуба. Врела мрка боја њихових тела, сиво-црна коса, даје фини контраст благим отменим бојама европског одела.

Црнци и морнари су најомиљенији предмет младих сликара. Немац *Линдгенс* је дао две добре слике: *Црнчев осмех* и *Мрнарев одлазак*.

Међу пејсажима се нарочито истиче *Јужни пејсаж* од *Бонара*, реномираног сликара. У париским сценама *Женевјеве Галиберт* имамо потпуну илузију оних финих јединствених, сивих и ружичастих, боја Париза, док *Валентина Пракс* богатим мрким и плавим нијансама слика море и школьке.

На изложби је много Јапанаца. Код неких превлађују наивно-фантастички мотиви њихове традиције, док су други потпуно под европским утицајем.

Најбољи међу њима, *Фужита* и *Бандо*, нису излагали. Од осталих, имају предност: *Сузуки*, са раскошним колоритом, и са дамама преломљена струка; и *Којанагуа*, дистингован и економичан у бојама, и сјајан композитор.

Занимљиво је да највећи део излагача представљају Словени. Нарочито је међу њима много Руса.

Непретенциозни, понекад византински једноставни, они увек дају утисак спонтаног, расног, милог и блиског. Скоро у свима случајевима сликају своје типове.

На првом месту је портретист *Григорјев*, са портретима *Господин Полињак* и *Снаха Максима Горког*. Портрети *Захарове* су дражесно свети, а *Чентове* прерафаелитски фини, док *Пејсаж* и *Мртва природа* од *Маковске* сведоче о спиритуалности и колоративној способности уметнице.

Међу Чесима: *Едерл*, сликар еластичних младих тела и судбоносних очију, и топла поетична *Мезерова* сликарка цвећа.

Пољски импресионист *Канелба* и портретисткиња *Мутерова* заузимају у Салону такође добро место.

Наши су такође заступљени у лепом броју. Мени је жао што нисам пронашла све наше излагаче; што г. г. *Тартаљу, Трстењака, Јунека, Челебоновића, Коњевића* знам само по каталогу. Највећу пажњу обратио је на себе г. *Шумановић*, својим *Доручком на трави*. Иако име подсећа на Манеову слику, дело је потпуно оригинално, по концепцији, по композицији и по бојама. И ако још помало сиров, г. Шумановић добро моделише и врло вешто оперише бојама и светлошћу. Већ и сама жеља да дâ тако велику композицију сведочи не само о таленту него и о радној снази г. Шумановића.

По префињености, над свима нашима је г. *Милуновић*. Топао емоционалан и отмен, г. Милуновић препева природу. Можда је само мало претерано израђен и прецизан. Дао је слике: *Мртву природу* и *Пејсаж*. Код г. *Узелца* је, напротив, више снаге и страсти него пажње ка детаљној обради. Дао је два пејсажа. Код г. *Аралице*, између *Пејсажа* и *Мртве природе* чини ми се да

је прва много боља. Г. Аралица слика само бојама, без цртања, и слаже их веома укусно и хармонично.

Слике г. *Хегедушића*, веселим колоритом и потенцованим детаљима подсећају на реалистичку немачко-холандску школу. Дао је две слике: *Слава мога села*, и *Просјаци*.

На изласку из Гран Палеа, обухвативши погледом огромну зграду, сетих се нашег скромног *Уметничког Павиљона* на Калимегдану. За неколико година имаће наши уметници где излагати код куће. Свакако ће бити и публике да их разуме и заволи. Осетила сам тугу због туђег богатства, и радост у исти мах што смо тако млади да тек сада почињемо стварати.

Аница Букић

БЕЛЕШКЕ

Нови научни подаци о нашој свакодневној храни

Од најдавнијег преисторијског времена, људи су већи део своје хране подвргавали пре употребе утицају високе температуре, т. ј. они су је пржили, пекли, кували. Строго говорећи, тек у XIX веку наука је успела да објасни значај овог спремања хране. Показало се да, уз побољшање укуса, ова храна под утицајем ватре постаје приступачнијом и за органе варења. Ватра руши кожицу мишићних ћелијца (код меса), руши кожицу зрна штирка (код свију облика жита и кромпира), и чини да њихова језгра постају приступачнија за обраду од стране сокова органа за варење. Сировине које садржавају штирак много горе прима наш организам него прекуване; например, сиров кромпир је за организам просто штетан. Када се, средином прошлог столећа, развила нова грана науке, бактериологија, постало је потпуно јасно још и друго веома важно значење претходног пржења, печења и кувања наше хране, наиме поништавање, помоћу високе ватре, бактерија и клица им које стварају болести. Отада, па све до наших дана, све такозвано културно човечанство почело је да прима као храну готово само продукте обрађене ватром. Ако се још здравом одраслом човеку дозвољава употреба за јело сирових ствари, као што су краставци, воће, јагоде, — деци, нарочито болесницима, најстрожије се препоручује да избегавају сирово јело; чак и воће треба јести после кувања, например у облику компота, млеко само варено, и тако даље.

Али, последњих година, нови проналасци на подручју хемије и физиологије наше хране уверавају нас да у нашој свакодневној храни сви чинимо велику грешку; да нас страх пред бактеријама, који нас тера да избегавамо сирову храну, води у другу, можда гору, опасност, и да питање о нашој свакодневној храни мора бити из темеља понова проучено.

Као основ овога поновног прегледа јавља се нова наука о такозваним *витаминима;* сваком ђаку је познато да су основни састојци наше хране, сем воде, прво: материје које садрже беланчевину, у месу, јајима, пасуљу и граху, сочиву; друго: масти (сало, масло, лој); треће: штирка (хлеб и други производи од брашна, пиринач, кукуруз, кромпир и др.); четврто: шећер. Приближни оброк једног одраслог човека у року од једног дана чине:

Беланчевине . .	око . .	100	гр.
Масти	око . .	50	гр.
Угљени хидрати (штирка, шећер) . .	око . .	500	гр.
Соли	око . .	20	гр.

Дуго време, научници су мислили да ови састојци подмирују целокупну потребу нашег организма, ако не рачунамо овамо још и кречњасте соли, неопходно потребне за наше кости, и, у сасвим сићушним количинама, соли гвоздене, фосфорне и неке друге. Међутим, огледи са животињама побудили су сумњу научника у истинитост реченог. Ако будемо животињу, например питомог зеца или пса, хранили потребним количинама хране, хемијски чистим идеално прокуваним састојцима који би садржавали беланчевину, маст и угљене хидрате, животиња се испочетка осећа одлично, али ускоро почиње да малаксава, да мршави, и најзад да умире, без обзира на најлепшу негу; али треба само дати овакој животињи, која се брзо приближује смрти, бар малу количину сирове хране, онда се она брзо опоравља. Значи, дакле, да има нечега у сировој храни што је потребно организму, а чега у куваној храни нема. Опажања приликом вештачког храњења одојчади дала су такође веома богат материјал истог карактера. Деца која су се хранила добро прокуваним кравјим млеком, али су, поред тога, добивала барем једампут на дан нешто млека материна (дојкиње), расла су одлично, и повећавала своју тежину, док су деца отхрањена само куваним кравјим млеком остала мршава и болешљива, често и просто гинула. У колико су боље кували млеко, у толико су деца више страдала. Богату грађу донела су проучавања неких чудноватих болести као што су, например, скорбут, болест „берибери", болест Барлова, и друге. Скорбут, овај обични сапутник људи који су принуђени да се хране залихама једне исте хране, например у опседнутим тврђавама, приликом поларних путовања и томе слично, води људе у смрт без обзира на обилату храну; али, чим болесник почне да једе и другу храну, например поврће, сирове воћке и томе слично, болест релативно брзо пролази. Сви описи некадашњих путовања на једрилицама обично причају о тешким облицима скорбута, који се развије код посаде лађа, када су се људи хранили само сланим месом и сувим хлебом; и у ова далека времена сматрали су као најбољи лек против скорбута пре свега промену хране, а, у случају немогућности употребу рибљег зејтина и сока од лимуна. Посада двеју лађа знаменитог путника Васка Да Гаме, који је крајем XV столећа открио поморски пут за Индију, изумрла је од скорбута, док је посада треће лађе остала здрава и жива, јер је, употребљавајући исту храну као и људи са првих двеју лађа, добивала свакодневно по кашику рибљег зејтина. Болест „берибери", веома раширена у Азији, шири се као последица храњења само куваним пиринчем. Ова болест је веома тешка; главни јој је знак потпуно расуло у функционисању живчаног система, а свршава свагда смрћу ако човек благовремено не пређе на другу храну — воће, месо, млеко, поврће. Природно је да су се научници почели озбиљно бавити питањем *шта* управо садрже ове хранљиве ствари, без којих људски организам трпи толику штету, малаксава, оболева и умире. Приликом овог изучавања постаје све јасније да се баш у сировој храни налазе састојци који су најпотребнији за наш живот. Свега неколико година пре Светског Рата, пошло је за руком научницима да тачније определе ове састојке, и да их чак издвоје; њих је назвао, ако се не варам, први Функ: *витамини*. Овим именом хтело се обележити да су ови елементи исто тако нежни

као сам живот (vita), исто тако се руше ватром као што се ватром брзо руши живот сваке живе ћелије. Истраживања су показала да су витамини материје састављене по типу материја пуних беланчевине, и да имају веома сложен хемијски састав; даљи рад показао је да нису сви витамини подједнаки; разне хранљиве ствари садржавају разноврсне витамине, од којих се неки распадају већ на ватри од 50—60°, други пак само под утицајем ватре до 100°; дана су им имена по словима азбуке, и тако ми разликујемо витамине A, B, C и D; у животињској масти, у маслу жуманцета јајетова, у унутрашњим органима (бубрези, нарочито пак џигерица) налази се витамин *A*, којег има у многим биљкама, у патлиџану, цвекли, купусу. Потпуно одсуство овог витамина у храни изазива разноврсне болести, н. пр. чудновату једну врсту слепоће, губљење вида у сутону, сумраку, уопће при слабој светлости; и занимљиво је да су научници, ма и нерадо, морали да признају да се ова болест лечи народним леком, кокошјом џигерицом, а тек сада је пронађено да је од свију органа витамином *A* најбогатија — џигерица. Исти се витамин налази и у рибљем зејтину.

Проучавајући болест „бери бери", почели су испитивачи да изазивају експерименталним путем код животиња, н. пр. код голубова и кокошију, појаве ове болести, хранећи их само очишћеним пиринчем или језгром других зрна. И огледи су показали да је болести „бери бери" нестајало чим је животињама поновно давано за храну неочишћено зрно. Ово је побудило научнике да баш у спољној кожици зрна, у оном што се зове трице, траже састојке вредне и потребне за организам, т. ј. витамине. Већ споменутом Функу пошло је за руком да од трица, пиринча и пшенице спреми нарочити екстракт; требало га је само додати, један до два милиграма на дан, пречишћеним зрнцима, која су била давана птицама, и никакве појаве болести код њих нису се више запажале, већ су се болесне птице, које су биле очигледно на умору, брзо опорављале; на тај начин био је пронађен витамин *B*. Он је знатно чвршћи него витамин *A*; велики његов део остаје читав чак и уз топлоту довољну да се пече хлеб. Поред тог витамина, хлеб који се зготовљава од грубљих врста брашна много је хранљивији но хлеб од финијих врста. Зато сељаци могу да живе неколико месеци хранећи се само грубим хлебом: у Русији црним, зготовљеним од ражи, у другим земљама сивим, од пшенице, док стално живети од бела хлеба није никако могуће.

Али можда најважнији је витамин *C*, који се налази у сирову површу, нарочито у зеленом воћу, јајима, а такође у млеку и прерађевинама од млека (кајмак, милерам и масло). Кувањем се тај витамин уништи. Ево, дакле, зашто је нарочита корист, чак и неопходна потреба, употребити за храну различне сировине, као што су н. пр. краставци, кисео купус, ротква, салата; али нарочито поморанџа, лимун, сирово млеко, сиров кајмак и масло од њега. Сада постаје јасно зашто је за одојчад толико важна храна млеко дојиље или мајке, јер је женско млеко богато витамином *C*. Кување никако не смањује количину беланчевине, масти, шећера, међутим проварено млеко губи своју вредност, јер су витамини у њему уништени. Сирово млеко, нарочито ако се крава хранила свежом травом на ливади, је „жива" храна, док је млеко прокувано „мртва" храна.

Мало касније пронађена је још једна врста витамина — витамин *D*. Овај се витамин често налази у истим хранљивим стварима у којим има витамина А; нарочито су богати и једном и другом врстом витамина жуманце, рибљи зејтин, а од биљака — мрква и патлицан. Без овог витамина у храни коју употребљава дете, изазива се низ специфичних болести костију. Овамо иду и појаве савијања костију, њихова кртост, обична слика рахитиса. Витамини су потребни у најмањим количинама и налазе се у споменутим производима такође у најмањој мери. Зато их је тешко добити и проучити; али, ма колико биле мале, ипак су ове количине животна потреба и, пошто је ово сасвим доказано, треба према томе удесити и свакодневну храну.

Теорија витамина објашњава многе појаве које су досад изгледале чудноватe. Зашто су н. пр. деца богатих родитеља, која се хране најлепшом храном, слаба и болешљива, док су њихови сиромашни вршњаци, који се задовољавају много грубљом храном, и живе у лошим хигијенским приликама, ипак здрави и јаки. Један од значајних узрока ове појаве је недостатак витамина у храни малог буржуја и богата витаминима храна сиромаха. Са једне стране буљони, кашице, чоколада, бели хлеб, проварено млеко; с друге стране црни хлеб, краставци, кисео купус. Исто тако, одлазећи на село варошани поправљају здравље не само чистим ваздухом него, још више, сировим млеком и сировим поврћем.

Зато се и треба побринути да наша храна, нарочито дечја, буде обилно снабдевена витаминима.

Истина је да сирово млеко представља извесну опасност, због нечистоће и могућности заразе од болесних крава; лоше млеко треба ипак добро прокувати, али тежити за тим да се добије потпуно чисто и добро млеко које се без опасности може пити и неварено. Затим, треба уводити у свакодневни оброк што више салате, патлиџана роткве, хрена, лука белог и црног, краставаца, кисела купуса и воћа, нарочито лимуна; чак и чај са лимуном је већ користан. Треба предпостављати груби хлеб финијем, употребљавати само груби, непречишћени мед, а нипошто његове такозване финије врсте. Споменућемо још и орахе и бадем, који су богати витаминима. И најзад, за слабу децу врло јефтино а моћно средство поправљања здравља је рибљи зејтин.

Бисквите, колаче, чоколаду, бонбоне требало би заменити са јабукама, поморанџама, крушкама, лети са јагодама, шљивама, вишњама и грожђем. Разуме се, не треба зато да се чоколада и бонбони сасвим искључе из хране, али треба имати на уму да је наша обична храна сиромашна у витаминима, који су у супама, чорбама, печењу и т. д. готово сасвим уништени. И зато, мање вештачке кулинарије и фабрикације, а ближе природи, природним производима за храну. Рационална храна уз то је и много јефтинија, зато се не може у овом питању позивати на тешкоће материјалне природе, на пример на скупоћу поморанџа или грожђа; ако су они баш скупи, дају се лако заменити нечим што је јефтиније а исто тако корисно. Главно је савесно и озбиљно посматрати и проучавати питање наше исхране, користећи се неоспорним тековинама савремене науке.

Еуген Јелачић

Проблем државе

Ступили смо у десету годину од постанка наше државе. Са више страна се већ набацила мисао како да прославимо ову десетогодишњицу. У вези са претресом новог буџета у Финансијском Одбору нашег парламента стално се говори о нашем државном проблему, и са разних се страна осветљавају сва наша крупнија дневна питања. При томе, као да је све јачи тон који изражава неко основно незадовољство са многим државним установама, па се врло често чују и оштре критике целокупног нашег државног живота.

Можда би најбољи начин прослављања десетогодишњице наше нове државе био тај када би се начинио темељан и свестран биланс досадашњег политичког, културног и привредног рада, при чему би се изложили темељи наше државе, критички изнели резултати досадашњих десет година, и дала перспектива за рад у будућности. Такав биланс би дошао у добри час да рашчисти појмове у нашем политичком и културном животу и да стваралачке снаге нашег народа упути бољим путем.

За углед би могла да послужи нашим јавним радницима једна одлична француска књига: „L' avenir de la République" (Будућност Републике), низ чланака, студија и говора од шеснаест одличних француских државника и писаца, са предговором од Рене де ла Порт — Мизињака (René de La Porte — Musignac). И Француска, као скоро цела Европа, пати од несређених послератних прилика, па је и тамо све јачи напор који иде за преуређењем државе. У споменутој се књизи налазе расправљања о „новој странци, о синдикату обновилачких странака, о прекиду непријатељства за десет година, о реформисању установа". Једном речи: иде се за тим да се створи нова држава. Из свих скоро излагања излази да француској републици треба дати економску организацију, јер је политичка држава била и сувише слаба и врло рђаво подешена за економске функције, те није могла да успешно организује еволуцију друштва. Већ тридесет година се говори о заступању професионалних интереса и о замени политике са економијом, али велике реформе у том погледу нису биле остварене. Ново-републиканци стављају то извођење у свој задатак. Да би се то извело, они траже „јаку" и »чврсту" државу, а од „нове странке", кад би дошла на власт, очекују да има ауторитативну владу која би презирала многе говоре и неумољиво изводила свој програм. Многи упућују ту на строгост и ауторитет италијанског фашизма.

Уређење такове нове државе неће ићи лако, јер су огромне супротности међу интересима разних струја, слојева, организација. Да би се све те противничке снаге претвориле у стваралачке силе, потребна је држава која ће умети да све примора на потребне жртве. Осећа се потреба, ради тога, за „новом странком", која ће помоћу нових идеја успети да у одређеном смислу упути економски развој. Потребна је нова доктрина, која ће омогућити остварење споразума и слоге на основи прецизног програма. Велики број француских странака осећа потребу такве једне нове доктрине, која има да дође као акт разборите воље. Изгледа да се, тако, налазимо пред ренесансом рационализма, јер се увидело да су сензибилност и подсвесност довеле у социјалној области до политичке разузданости и до економске анархије.

За све наше јавне раднике биће врло корисно и потребно да пре решавања наших проблема добро проучe споменуту француску књигу, јер и нама предстоји рад на преуређењу нашѐ државе, и то рад и темељнији и свестранији и компликованији него што је случај у француској републици, где се сада израђује само једна даља етапа у целокупној еволуцији француског народа.

(с. б.)

Bauhaus

У Немачкој, или у државама Западне Европе, тешко је наћи културног човека а да не познаје ову реч, коју је врло тешко превести на који други језик. Баухауз не спрема архитекте, него људе који, на свима пољима уметности и занатских вештина, даље изграђују досадашње резултате, стварају, траже нове путове, а на пољу занатске уметности није им циљ да већ начињене предмете украсе и да тако, играјући се, врше посао који забавља и ствара пријатна осећања, него им је први и главни циљ да већ начињене предмете у стану новог човека начине у новој форми, држећи увек строго пред очима „норму", али пазећи строго и на то да начињени предмет буде безусловно један уметнички комад.

Архитект Валтер Гропиус, шеф Баухауза у Десау-у, човек педесетих година, уметник је у грађењу, који је умео да групише око себе све оне уметнике који су се највише прочули у Европи на пољу послератних нових уметности. На тај начин, Баухауз је доспео на чело свих европских уметничко-занатских школа, па, зато, није ни чудо што међу његовим ученицима налазимо Немце, Французе, Италијане, Русе, Јапанце и Швеђане. Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца репрезентује један једини ученик, једна девојка, Оти Бергер из Змајевца, која у Баухаузу учи уметнички вез. У последње време, међутим, и у круговима југословенских уметника интересовање за Баухауз расте све више, и сасвим је сигурно да ће наредних година већ читава војска ђака Срба и Хрвата учити ту велику школу стварања.

Стакло и армирани бетон. Од тога су саградили монументалну четвороспратну зграду Баухауза у најновијем уметничком стилу. У четири спрата смештене су радионице, и та четири спрата, од врха до дна, само су железо и стакло. Ако неко стане увече пред радионице Баухауза, он споља може да види цео ванредни темпо рада који се обавља у тим радионицама. Раде овде ученици од раног јутра до касно у ноћ, и не седе само у скамији слушајући предавања, него фактично узимају у руке чекић, дељу и тешу, стварају и производе.

У аули, на чијем врху светле троугле цеви, једампут недељно састају се сви ђаци са професорским збором и договарају се о програму рада за наредну недељу. Ђаци и професори раде заједно, зато да би школа могла напредовати и одржати се, јер Градски Савет десауски даје, додуше, неку потпору, али школа мора и сама да се брине за своје приходе. А ђаци и професори, удруженим силама, заиста се и брину за то.

Главни циљ Баухауза, по дефиницији Валтера Гропиуса, јесте да се брине о уређењу кућа, од једноставнога намештаја па управо до готове зграде. Зато Баухауз стално тражи, испитује, у теорији и пракси, у згради и у стану, форме помоћу којих ће, са техничког и економског становишта, створити што лепши и што практичнији уређај. Модерни

човек, који се облачи у своје модерно и од традиције сасвим слободно одело, хоће да има стан који одговара његовим потребама, и предмете који одговарају томе стану. Све што се налази око њега: орман, столица, кућа, — све нека буде сграђено тако да одговара захтевима и расположењу модерног човека, све нека практично врши и испуњава своју улогу, и нека је јефтино и лепо. Баухауз каже: стварати један заједнички тип предмета из домазлука значи поставити један социјалан захтев. Зато су радионице Баухауза у неколико лабораторије, у којима се израђују модели типова намештаја и уређаја, који одговарају данашњим захтевима, и ти се модели стално поправљају, и поправљаће се све дотле док се не створи нешто што је у данашњим приликама најбоље, а уједно и најлепше. Тако начињени модели се онда продају и у страним радионицама умножавају. Баухауз је досада створио већ веома многе предмете за електрично осветљење, многе моделе столица, орманова, и т. д., издао их је страним радионицама, које су ту робу изнеле и на пијацу. Тако, дакле, продукција Баухауза не значи конкуренцију за творничку индустрију, или за занатство, него,баш напротив, пружа овима могућност и материјал за производњу.

Занимљиво је погледати изближе, чиме се све бави ова нова академија занатске уметности, која постаје све чувенија. Завод има следећа одељења: 1. Одељење за Архитектуру (зидање зграда, пројектовање, техника, израда унутрашњег уређаја, просторије за становање, кућни уређај, столарство, метални предмети, бојење зидова, везови); 2. Одељење за рекламу (рекламни материјали, штампа и сликање по зидовима); 3. Одељење за позорницу (радионице за позорницу и пластику); 4. Одељење за слободно сликарство и пластичне радове (сала за коректуру, сликање по зидовима, пластичне радионице).

И семестарски програми појединих одељења веома су интересантни. У првом и другом семестру, у свима одељењима, предаје се исти материјал: општи увод, апстрактни предмети, аналитичко цртање, испитивање материјала, и др. Почев од трећег семестра, свако одељење има други наставни план и материјал, и у сваком том одељењу предаје се најпрактичнији и данас најпотребнији материјал. На пример, у одељењу за рекламу, која је данас, несумњиво, врло важна и која се развила у једну сасвим засебну грану уметности, предаје се о суштини рекламе, о материјалу за њу, а нарочито се врше практичне вежбе. У Баухаузу се, уопште, предаје оно што је најважније, суштина ствари, а помоћу те суштине научи се оно што је не само најпотребније него и најпрактичније. Баухауз већ није школа која својим ученицима износи само спољну страну (као у досадашњим занатским школама, у којима се већ начињени предмети споља украшавају), него он од тих ученика ствара здраве, за живот способне људе, — људе данашњице.

Золтан Чука

Максимилијам Харден

Дне 30. октобра прошле, 1927., г. умро је у Монтани, у Швајцарској, камо је отишао да лечи стари бронхитис, немачки новинар познат широм целог света, Максимилијан *Харден*.

Родио се 20. октобра 1861. г. у Берлину. Био је Јевреjин, а право му је име Витковски. Посећивао је берлинску француску гимназију, сту-

дирао је, затим, разне струке, одао се једно време, неких десет година, глуми, док, најзад, није дефинитивно, за цео живот, пришао новинарству. Своје прве критичке есеје издао је 1892. г. под псевдонимном *Апостата;* следовали су, затим, 1896. г. „Књижевност и позориште", 1903. г. „Ратни друг Судерман", а од 1910. године „Главе". Од 1892.—1923. г. издавао је часопис *Будућност.*

Последњи пут говорило се о Хардену у јавности када је, после Рата, један младић, усијана националистичка глава, на њега извршио атентат. Затим се неколико година његово име није спомињало. Ове зиме требала је његова *Будућност* поново да почне излазити, но у томе га је смрт спречила. Последње дело Харденово *Од Версаја до Версаја,* т.ј. од прокламације немачког царства у Версају 1871. г. до Мира потписаног опет у Версају 1919. г., — штампа се сада у издању „Avalun".

Више од тридесет година стајао је Харден на позорници публицистике. Затим је око њега настала чудна тишина. А после његове смрти нису се, у некролозима, о њему писале славопојке, као што је то иначе обично случај. Било је можда и сувише критике, и у погледу тренутка и у погледу праведне оцене. Као што се целог живота усамљен борио, Харден је тако усамљен и умро.

Харден није био политичар у толико што није припадао ни једној странци. У томе је лежала његова снага и, уједно, његова слабост. Он није говорио ни у чије име, сем у своје властито. Није имао никог за собом, никакву организацију на коју би могао да се ослони. Деловао је као индивидуа, црпео из себе и примао све на себе. Па је тако и дејствовао само на индивидуе. У свом стану у Груневалду примао је, између петка и понедеоника, при чају и руским цигаретама, људе, из бела света, људе с великим именима и високих положаја, и људе непознате и скромне. Сви су они долазили да виде њега лично, да виде Хардена, као што човек иде да види једно значајно уметничко дело. Али, баш зато што је представљао себе само, он није представљао никог другог. Био је без политичке моћи за којом је толико жудео. Имао је власт над духовима, али није имао оне власти коју, у државној хијерархији, и најмањи претпостављени има над потчињеним.

А ту власт није он ни могао да добије у Виљемовој Немачкој, он, један од најопаснијих противника Виљемових. Он није био принципијелан противник монархије, још мање привржeник социјализма. Борио се против монарха лично, против његова политичког шепртљења и његове неспособне камариле. Кајзер је за њега био човек који је свакако имао доста позитивних особина, али који својим карактером није доростао своме задатку: био је мала личност, и као такав није био у стању да уради ништа велико. Виљем је најурио Бизмарка, творца немачког царства, а није умео да му нађе ни сличног, а камо ли равног следбеника; одбијао је људе великих способности, велике воље и чврстог карактера и, као све мале личности, истицао је себе и поклањао своју наклоност онима који су му ласкали.

Питање за које се Харден зато залагао било је питање не толико принципа колико личности. Он није био доктринар, није веровао у „научност" политике. Најважнији фактор у политици био је за њега човек, а не оно што лежи ван човека. По тој својој концепцији, Харден је

био „романтичар“ у политици. У доба историјског материјализма, та концепција могла је да изгледа неозбиљна. Хардену се пребацивало — на пр. Ниполд у својој књизи о немачком шовинизму — да није „реалан“ политичар, да је у политици само „песник“, да полаже само на „херојски гест“ и да не мисли политички, него естетски. Али, догађаји као да су њему дали за право. Проговориле су, на супрот свим предвиђањима, у политици личности које човек, ма шта о њима мислио, мора да назове великима: Лењин, Стамболиски, Мусолини. И Харден се дивио и Лењину и Мусолинију, и био тиме потпуно конзеквентан према самом себи, много конзеквентнији од Бернарда Шоа, који је, иако социјалист, нашао за Мусолинија и одвећ ласкаве речи.

Саму концепцију Харденову покушао сам мало детаљније да анализем у својој књизи „La Serbie dans l' opinion allemande contemporaine“. Та концепција може да се сведе на ових неколико речи: Као свако дрво, тако и сваки народ има право да расте и да се развија онолико колико то лежи у његовој природи. За Хардена су тако право и снага синоними. Као што има мањег и већег, слабијег и јачег дрвећа, тако има слабијих и јачих народа. Сваки има и дужност и право да себе реализује до краја. Ако, и у колико, то није у стању, он је самим тиме доказао да је у неправу: хтео је више него што је могао. Немачки народ не треба своје противнике да назива погрдним речима, нити да своју љутњу искаљује над слабим. То би било недостојно. Он не треба чак ни да дискутује ко је у праву, јер се право не доказује речима, него само делима. Немачка не треба, другим речима, да докаже своје право, него своју снагу.

Са овом природњачки оријентисаном, дарвинистичко—ничеовском, и бизмарковском концепцијом политике, Харден је стајао потпуно усамљен, подједнако далеко и од десничарских и од левичарских кругова. С десничарима, имао је исти идеал снаге, али се од њих разликовао по томе што снагу није идентификовао за бруталном физичком силом, нити са интересом класе која је на влади. Напротив, он се у име својих принципа борио против те класе, и имао их је све против себе: и круну, и камарилу, и генералитет, и адмиралитет, па често и суд, о чему је имао довољно прилике да се увери приликом својих безбројних процеса. С левичарским круговима пак спајала га је та борба, али га је од њих раздвајао његов политички романтизам. Док су десничари у њему гледали једног опасног противника, посвећеног као ретко ко у најтананије закулисне радње њихове, за левичаре је он, дотле, представљао само једног реакционара у модерном издању.

И онда, десио се овај парадокс: кад је био срушен Виљем, самим тиме био је срушен и онај ко га је рушио са највише грађанске куражи, — Харден. После изгубљеног рата и Револуције дошли су на крмило нови људи са новим назорима. А у њихову друштву било је, као што се то увек дешава, и много амфибија које су своје назоре преконоћ мењивале и којима је под новим режимом било исто онако добро као под старим. А Харден је и сад био немогућ, као што је био немогућ и раније. Последњи човек који је на њега мислио био је стари противник његов — Кајзер. То је било онда кад је, бежећи, прелазио холандску границу. Рекао је тада да би немачка влада требала да пошље Хардена у Париз, јер би он

могао да извојује на мировној конференцији најповољније услове по Немце.

Али, иако дубоко ожалошћен и уврећен што ни у новом стању нико није сматрао за потребно да се обрати њему, Харден није малаксао. Ћутао је четири године, па је онда хтео понова да отпочне борбу. Опет сам, и опет подједнако и против деснице и против левице. Насупрот деснici хтео је мир, признање стања створеног Ратом, пацифизам; на супрот левици, која кокетује са Западом, хтео је споразум с Русијом. Али, ове планове смрт је пресекла.

Име Харденово свакако да ће бити забележено крупним словима и у историји новије Немачке, и у немачкој књижевности. Био је то човек од великог талента, с великим знањем, с великим познавањем и људи и ствари, и велике вредноће; један од публициста какве Немци ретко дају. Треба човек далеко да иде, чак до Лудвига Бернеа, па да му нађе сличног. А стил Харденов је такав да ће се о томе писати многе докторске тезе. Стил пун неочекиваних обрта и фрапантних метафора. Кад Харден на пр. Лењина сравњује с челиком, и одатле одмах извлачи следећу конзеквенцију: дакле је тврд и савитљив, он, допуњујући један другим ова два придева који се привидно искључују, у читаоцу изазива слику коју овај не може више да заборави. Истина је да је у последње доба Харден почео да злоупотребљава метафору. Човек мора с муком да се пробија кроз њих да би нашао смисао. То је већ стил усамљеног човека, који пише у соби и почео је да губи контакт с живим људима.

Ми Југословени не треба да заборавимо да је Харден, поред Вендела, био једини Немац који не само да нас за време Рата није нападао него нас је и бранио. Вендел нас је бранио зато што нас је познавао, Харден иако нас није познавао. Вендел је говорио за самосталну државу нашу, Харден је пледирао да Аустрија, (а с њоме и Немачка), престане да буде оно што је била, и да се претвори у скуп слободних народа. То је разлика између једног и другог: Вендел је поступао индуктивно, Харден дедуктивно. Вендел је од чињеница ишао ка принципу, Харден је принципима тумачио чињенице. Он је био тај који је у својој књизи *Рат и Мир* рекао Немцима да је недостојно што за сарајевски атентат криве српску владу и српски народ. Ишао је чак још корак даље: Харден је био једини који је дело Чабриновића и принципа схватио за оно што је било, за протест против аустријског тлачења, једини који је оба ова човека сравнио са националним јунацима осталих народа. Човек треба да прочита те странице, као и оно што су у то доба писали други, па да се диви како је Харден умео да прозре ствари, и како је имао храбрости да каже оно што је прозрео. То је био у стању да уради само онај ко ни од кога није зависио.

М. Т. Селесковић

Толстојева стогодишњица

Дне 10. септ. 1928. навршиће се сто година од Толстојева рођења. У целом се свету чине припреме за прославу тога датума, а у Русији се и совјетске власти и ученици Толстојеви нарочито опремају за то. Већ више месеци постоји одбор за прославу, који је сматрао за најдостојнији начин прославе да се приреди целокупно издање Толстојевих

дела, које ће обухватити 92 свеске. Генерална редакција је поверена В. Г. Черткову, добро познатом поузданику Толстојевом из његових последњих година. Ово издање биће у толико важније што ће оно бити прво руско издање са свима оним пасусима које је била забранила царска цензура, а у њему ће бити и много неиздатих ствари са многобројним варијантима Рата и Мира, Васкрсења, Козака, фрагментима недовршеног романа Декабристи, белешкама о путовању у Швајцарску (1857.) и т. д. Штампаће се репертоаријум рукописа, руска и страна библиографија, а издаће се и други део велике биографије Толстојеве од Н. Н. Гусева (први део, обухватајући године 1828.—1862., изишао је 1926.). Толстојев Музеј у Москви, основан 1911., обраћа се свима који имају каквих успомена од писца да то уступе за Музеј.

С друге стране, ради се на потпуној реставрацији оне куће у којој је Толстој проводио зиме у Москви од 1832. до 1901., и где је написао своја најпознатија филозофска и религиозна дела. Велики се радови изводе и у Јасној Пољани, где старо породично добро припада данас Држави, која га је претворила у музеј и узоран васпитни завод. Већ се више година ради на томе да се Јаснаја Пољана претвори у модерно село, где ће свака кућа, за стогодишњицу, имати електрично осветљење, кровови бити покривени црепом и улице калдрмисане. Ту већ постоји болница, зубна клиника, сиротиште за 40 питомаца и кооператива. Совјети рачунају да ће тиме развити и успешну пропаганду у своју корист, остављајући, ради упоређења за учињени развој, две—три дрвене колибе из Толстојева времена.

(с. б.)

Фјодор К. Сологуб (Тетерњиков)

Све више нестаје представника оног кола руске књижевности које се појавило у почетку овог века, оних писаца који су се звали „модернисти“. Именима покојног Л. Андрејева, А. Блока, Н. Гумилева, С. Јушкевића и М. Арцибашева, сад се придружује име у широким слојевима, мање чувено али које ће остати славно у историји: име, управо псеудоним, песника Фјодора Сологуба (Фјодора К. Тетерњикова), који је, у потпуној самоћи, тузи и беди, умро у Петрограду 6. децембра 1927. год. (Рођен је у истом месту, 1863. год.). Наставник по струци, он је, као одани витез, сав свој живот посветио Прекрасној Дами — Поезији. Скромно почевши свој рад у Ниви, крајем прошлога века, Сологуб дуго време није био познат ни у јавности ни у литератури. Разлог је томе што песник није марио за успех код гомиле, јер је припадао парнасовском правцу, био прави и богодани поет, следбених принципа l'art pour l'art, који је са пуно достојанства и одговорности носио краљевску круну свог позива и сталежа. Пун величанствене мирноће, отмености, унутрашњег ритма и утанчаног укуса, он ни у бурним догађајима руским последње деценије није савио главу пред новим господарима своје отаџбине. Он је поштовао свој дар, чувао га као скупоцени суд, и зато је гордо, без жалбе и протеста, чекао да дође ослободитељка Смрт, коју је често призивао у својим песмама. Аристократ духа и верни слуга свог генија, он није хтео да замени слободу духа за блага земаљског царства, у толико пре што је увек тежио другом, надземаљском, које је сам стварао. Због особина свог талента и својих књижевних симпа-

тија, Ф. Сологуб је пришао групи символиста, која се почетком XX века формирала у Русији под утицајем западне поезије, али скоро је нашао свој оригинални пут, своје идеје и форму, те постао један од најдубљих, и независних од туђих образаца, руских символиста.

У једном некрологу, скоро, прочитао сам да су стихови Ф. Сологуба били течни. Такву квалификацију могли бисмо дати стотини руских песника. Али, Ф. Сологуб је међу њима био једини и јединствени. Расни уметник по природи, и, рекао бих, класичар, он је креирао савршено обрађена ремек-дела, продужујући, у овом смислу, традицију Пушкина. Заиста, то је био мађионичар пробраних речи и господар дивне тајне надахнућа. И каква је то морала бити трагедија кад је овај свештеник пред олтарем Лепога увидео да је непотребан, и кад је био принуђен да угуши своју лиру у комунистичком царству, које не мари за прекрасно.

Називали су Ф. Сологуба песимистом, замерала му је критика што много пажње поклања смрти. Али се није схватило да је то била борба песничког духа с мртвим душама. Необичном силом свог генија, он је осетио и оцртао мрачну власт животне инерције, досаду ситне свакидашњице, простаклук и мртвило. У томе би му могао бити опасан супарник једино Н. Гоголь, или, од савременика, А. Ремизов. Иначе, у свом стваралачком раду, Ф. Сологуб често додирује најважније проблеме живота и смрти, добра и зла, доброчинства и порока. Један руски критик је назвао Ф. Сологуба љубавником смрти. Да, он је живео с њом и чак волео њу, зато што ће она разрушити грешно човечје тело, у којем вечито чезне заробљени дух, и позваће га новом стварању, и вратиће му изгубљену слободу. Од даха смрти умире зло, јер га у овај свет доноси сам човек.

И, зло као једно (или друго) начело живота привлачило је пажњу поета. Ми се често сусрећемо с том речи у његовим песмама. Без икакве жалости, он открива мрачни бездан свог опустошеног срца и сагорева у кошмарним порочним визијама и болесној страсти. Зато је Ф. Сологуб добио име руског Бодлера.

Каткад му се учини да је Бог, створивши свет, заборавио људе, и да се њега не тиче судбина живих створова. И у тешким моментима, кад је изгубљена вера и нема више наде, песник се обраћа ђаволу, оцу и господару светске дисхармоније, и слави га у пркос хладној и неправедној светињи. Уопште је стварност, нарочито за оног ко познаје њене лажи, груба, жестока и мучна. Да би се ослободио њене власти, песник, изнемогао од носталгије, ствара слатке легенде.

У својим романима и песмама Ф. Сологуб је дао један нарочит свет, пун флуидних производа своје фантазије, који захтева, да би се могао потпуно схватити, сагласност, заједнички штимунг и саосећање између песника и читалаца. Стално у том елементу, он је живео усамљено, тражећи у самом себи силу да одоли оним „вечитим проблемима“ који су га увек узнемиравали.

Оно мало што је Сологуб написао у последњим годинама свог живота, по мотивима се јако разликује од ранијег стварања. Отмена финоћа песама остала је иста, али песникова душа давала је кротке, благе и помирљиве звуке. Старо срце уморило се да се бори с добрим начелом, с Богом, и прима живот онакав какав је. И последњу љубав он је поклонио својој порушеној и не-

срећној отаџбини, у коју је веровао и у тешким данима.

Није наше, а сад није ни време, да ставимо талент Ф. Сологуба на место које му припада у руској књижевности; то ће, по заслузи и правди, одмерити историја. Ми се овде само клањамо са поштовањем сени великог песника и жалимо тешки губитак.

П. М.

Овогодишња Нобелова награда за књижевност

Швајцарска Академија доделила је ове године Нобелову Награду талијанској песникињи *Грацији Деледи* (Deledda). То је награда која је остала нерасподељена 1926. г., пошто је лане Бернард Шо добио награду из 1925. г. Награда за ову годину није дата још никоме.

Поред Деледе, познате су у данашњој талијанској књижевности још две жене: романсијерка Кларице Тартуфари и песникиња Ада Негри. Све три су биле учитељице.

Деледа је описивала нарочито своју ужу домовину: Сардинију. Први роман написала је већ са 17 година; до данас их има већ око тридесет. Међу најпознатије иду: „Elia Portulu" „Nostalgie", Il nostro Pardone", и последњи: „Madre" и „La danza della Colana".

Снага Деледе лежи у описивању примитивног живота на Сардинији; мање је срећна кад се удаљи од те теме. Зли језици говоре да је Шведска Академија хтела да покаже своје симпатије према фашизму, и да је пошто-пото хтела да награди једног представника талијанске књижевности.

С-ћ

Тестамент Алфреда Нобела

С тестаментом написаним у Паризу 27. новембра 1895., скоро тачно годину дана пре своје смрти (10. децембра 1896. г.), у Шведском Клубу, а у присуству четири сведока, Д-р *Алфред Бернхард Нобел* оставио је човечанству, у 34 кратких редака, плод свог животног рада, који се не састоји, као што се то обично мисли, само у проналаску динамита, него и у многим другим проналасцима и техничким поправкама у најразличитијим областима.

Пошто није имао добро искуство са адвокатима при својим многобројним парницама око патената, Нобел је одбио сваку правну помоћ при састављању своје последње воље. У тестаменту пак има доста крупних формалних недостатака. У преводу са шведског, он гласи:

„С целокупним остатком моје имовине која може да се реализује има да се поступи на следећи начин: Капитал који тутори треба да уложе у сигурне хартије од вредности има да сачињава фонд, чији интерес има да се расподели у виду награда онима који су у претходној години били највећма корисни по човечанство. Интерес има да се подели на пет једнаких делова, и да се даје на следећи начин: један део добија онај ко је учинио најзначајнији проналазак или откриће у области физике; један део онај ко је учинио најзначајнији хемијски проналазак или поправку; један део онај ко је учинио најзначајније откриће у области физиологије или медицине; један део онај ко је дао најбоље дело, у идеалистичком правцу, у области књижевности; и један део онај ко је радио највише или најбоље за братство народа, и укидање или смањивање стајаће војске, као и за

приређивање и потпомагање конгреса мира. Награде за физику и хемију има да додели шведска Академија Наука, награду за физиолошка и медицинска дела Каролински Институт у Штокхолму, награду за књижевност Академија у Штокхолму, а награду за борца у питању мира одбор од пет лица које ће да изабере норвешки стортинг. Нарочито наглашујем да ми је жеља да при подели награда не играју никакву улогу обзири на народност, тако да награду добије онај ко је најдостојнији, па био он Скандинавац или не".

Тако је одредио писац тестамента да се поступи с целом заоставштином, која је, по реализацији поседа расподељеног на девет држава, и по одбитку порезе и легата, износила 31,225.000 шведских круна. Али, ко је био наследник? То није речено. Одређено је само који институти имају да располажу са интересом у облику награда. Али, ко је имао да води бригу о капиталу? Ни о томе није ништа речено. Даље је тестатор претпоставио да су именовани институти тако упознати с интернационалном књижевношћу и науком, одн. са напретком мировног покрета, да ће без икакве тешкоће бити у стању да одреде најдостојнијег у свакој области, и да га награде. А ако би институти, или само један од њих, одбили да испуне задатак, да ли би тада цео тестамент постао беспредметним?

Па како да се тумачи одредба да се награде поделе онима који су у „претходној години" учинили човечанству највећу корист? Како је чест случај да једна књига, један проналазак, један лек или сарадња на делу мира делује тек после много година и да се њихова вредност тек онда сазнаје!

Највеће питање пак на које је тестамент остао одговор дужан било је одмах с почетка: да ли је Д-р Нобел желео да приме награду, и тиме и велики новац, они песници или научници којима је потребна помоћ, или пак на пр. и такав научник коме је његов проналазак могао да донесе милионе или му их је можда већ и донео, и један Ротшилд, ако је „дао најодличније у идеалистичком правцу на пољу књижевности". Укратко: јесу ли овде у питању одликовања или стипендије?

О томе питању просуло се много речи. Администратори тестамента покушали су да се распитају код пријатеља и познаника тестаторових, и тако сазнаду његово мишљење; консултовали су места из писама, и осведочене изјаве његове, и дошли су, најзад, до закључка да је племенити човек у ствари мислио на непризнате величине, на научнике без материјалних средстава који раде на важним делима, на пријатеље људске који раде у тишини, па чак и на „сањала који тешко излазе на крај са животом".

Али, о томе ништа није стајало у оних 34 значајних и дискутованих редака; морала се зато поштовати реч и закључити: да су у питању одликовања. Први задатак био је да се створи организација и тачне одредбе по којима има у будуће да се поступи.

Настајале су и даље непредвиђене тешкоће: поставило се питање на коме ће месту да се оствари тестамент, који је датиран у Паризу, и које ће место да се сматра као место становања тестататорова, који је, истина, био шведски грађанин, али нигде у Шведској није био пријављен, пошто од своје девете године, када му се породица преселила у Лењинград, више никад није боравио дуже времена у Шведској,

Алфред Нобел поседовао је, при својој смрти, једну кућу у Паризу у Малаковој улици, једну вилу у Сан Рему, и једно имање у Шведској, које је дао да се купи две године пре своје смрти. Које му је било место боравка? Решено је да се као такво сматра имање код Карлскога — Бофорс. Наследне таксе морале су пак да се плате у разним земљама, укупно више од три милиона круна.

Обрачун с наследницима, ликвидација поседа, израда правила, и, најзад, конституција задужбине, све је то трајало скоро четири године. Породица Нобелова, која с почетка није хтела да призна тастамент, задовољила се, једном за свагда, са сумом која је одговарала отприлике интересу од једне и по године, и износила, дакле, мање од два милиона. Браћа Алфреда Нобела, Лудвиг и Роберт, која су обојица умрла пре њега, стекла су у Русији такође врло велико богатство оснивањем и изградњом индустрије нафте коју је и Алфред више пута финансијски потпомагао великим сумама. Лудвигов најстарији син, Д-р Емануел Нобел, који је присуствовао и свачаној двадесетпетогодишњој подели награда, узео је, у своје време, живо учешће у изради правила.

29. јуна 1900. г. потврдио је шведски краљ одредбе којима је првобитном тестаменту од половине стране додато двадесет страна добро промишљених тумачења и упутстава. Ту се каже: „Појам књижевности има да обухвата не само белетристичка дела, него и друге списе, ако обликом и приказивањем имају књижевне вредности." На основу тог тумачења могао је Теодор Момзен, на годину дана пре смрти, у 82. години, да добије награду (1902.), а доцније и Рудолф Ојкен (1908.). Одређено је да свако тело које раздаје награде сачињава један Нобелов Комитет од три до пет лица која ће да испитају учињене предлоге и да их изнесу на одлуку пред пленум.

Задужбином ће да руководи Савет, који се састоји из пет лица, а чијег председника именује Краљ. Поред Савета, постоје петнаест пуномоћника, именовани од стране тела која деле награде. Ти пуномоћници бирају четири ревизора, а председника ревизорског одбора именује Краљ. Министар Просвете има право надзора. Задужбина стоји, дакле, под окриљем и надзором шведске владе.

Алфред Нобел, велики проналазач и финансијер, био је скроман човек, који је мало полагао на самог себе. Никад није седео ни једном сликару, и врло се нерадо давао фотографисати. Ипак је једном написао своју аутобиографију, боље рећи морао је да је напише, кад је, 1893. г., постао почасним доктором упсалског универзитета. Овај мало познати опис гласи: „Доле потписани родио се 21. октобра 1833. г., стекао је своје знање учећи приватно, и не посећујући ни једну вишу школу; радио је нарочито на пољу хемије и то на распрскавајућој материји, познатој под именом „динамит", и на распрскавајућој гуми и бездимном баруту, познатим под именом „балистит" и „С 89". Члан је Краљевске Шведске Академије Наука од 1884. г., Краљевске Институције у Лондону и Друштва Грађанских Инжињера у Паризу. Од 1880. г., витез је ордена Северне Звезде. Официр је Легије Части. Штампао је само једно предавање на енглеском језику, које је награђено сребрном медаљом."

Валтер Сингер

Превео *М. Т. С.*

Напомене о језику

У свима нашим научним, стручним и просветилачким радовима се врло мало пази на језик: књиге, краће и дуже расправе и чланци, прикази и белешке кипте од страних речи. Наш је језик толико засићен тим туђинским елементима да скоро и не осећамо више њихову страност — а скоро већ и не можемо да пишемо без њих, толико су се увукле стране речи у наш језик, и толико је сваковрсно проучавање разних предмета скопчано са њима. Понеки одломци у излагањима наших научних радника често личе на некакву врсту есперанта, да се наш језик скоро и не осећа и не види у њима. Како нема никакве критике у том погледу, цела наша интелигенција већ и не може да се изражава ни да пише без стотине и стотине туђих речи. Ни један европски језик не садржи толико страног елемента као наш: примера ради узмимо чешки или мађарски језик, дакле језике малих народа који су морали, заоставши за западном културом, за сто година да надокнаде празнине у својој народној култури, што је ишло, у главном, усавршавањем и богаћењем народнога језика. Истим путем се морало и код нас ићи, али су код нас, од 30—40 година овамо, сви нови појмови пресађивани заједно са туђим изразима, нарочито латинско-француским. Место да се у свакој струци стварала нова реч за нове појмове у духу народног језика и тиме се наш језик развио, обогатио и начинио гипкијим, наши просветни радници су напунили народни језик туђинским облицима, тако да је сав Вуков напор — у области данашње наше научне књижевности — постао потпуно узалудан, јер „народ“, шири читалачки слојеви не могу ни речи разумети од тог новог језика. Од школских уџбеника, преко обичнијих чланака, до научних радова, цела наша књижевност те врсте садржи тако рећи све основне појмове и научне односе изражене помоћу туђих речи. Земљопис, природопис, математика, физика, филозофија, право, социологија, да не спомињемо и друге научне гране, једва да располажу са неколико изворних израза за своје појмове. Стваралачка снага нашег језика је, немаром и неспособношћу самих научних радника, спутана, те је језик застао у свом развоју. После претераности и једностраности некадашњих филолога добро је, можда, дошла слобода кретања за писце, али се претерало.

Језик, као оруђе културе, има да омогући њено продирање у шире слојеве, и да се развија заједно са културом. Има неколико основних нових појмова (као: телефон, телеграм, радио итд. итд.) који се без икакве штете могу примити; али се код нас иде преко сваке допуштене мере, па се и за оне појмове за које имамо своје речи употребљују туђе. Прочитајте само неколико редака ма какве расправе, па ћете наћи довољно примера. Нарочито је наша филозофска књижевност пуна тог туђег елемента. Управо нас је и читање филозофских излагања једног од млађих и плоднијих писаца навело да напишемо ове напомене. Г. Милош Ђурић је један од оних који нарочито претерује у употреби туђих речи. Његови чланци су управо и написани њима. Само два-три типична примера. У свом чланку «Археофилософија» (Летопис, књига 305., свеска I-II 1925., стр. 26.) он пише овако: «Наука је логичко-дискурзивна, аналитичко-редуктивна, спекулативна; филозофија која је интуитивна, ирационална, космогонским, религиозним Еносом прожета,

прелази границе Науке, али увек остаје философија. Из тога централног религиозног догађаја зрачи једна динамика, ентелехија религиозне свести која стреми форми у знаку Логоса, који је не само контемплативно сазнање него и стваралачки чин. Та динамика резултира јединство облика и садржине, синтезу теоретске контемплације и активитета». У истом духу му је написан и чланак «Разграђеност модерне културе» (Нови Видици, бр. 1., 1928., стр. 35. итд.), где су изрази: излогисати, молох интелекта, изапстрахован, доместификација, систематичарство, анализаторство, апстрактна негација, хипертрофија интелекта, мастодонство егоизма итд. итд. За кога је све то писано? За неколико стручњака филозофа што их имамо, или за ширу читалачку публику? Немају те стране речи магичну снагу да ће нас већ саме по себи препородити и створити нам нову културу.

Ово неколико напомена биће, чини нам се, за сада довољно да се бар укаже на стрампутицу којом је пошао језик наших научних и стручних писаца. Понављамо, да се наш језик у првом реду квари у средњим школама помоћу рђаво написаних уџбеника, јер ћете ту већ у првом разреду наћи стране речи за врло тешке и апстрактне појмове. Време је већ да се учине потребни напори за чишћење нашег језика од непотребних туђих речи; затим, да наши писци буду уједно и творци нових речи у духу језика за изражавање садржине савремене културе. Наше Академије, београдска и загребачка, позване су да у најкраћем времену израде све потребне научне изразе на народном језику, па да се они, путем школе и штампе, убаце у живот и тиме да се народни језик очисти, освежи и оспособи за даљи развој. Чистоти језика морамо жртвовати више напора и не смемо се подавати оној склоности и лености која без избора прима туђе речи за сваки нов појам. Ако се настави како се почело и како се данас ради, ми ћемо за кратко време створити од свог језика мртву и вештачку мешавину од разноврсних туђих отпадака.

Светислав Баница

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

О Цинцарима

Д-р Д. Ј. Поповић: О Цинцарима. Прилози питању постанка наше чаршије. Београд.

Г. Поповић је био ретко срећне руке кад је одабрао за своје студије ову тему. Овом књигом покреће он питање о саставу српске народности, и разбија илузије које су у души многих наших интелигената преживеле своје творце, наше романтичаре, обара тезу о некој чистоти наше расе. Питање о овој једној асимилацији коју су извршили Срби XVIII и XIX столећа постављено је овде са смелошћу која чини част нашој младој науци. Не може се, међутим, порећи да је та смелост уплашила прво онога који је питање поставио. Налазећи све више докумената о несразмерној улози коју су Цинцари имали у нашем културном животу, и о квалитету њихова приноса нашој националној психи, г. Поповић се тргао и почео слику да ублажава, почео да се извињава. Ако су нашу чаршију основали Цинцари, каже он, хрватску су Немци; другим народима су и државу основали странци. Затим, теши нас г. Поповић, Цинцара никад није било у нашем друштву онолико колико Немаца код Хрвата. Најзад, и то треба да буде швигар, „они су несравњиво бољих интелектуалних и умегничких способности него што су Немци". То су, у главном, пилуле у које г. Поповић увија горку храну коју је, својом књигом, пружио нашем читаоцу.

То је једна примедба која се може учинити овој књизи. Друга, неизбежна, тиче се форме. У књизи која треба да пружи оно што је „опште, битно, идејно," и која се издаје пре посебног дêла који ће садржавати „споредније, небитно, материјално," требало би да има више реда и више прегледности. При распореду свога градива, г. Поповић још једнако показује мало снаге и много неспретности.

Њему тешко пада да кроз богату грађу коју је прикупио спроводи једну по једну мисао. На пример, у одељку *Изглед наше чаршије*, он ће почети цитирањем Мих. Полита о изгледу наше чаршије пре 1849., али тему већ на истој страни напушта, и говори о укусној грчкој кујни, о Србима који су знали грчки, о сукобима Цинцара и Срба, о књижевном раду Цинцара, о раду Јов. Ст. Поповића, да заврши тај одељак приказивањем односа између Цинцара и Кнеза Милоша. Због тога, ако читалац хоће да дозна о Цинцарима као економима, закупницима пространих њива, пашњака, риболова, то треба да тражи у одељку *Цинцари као трговци*, а не у оном *Остале Професије*. Исто тако, неколико речи које је посветио Цинцарима војницима, наћи ће читалац само у одељку *Психичке Ознаке*. Или, на многим местима своје књиге, ниже податке из Ачадија или из Баротија, и говори о Грцима, Рацима, Јерменима и Јеврејима, као да су све то Цинцари.

И, трећа примедба, ове студије г. Поповића нису довршене. Природно је да у књизи овог обима, у којој се говори о тако пространој теми, буде много празнина. Њих ће попунити потоњи архивски радници; главно је да је за даље исписе из архива овде дат оквир. Тако, кад говори о осталим занимањима Цинцара, он их не спомиње као војнике. А зна се да их је било у аустријској војсци. Мислимо да се не варамо ако као таквог споменемо генерала и барона Петра Дуку, коме је Мушицки испевао оду, а који је уживао неограничено поверење Фрање I и склапао мир с Наполеоном. И то није једини Дука, способан официр. После бомбардовања Новог Сада, 12. јуна 1849., и после предаје Петроварадина, постао је Stadtcommandant новосадски Obristwachtmeister Peter v. Duka. Пуну одговорности ову дужност вршио је он тако добро, да је први, скоро чисто српски магистрат 1849. констатовао да је у главном његова заслуга што је у Новом Саду, при новој промени режима, изостало убијање и пљачкање, што је васпостављена лична и имовна безбедност. О том је Магистрат известио и окружнога врховног комисара Исидора Николића, молећи га да, приликом евентуалне дислокације, Дуку и надаље овде, der Stadt zum Trost, остави. И то није све. Када Дука буде, 1850., позван у свој пук, новосадски магистрат најпре закључи да му поднесе адресу захвалности. Нешто касније, на предлог градоначалника Павла Јовановића, Змајева оца, буде Петар од Дука једнодушно „за почестног пургера ове вароши наименован", у сврху чега му је издано и пургерско писмо, Bürgerbrief.

Или, на пример, борба између новосадских Цинцара и Срба била је много драматичнија, него што се то зна види из књиге г.

Поповића. Марко Сервијски је поклонио, додуше, земљиште за „школу националног језика", али ова није подигнута на том земљишту које, по свом положају, није доликовало Обштеству (seiner Lage wegen der Gemeinde nicht anständig gewesen). Него, пошто је управо тада продавана Николићева кућа у средини града, Грчко Обштество слоб. краљ. града Н. Сада је купило ту кућу за 5000 fl. И још, како је кров њен био оштећен и склон паду, морало је Обштество скинути цео кров и заменити га новим, при чем је направило 2000 fl. дуга. Да би могло те трошкове подмирити, Обштество се, 1. новембра 1784., обратило Јосифу II молбом за дозволу да им се из Илирскога Народног Школског Фонда одобри зајам од 2000 fl. на две године уз законом прописане интересе. Молбу су потписали: Параскева Хаџи Јован, Богдан Хаџи Вуко, Константин Гадеша, Никола Димитријевић и Димитрије Андрејевић, и пристали да се тај зајам интабулира на школску зграду, да за њ гарантују целим својим имањем, и да га врате после две године, „што ће моћи учинити тим лакше, што се надају да ће временом добити знатну помоћ из страних земаља".

То је петорица новосадских Цинцара, а са њима die ganze griechische Gemeinde der königl. Freystadt Neusatz, обећала Јосифу II, па зацело и Митрополиту Мојсеју Путнику. Обећали су и нису обећање испунили. Они су новац дигли 31. децембра 1785., а 29. августа 1794. мора Митрополит Стратимировић да се обраћа на новосадски магистрат са тражењем да опомене споменуте Цинцаре и, поред њих, и Константина Карајанковића, Николу Димића и Теодора Дуку (јер су и ови потписали облигацију) да у року од петнаест дана врате капитал и заостале интересе. 26. новембра 1794. извештен је Магистрат од Манојла Николића, сенатора, да су Дука и Карајанко обећали интерес платити пред нову годину, а капитал у року који је Архиепископ у своје време (!) означио. 18. децембра 1794., Стратимировић се поново обраћа Магистрату да примора прваке Грчког Обштества на исплату отказаног им зајма без оклевања. Још 10. матра 1795. реферише сенатор Јован Остојић Магистрату да је Цинцаре опоменуо на исплату, а они declaraverint, quod pecunia quidem iam parata esset, neque eandem citra restituendas Obligatoriales sed Magistratui huic, eo quod per Magistratum admoniti exstiterint, deposituri sint. Наравно, Магистрат није смео прихватити тај пркос, него је позвао Косту Карајанка и Георг. Бељанског, те им је изрекао да је дужник обавезан зајам ономе вратити, ко му га је и дао.

Тежа и опорија је била борба новосадских Цинцара да од Српске Јерархије извојују једног свештеника Цинцара. Г. прота Руварац нам је ставио на употребу приличан број аката из Митрополијска Архиве у Карловцима; нека смо нашли у Државној Архиви у Бечу, а има у тој борби података и у Архиви Новосадског Магистрата. Према том градиву, борба је овако текла: 8. фебруара 1791. поводом смрти Теодосија, једног од десет православних пароха у Новом Саду, Communitas graeca lingua utens обратила се епископу новосадском Јовану Јовановићу молбом да на упражњено место именује човека кога ће предложити „грчески и греко-влашки језик бесједујушти Новосађани. У молби се тужи на Српско Општество, Rasciana Communitas, које себи присваја цело Право Патроната, искључујући Грчко Општество, иако Цинцара има на сто домова и пет стотина душа, и врло многи међу њима који, доведени из Турске, не знају ни јоте српски и, одмакли годинама, не могу више ни научити. То није право, тврде они, пошто ни привилегије нису дате само Србима, него свима који су грчке несједињене вероисповести. Сличном молбом су се, ваљда, обратили и на владара, јер је Илирска Дворска Канцеларија 8. новембра 1791. позвала новосадског епископа да, приликом нове ваканције, уважи праведну жељу Грчке општине. Из тог решења дознајемо, наиме, да је епископ није уважио и да је Српска Општина на Теодосијево место изабрала капелана Симића који је већ и од епископа потврђен. Канцеларија још опомиње Цинцаре на стрпљење; тим више што већина зна српски, а у колико их има да не знају, Консисторија је упућена да им набави исповедника који зна куцовлашки.

По том упутству, Консисторија је именовала за исповедника Цинцарима Арона Вујића, игумана ман. Ковиља, али њих то није задовољило. Тужили су се да не зна тачно њихове језике, да се међу њима задржао свега три дана, а онда се вратио у манастир. Они нису били задовољни зато што су имали свога кандидата. Месеца маја 1791. прешао је из Београда у Нови Сад, за учитеља грчке школе, Константин Вулко, куцовлашки духовник, стар око 34 године, родом из Клисуре, Костурске Дијецезе, који је говорио само грчки и куцовлашки, и тврдио је да је на грчком језику слушао Реторику и Логику. За њега су Цинцари, 19. фебруара 1792., искали од Епископа дозволу „да служи литургију, да обавља причест, а нарочито да исповеда, да не би верни приступали причешћу неисповеђени, као што се догодило у време последњег поста, зато што пречасни г. Протопрезвитер није хтео дозволити да Вулко исповеда, чинећи то можда у уверењу да само Ваше Преосвеш-

тенство може дати власт исповедања. Нека В. П. узме и то у обзир да у 126 породица могу многи бити, и одиста јесу, који не знају никоји други језик, сем грчког и грчко-румунског, и да је мучна ствар такове лишити благодети исповедања." Ову су молбу потписали: Константин Георгије Диван (касније од Падеја), Димитрије Вулпе и Георгије Бељански.

8. марта 1792. узела је Консисторија ту молбу у претрес, и није дала грчком учитељу тражено право, правдајући то чак и Кормчијом. И ову су молбу Цинцари, зацело, упутили и владару, јер видимо да Консисторија на њу одговара и Илирској Дворској Канцеларији. У овом одговору, она тврди „да (1⁰) међу већ наведеним душама које српски језик не говоре има свега два Грка, а остали су ови Куцовласи који (2⁰) нити имају својих књига, нити азбуке, нити су их икад имали, него се служе грчким књигама и писменима; а и сами Грци су далеко од правога грчког или тако да рекнемо од књижевног језика, а Куцовласи још даље, па им је према томе свеједно, а прави грчки, а српски језик." Зато Консисторија моли владара да се „ни у будуће, кад се пружи прилика, не дозволи Куцовласима куцовлашки свештеник, да би се избегао сваки раздор и свако трвење."

Истом упорношћу којом је Грчка Општина тражила посебног свештеника, Консисторија га је одрицала. Она је изналазила све нове и нове разлоге да не испуни тако оправдану жељу. Тако је приступила проверавању цинцарског пописа: саслушавала је, у присуству градоначелника, поједине Грке и Куцовлахе; изискала је од Магистрата два сенатора и са њима утврдила да нема 126, него само 100 цинцарских породица; па и тај број да би направили, Цинцари су сваког брата, који са братом живи под истим кровом и у заједници за истим столом, записали као посебну породицу, па и печалбаре који се овде налазе без жене и деце; утврдила је да је од тих сто породица шездесет и пет ожењено српским кћерима, па се њихова деца већ не могу означити као грчка или куцовлашка.

Акт којим Консисторија све ово јавља владару дише великом мржњом и презирањем Цинцара. Weil man aber zuversichtlich wusste dass die Griechen und Kuzowallachen nicht selten aus dem weissen schwarzes, und aus dem schwarzen weisses gemacht haben... die unruhigen und gar keinen Ehrgeiz zeigenden Griechen und Kuzowallachen... то су изрази којима их она части. Цинцари се опет нису дали тиме устрашити, ни поколебати. Конзисторији која је наводила да се Вулко није ни мало жртвовао за прејасни дом Аустрије, па

да му није ни обећана никаква служба, одговорили су они тиме што су нашли новога кандидата, Георгија Николића Балту, који је поднео неких осам атестата високих аустријских официра која су сведочила о ванредним заслугама које је стекао од 1781. до 1791. за аустријску војску. Рођен у Зовику у Босни, он је 1781. био на руци Николи Радимировићу кога су изаслали у Србију у Босну ad delineandas vias et urbes, и спасао му живот, а тиме и тајну његова ухођења. 1786. и даље, он је и сам вршио обавештајну службу, уз хонорар од 300 форината годишње и, излажући свој живот опасности, ишао чак у Скадар. 1791. прешао је он у Грк. Септембра 4. год. 1793. оверио је он код редовног нотарија новосадског магистрата препис тих атестата, а 10. октобра исте године већ је имала Бачка Консисторија прилику да одговара на боље инструисану молбу новосадских Цинцара. Сад, они иштy право служења, проповеди и исповедања за човека који је „особитују рефлексију и призрјеније заслужил"; и уверени у неодољивост својих аргумената, они Арона Вујића одбацују овако несташним образложењем: он „дан хода отсјуду отстоит, а смерт по контракту чекати дотоље не објештаетсја, донелје он от туду прийдет, болнаго исповједити".

Узалуд. Сад се Консисторија ухватила за чињеницу да нема упражњеног места. И борба је унесена и у годину 1794.

Овако поступање наше Јерархије које лепо показује да нема толико заробљеног народа да би био сасвим чист од империјализма, остављало је жаоку у души Куцовлаха, и они су слабили снагу Срба кад је ова била најпотребнија. 12. маја 1795., имали су новосадски Срби тежак један дан. По године дана пре тога, цар и краљ је укинуо два разреда хуманитатис, IV и V разред, новосадске католичке гимназије, а епископ Јован Јовановић, у споразуму са Савом Вуковићем, и другим имућним Србима, покушао је да поткопа и задржана три разреда, па да добије привилегију за Српску Гимназију у Новом Саду. Тај су план требали да осујете новосадски католици, и у томе им је помагао Виши Директор Школа у Печују, Хризостомус Новак. Дошавши лично у Н. Сад, дао је сазвати за дан 12. маја 1795. и Магистрат и Избрано Обштество и ставио је на гласање: ко је за Gymnasium Regium а ко за Gymnasium Episcopale?

У том заседању, Срба је било мање и у Магистрату и у избраном Обштеству него католика (partim ob interventam plurium mortem, partim vero absentia ex causa infirmitatis aut domesticae rationis), па су изјавили да неће ни гласати, пошто је о питању које је на дневном реду већ дало своје мишљење Српско Општество,

кад је завештањима потпомогло предлог епископа Јовановића. Само, цедуље опата Новака није примило њих 22, а примило их је 42, и 41 глас је пао за Gymnasium Regium.

Што је гласање испало тако неповољно по Србе, криво је вероватно и њихово држање према Цинцарима. Јер, већ сутрадан, 13. маја, отишло је неколико Цинцара опату Новаку и пријавили су да су они за Gymnasium Regium. Да би се, тобоже, уверио о истинитости те тврдње, опат је истога дана позвао председника Магистрата, једног од вођа Срба, великога судца (Index primarius) Јефтимија Атанасијевића да за 8 сати пре подне 14. маја сазове у Грчку Школу и Грчковлашку Нацију. Доста опоро, Атанасијевић му је одговорио да Грци у овом граду не чине нити посебно Обштество, нити одвојено тело, па се зато и не знају имена оних које би требало сазвати. Умолио је опата да одустане од сазивања, док ствар не пријави Магистрату; тим пре што би иначе повредио права православног Обштества, под чијим привилегијама живе и Цинцари.

Споменимо овде још и то да једна тужба новосадских Цинцара садржи и број њихових породица у целој Бачкој. Године 1791., тврде они, „има у градовима који припадају бачкој епархији (Јегра, Баја, Сомбор, Нови Сад, Футог и Сегедин) зацело преко 200 делом грчких, делом албанеских породица".

Најзад, преостају студије за које ни споменути оквир није дат у овој књизи. Одељак *Посрбљавање и нестајање Цинцара* не расправља, него само поставља проблем. И не поставља га озбиљно, како он заслужује. Г. Поповић тврди да су Цинцари 1848-9. «потпуно уз Србе, шта више на истакнутим местима». Зацело, тако је било. Али остаје питање: уз које су Србе они пристајали? Да ли уз оне који су Српски Покрет 1848. и 1849. схватали као паралелну акцију с акцијом Мађара, као наш одзив на револуције Париза, или уз «верне Србе« који су пристајали само на борбу против «маджарских Ребела«; да ли уз Србе око Милетића који израђују програм југословенске политике, а ова треба да триумфује на развалинама двеју царевина, турске и аустријске, или уз Србе умерене који се задовољавају што нам светли цар не дира више у цркву и вероисповест. Кад се учине и ове студије, врло је вероватно да као главни нанос од поплаве Цинцара не ће остати «начин прослављања крсне славе у варошима Србије».

Примедбе које смо учинили књизи Г. Поповића, не сметају да се писцу призна велика марљивост, коју је показао нарочито у употреби богате литературе о овом питању; и да се ова књига несумњиво стави над прву му књигу *Војводина* и у формалном погледу. Више свега, пак, да се пажња широке читалачке публике скрене на ове интересантне студије које најстварније тумаче и прошлост и садашњост нашег народа.

В. Стајић

Социјализам и фашизам у Италији

R. Michels: *Sozialismus und Fascismus in Italien*, I-II. München, 1926.

Једно од најзамршенијих поглавља историје социјализма је оно о којем, на један оригиналан и веома занимљив начин, расправља професор Михелс, сада запослен у Базелу. То је поглавље социјалистички покрет у Италији од почетка његова па до Рата. Новију фазу овога покрета, и однос његов према фашизму, Михелс расправља у другом одељку свога дела, одвојено од полазне тачке. Тешко да би се могао наћи — када је реч о разумевању италијанских покрета — од Михелса позванији писац и већи ауторитет. Он је, годинама, радио на туринском универзитету, а његово дело о социологији странака баш сада излази у другом издању.

Михелс је син једне патрицијско-градоначеоничке породице у Келну. Васпитавали су га за уланског официра, али је он ту каријеру напустио, свршио, сасвим млад, два универзитетска факултета, и, као присталица крајње левице социјалног и политичког радикализма, никада не губи објективност великог научника. Зато, и што догађаје зна из непосредне близине, из непосредних извора, његово је дело необично занимљиво, тако да су, у сравњењу са тим делом, Сомбартове старије студије о италијанском сопијализму само дело другога реда. Метод Михелсов потпуно се разликује од метода у другим сличним делима. Видимо у његовим делима како један првокласан социолог и савршен писац ставља своје примедбе на прошлост и садашњост, на духовне покретаче и покрете маса. Пред нама он продире у душевни живот индивидуâ и масâ, чију патологију резервише за другу свеску. Није овде реч о једноставној хронологији, као у већини историја социјализма, изузев њега и Сомбарта. Михелс, додуше, не изоставља ни један догађај, али зато ипак не замара читаоца хисторизмом.

Прилике италијанског миљеа увек су биле погодне за примање социјализма. Да и не говоримо о економским узроцима. Да споменемо само „Земљу сунца“ од Кампанеле. Овде није реч ни о чему мањем но о томе да је један Наполитанац, уз то калуђер-доминиканац, испитујући социјалне прилике своје уже домовине, већ у првој половини XVII века, учинио констатације којих би последица била идеја о преокрету и измени друштва. Кампанела, који је за своје идеје одседео у затвору 16 година, изводи статистику и констатује да се највећи део друштва даје издржавати од малобројнијег радништва, и да би се ово могло отклонити само укидањем

приватне својине и породице. Тај калуђер-доминиканац био је, несумњиво, комунист, а осим тога — премда то Михелс не спомиње, али се може доказати — учествовао је у стварању парагвајске језуитске комунистичке државе. Овај женијални човек предвидео је употребу паре и ваздушних балона још пре три столећа. Исто је тако био Талијан Чежаре Бекарија, оснивач модерног казненог права, проповедник укидања смртне казне, који сва зла приписује постојању приватне својине. Али, не може се изгубити из вида ни занимљива фигура Француске Револуције, саучесник и историчар Бабефове „завере", Ф. Буонароти, који констатује јасно, и то много пре Придома, да надничар не прима протувредност свога рада, него само један њен мален део, па баш зато, први пут, покреће питање „удруживања".

Италија XIX века, као што је познато, окупирана је питањем и идејом стварања слободне државе. Од свега је било важније: како ће се стрести хазбуршки и бурбонски јарам. Па ипак, упоредо са тим покретом, већ видимо где се јавља социјализам. Не мислимо се овде опширније забавити особом Мацинија, али се може доказати да је њему идеологија социјализма била блиска, премда је са Марксом прекинуо везе још за време емиграције у Лондону. Међутим, на своју заставу написао је потпомагање радничке политике и борбу против великих капитала и спекулације; није, дакле, ни у коме случају, онај једнострани националист каквим би га хтели неки приказати. Занимљиво је да је Мацини поборник приватне својине, али само под условом да радници буду власници средстава за продукцију. Отац данашњег италијанског социјализма је један принц, Карло Писакарне. Он је тај који упознаје економске покретаче, и убацује то у национални покрет, говорећи да ће економске невоље постојати како на хазбуршкој тако и на италијанској територији, све дотле док се не отклоне. Он је, зато, израдио прави правцат војни план против капитализма, са циљем да после националне победе дође „асоцијација" (тако су они, после Луја Бланкија, звали социјализам). Погибија тога принца, који је исповедао и потпуно одржавао социјалистичке принципе, била је први велики ударац талијанском покрету. Писакарне, који је својим идејама жртвовао и живот и иметак, заслужује, исто тако, да се спомене; јер се ни он, као ни његов савременик, није ослањао на иностране апостоле националне економије и социјализма, него је самостално дошао на мисао социјализма и организовања радништва. Пошто његово деловање пада у време талијанске борбе за самосталност, то се, и у теорији, код њега све обрће око те самосталности. Михелсова је

заслуга што је, коначно, расветљено питање у којој су мери били социјалисти Мацини и они које треба сматрати оснивачима италијанског социјализма.

Овде је нарочито занимљива анализа Гарибалдијеве личности. Гарибалдијев национализам односи се само на стварање Италије Уните; али он сам, у дубини своје душе, не само да је био пријатељ манифестација народне воље, него је био прави прасталица радничке странке. У пракси, Гарибалди се у Италији може сматрати у пуној мери иницијатором политичког социјализма. Када је инжињер Бињами основао у Напољу свој лист «Ла плебе», Гарибалди му у у поздравном писму пише: „Пролетаријат су, од феудализма средњевековних барона па све до данашње монархије, увек угњетавали и понижавали.... Социјализам је сунце будућности....“ Гарибалди није био онај једнострани, ограничени патриот каквим би многи хтели да га прикажу; а није истина ни то да је он из патриотских разлога 1871. године помагао Французима, јер, по властитој његовој мотивацији, на ово га је навела оправдана антипатија према пруском милитаризму и вера у слободу народа. Писакарне, напротив, видео је у француској политици исто тако непријатеља као и у аустријској, зато што је Наполеон Трећи, 1848. године, вратио Папу. По њему је цело национално ослобођење само први потребни корак, после кога треба да дође — ослобођење радништва. Зато је здрав, и зато може да се сложи код Гарибалдија и Писакарне национализам и социјализам. У границама тога национализма обојица су били интернационалисти, а то је Гарибалди увек јавно и демантовао, делом онда када је гласао за социјалисту, а делом када је јавно признао Интернационалу, и изјаснио се за социјализам. Од године 1865—76. Бакунин, који је онда већином живео у Фиренци, скупља око себе многобројне ученике. Он борбу радништва ставља на јако етичку основу, и лојалан је према нерадничким класама, што је било од пресудне важности, зато што су духовне вође талијанске партије водиле порекло не само из буржоазије, него, директно, из највиших и прастарих племићских породица. Бакунин не искључује неодлучне, који сумњају, јер је и он био рођени принц. Државу, међутим, хоће директно да укине, и зато задржава радништво од гласања, радништво које се тада већ организовало у интернационалу, не само у Северној Италији него и у Напуљу.

Ово престаје крајем седамдесетих година, и, године 1882., под именом «Партито операјо», оснива се нова странка на марксистичкој основи (доцнији назив странке је »Партито Социалиста Италиано«). Ванредно је занимљива појава да су вође и прваци странке

или богати племићи или универзитетски професори и научници — све док није избио Рат. Карло Кафијери био је у једној особи обоје. Он је свој посед продао, новац дао странци, а сам остао да живи у беди. Исто чини и један други универзитетски професор, опет племић, Емилио Ковели, и лекар Малатеста, који, због својих идеја, живе у највећој беди.

Не можемо на овом малом простору набројати све ове праве хероје социјализма и човечанства, које је Михелс овековечио; напоминњемо само толико да се таким типовима има захвалити што је морални програм италијанске партије боље фундиран него игде. Злоупотребе у оквиру партије потпуно су немогуће. С друге стране, примери доказују да су им опозициони политичари, и то они најугледнији, заједно са признањем, нудили највиша државна звања, не тражећи од њих никакве концесије. Тако је, на пример, прошао Де Амичис, чувени писац, и Турати. Први посланици странке, Фанели и Фришчиа, већ су били у Парламенту када су се, под утицајем Бакунина, године 1865. већ, прикључили странци. Међутим, први изабрани социјалистички посланик, Андреа Коста, ушао је у парламент тек 1892. године Отада, била је сасвим обична ствар да влада, насупрот демократима, помаже социјалисте, и то иза њихових леђа, не склапајући пакт.

Снажан парламентарни живот странке почиње почетком овога века, када је ступио на престо садашњи владалац. Мора се признати да се Виктор Емануило Трећи, од прве своје престоне беседе, увек држао симпатично, и увек показивао разумевања за радништво. Ни он ни аристократија нису били сметња развитку странке, која је расла до Триполитанског Рата. Тада се јавио националистички империјализам, који је, од данас до сутра, одвратио од странке неколико интелектуалних вођа странке, а и само заузимање Триполиса десило се тако брзо да странка није имала ни времена да заузме становиште. Михелс се опширно бави парламентарним животом странке, и даје о њему детаљну статистику. Опште право гласа од 1913. године донело је мандат тридесеторици социјалистичких посланика, а занимљиво је да је међу њима било 19 универзитетских професора, већином приватних. Они су, у већини случајева, национални економи, социолози и правници; али има међу њима, много пута, и природњака. Каквим се именима могла поносити та странка, показаће јасно већ неколико примера из те галерије: Ломброзо, Е. Фери, професор казненог права, Фереро, Чикоти, историчар и универзитетски професор, два Лабриоле, Артуро, Граф, професори,

Таско ди Куто, принц и уредник новина, Турати, Тревес, Бисолати, и друга славна имена.

Парламентарна борба водила се увек у знаку међусобног поштовања и разумевања; али су се, понекад, догађале и сасвим необичне ствари, средњеевропском посматрачу сасвим туђе. Једампут, на пример, искључили су из седнице Ферија, чувеног криминалисту, на што он одлази на таван, разбија прозор каменом и виче у салу највеће неучтивости. У другом случају, један друг озбиљно интерпелише Министра Просвете, због тога што особље школа у Парми живи у правим животињским јазбинама, на што му Министар одговара импровизованим стиховима, које је вредно прочитати већ и због садржине. Михелс каже да се томе тамо нико не чуди. Естетске и етичке екстремности тамо су на дневноме реду, и изазивају на све стране опште одобравање. Десило се да је један социјалистички посланик држао говор веома деликатне садржине, а основна мисао му је била да треба помоћи сироте слојеве народа. Сви су очекивали да ће председник тога друга, због једне потеже и баш не ласкаве констатације, упутити на ред; али, уместо тога, председник је устао, прекинуо говорника, одао признање оном високом моралном нивоу који се у говору показао и, сузних очију, молио га да настави свој говор. Нажалост, овако дирљиви примери последица су само јужњачког темперамента и околности ка екстремностима; али, истим узроцима могу касније да се припишу и оне манифестоване хистерије маса које Михелс карактерише у другој свесци свога дела, где је реч о фашизму.

Друга свеска Михелсова дела не расправља само о постанку фашизма, него се, према предмету који обрађује, поново враћа на почетке талијанског социјалистичког покрета и на једног његовог покретача кога смо већ споменули раније, на Писакарна, који је свој живот и иметак жртвовао за идеју, и који, и као теоретичар, заслужује пажњу; јер се, као и неки његови савременици и следбеници, није ослањао на иностране величине на пољу националне економије и социјализма, него је самостално дошао на мисао социјалистичке организације, па и на интернационализам. Не значи то код њега ни издалека тежњу за крајностима, него је то сасвим природна појава, пошто цео његов живот и рад пада у доба стварања државне самосталности и саме државе. То је разлог што се код њега, и идејно, све обрће око те самосталности. Михелсова је заслуга што је, коначно, расветљено питање колико су били социјалисти Мацини, Гарибалди и други, који се сматрају оснивачима талијанског соција-

лизма. О Мацинију смо већ говорили раније, и видели смо како се мало може он осматрати националистом по уобичајеној шаблони, и колико је он био свестан тога да се радничком сталежу у новој држави мора обезбедити егзистенција. Гарибалди пак појављује се пред нама у сасвим новом руху — као социјалист. По податцима што их даје Михелс, треба, једампут за свагда, одустати од тврдње да је Гарибалди био нека врста герилског вође и борнираног националисте. Његов се национализам односи само на „Италију Униту", и он каже — а то би на његовоме месту рекао и сам Маркс — да треба начинити јединствену, световну, централизовану, уставну талијанску државу. Али, у оквиру тога принципа, и после његова остварења, он је, безусловно, присталица радничке странке, који у својој домовини први гласа за посланика радничке странке, каснијег присталицу Интернационале. У његовим изјавама и писмима видимо праве социјалистичке изјаве. Његова душа и његово убеђење, његова јасна и здрава памет потпуно му накнађују теоретску образованост. Није сувише смело ако се тврди да је он иницијатор политичког социјализма у Италији. Када је инжењер Бињами основао свој лист *Ла Плебе*, Гарибалди, у своме поздравном телеграму, каже талијанском јавном мњењу следеће: „Пролетаријат су увек угњетавали, почев од феудализма средњевековних барона, па до данаших краљева..." «Социјализам је сунце будућности...» Овако може писати само онај ко у дубини душе верује у социјализам. Гарибалди и Писакарне сматрали су национализам само првим кораком и били су интернационалисти. И као војничке вође, они су били и остали смртни непријатељи милитаризма и хегемоније папизма. Тиме се може протумачити околност што је Гарибалди, у Француско-Пруском Рату, помагао Французима, премда је Наполеон Трећи био онај који је Талијанима поново довео на врат 1848. године отераног Папу.

Морали смо прво ово напоменути зато што се социјализам код Талијана знтно разликује од социјализма у осталим државама, и што национализам у животу талијанске социјалистичке партије игра веома велику улогу и омогућује разумевање таквих промена какве су, на пример, створене заузећем Триполиса и Европским Ратом. Да би објаснио комунистичке и фашистичке крајности после Светског Рата, наш аутор се бави у једној посебној студији проблемом исељавања и популације, даље улогом расе и слободног зидарства. Овим последњим питањем, премда је јако занимљиво, не можемо се позабавити; али ћемо зато, ипак, навести нека факта. Стоји да фашисте, које су данас на влади, не познају питање расе. Јевреји, којих нема више од педесет хиљада, у свима правцима и

странкама, па и у самој државној управи, играју главну улогу. Нико се од фашиста не чуди што од тих педесет хиљада Јевреја има 48 дипломата, 846 професора универзитета, 24 сенатора и 35 посланика, — а да и не говоримо о томе да Мусолинијев лист у Милану уређује један Јеврејин, и да је председник Врховног Суда опет Јеврејин. Несумњиво је, међутим, да ово има и своју тамну страну: талијански Јевреји и Хришћани, који су досада били Слободни Зидари, заједно са класом капиталиста, на почетку нове конјунктуре одједном су променили фронт.

Михелс, сасвим тачно, тврди да исељавање и популација представљају највећи проблем Нове Италије. У томе питању нашли су се на једној платформи сви економски и морални фактори. По нашем мишљењу, једини недостатак Михелсова дела јесте тај што не посвећује посебан део аграрноме питању, па га, шта више, и не расправља. Сталан пораст исељавања доказује једна одлична статистика*. Док је године 1879. број исељеника износио 109.000, дотле се 1910. године тај број попео на 651.500. За нешто мало више од три деценије иселило се: у Сједињене Државе и Аргентину по 1 500.000 људи, у Бразилију 1,200.000, у остали део Европе 654.000, у Африку 168.000, у Азију и Аустралију 17,000 људи. Када се узме у обзир факт да су исељеници Талијани, и поред своје изолованости и живота у великим и јединственим групама, за своју домовину изгубљени, тако да већ друга генерација не зна свој матерњи језик, онда се може лако разумети и захтев италијанског империјализма за крајевима Средоземног Мора. Колике је жртве принела овоме талијанска политика, види се из случаја са Еритрејом, која је, и поред огромних жртава у крви и материјалним средствама, остала неупотребљива за колонизовање. Исто важи, у мањој мери, и за Триполис. за који се јавило свега 30.000 исељеника, а који је, исто тако, неупотребљив за колонизацију. Јаке аспирације на Тунис представљају отворену рану талијанске иностране политике. Та се рана, због великих тешкоћа у европској спољној политици, не може залечити, и она је, баш наших дана, поново показала своју важност, Не упуштајући се на политички терен, Михелс, сасвим исправно, опадање исељавања очекује од поправке унутрашњих аграрних прилика, Ту може да помогне унутрашња колонизација, нарочито у Јужној Ита-

---

* Онима које интересује овај важни проблем, препоручујемо Сониново, и на немачки језик преведено, дело о аграрним проблемима Сицилије; а нарочито дело штрасбуршког професора Сарториуса Ф. Валтерхаузена о аграрним односима на Сицилији. Осим тога, препоручујемо расправу Сомбарта и Р. Леонхарда о Римској Кампањи.

лији, где би поправка застарелих закупних односа, подизање шумарства, асанација центара маларије, и са парцелацијом спојена рационална економија, могли да пруже неисцрпне могућности за рад.

Ако су се колонијална политика од пола столећа и империјалистички планови завршили фијаском, или показали утопијом, — резултати Светског Рата с правом су изазвали разочарање у свима слојевима нације, која је у Рату била сувише алтруистичка. Опасност је наступила после демобилизације. Демобилисани војници, осим великог пораста државног дуга, осетили су велико скакање цена, губитак вредности новца (лира је пала на половину вредности франка, а на четвртину вредности шилинга), и оскудицу посла. Осим тога, слабачка министарства нису могла да спрече искоришћавање од стране предузимача, тако да је сукоб, нарочито у привредним центрима, био неизбежан. Цело радништво заузело је став против Друге Интернационале, и почело да се организује на комунистичкој основи, нарочито у Турину и Милану — у центрима аутомобилске и железне индустрије. Уводи се у живот систем повереника и радничких савета, стални су покушаји за споразумно установљавање надница, којима руководи сам Ђолити — понекад и против капиталиста, и то врло енергично. Године 1920., само у Милану, радници су посели 280 творница, организовали су, на војничкој основи, црвену гарду, и почели, заједно са својим породицама, становати у творницама. Ускоро се томе покрету прикључују и радници из Турина и намештеници северних железница и пошта — свега њих 600.000, — тако да Ђолити не усваја захтеве капиталиста, пошто не жели да пролева крв, и пошто — та је мотивација још интересантнија — не може ставити под суд више од пола милиона људи. Он радницима даје право контроле, и, на тај начин, успева да створи споразум. Колика је била снага радништва показује споразум склопљен исте године. Он садржава: смањивање плата директорима, уступање средстава за рад, и, да би се спречило плављење пијаце јефтином робом за рачун спекулације, систем Телер, који води рачуна о интересима радништва. Не може се знати да ли је Ђолити свесно терао воду на воденицу радништва; али је сигурно да су се недостатци полукомунизма ускоро показали. Наиме, повукао се иностран капитал и кредит, набавка сировина била је скопчана са несавладљивим тешкоћама, а и сам систем управљања пословима доживео је фијаско. Са тим у вези, већи део социјалистичке странке добио је комунистичко водство, а умереније вође, као, на пример, универзитетског професора грофа Кривелија, искључили су из странке. Насупрот тој екстремној фракцији организује се један део грађан-

ства, нарочито млади људи, који су служили војску, а које воде незрели студенти универзитета. Први фашистички сукоб избио је у Турину, на Политехници. Унутрашњи распад социјалистичке странке и пораст незапослености омогућили су, новембра 1922. године, Мусолинију да пође на Рим и да га заузме. У оно време, званична статистика ценила је број фашиста на 800.000, а у томе броју највећи део били су бољшевици. Премда број фашиста године 1924. износи већ 2,000.000, ипак се старо социјалистичко радништво, окупљено у својим стручним организацијама, не може сматрати мртвим.

Премда се Михелс у том свом опширном делу не бави фашизмом онолико опширно колико је то могло бити, ипак се, већ сада, могу истаћи неке најважније особине новога система, који има власт у рукама. Фашизам није против радништва, нити је изразит пријатељ буржоазије. О неком израђеном систему не може ту данас бити још ни говора. Фашизам се у пракси ослања на капитализам, а индивидуални либерализам на економском пољу неограничен је.

Михелсова књига, коју је завршио још пре две године, не бави се, нажалост, новијим појавама фашизма, нити његовом унутрашњом и спољном политиком; али ће и ова кратка скица с правом заинтересовати све оне који с пажњом прате покрете нашег доба, а нарочито покрет талијанске радничке странке.

Д-р Р. Селтман

БЕЛЕШКЕ

Русија и Румунија

Charles Upson Clark: *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea.* (New York, Dodd an Mead).

Г. Апсон Кларк, који је и раније писао о Румунима за америчку публику, претресајући питање Бесарабије одлучно стаје на румунску страну. Он, истина, не крије да је румунска управа у овој области далеко од тога да задовољи, али сматра да је, узимајући у обзир младу конструктивну страну Румуније и деликатност целог проблема, она показала више разумевања, стрпљења и политичке мудрости у прилагођавању ове области животу остале Румуније но што то Запад жели да призна. Занимљиво је да писац не само сматра Бесарабију насељену претежно румунским живљем, но чак указује на то да и источно од Дњестра, на совјетској територији, има још много Румуна. Непријатељско расположење Руса, били они бели или црвени, царисти или комунисти, Г. Кларк приписује томе што је прелажењем Бесарабије у румунске руке Русија одбијена за корак у назад од Цариграда. Најзад, он указује на то да је Совјетска Русија стварањем једне „Молдавске Републике" на самој граници Румуније, а у сврху пропаганде, сама уништила своју тврдњу да је Бесарабија расно руска. Писац је, у главном, разложан, знајући публику за коју пише; али ипак оставља утисак да често, узимајући само румунску ствар к срцу, није толико беспристрастан излагач, колико умерен и разложан адвокат.

А.

Глад у Русији 1919—1922

H. H. Fisher: *The Famine in Soviet Russia, 1919—1922.* (*Macmillan, New York*). Цена 21 шилинг.

Ево нам, најзад, и мање-више званичне историје Америчке Релифне Администрације (A. R. A.), и њеног великог човечног напора под Хербертом Хувером да се од смрти отргну милиони људских живота за време велике глади у Русији. Хувер је још јула 1921. године одговорио на позив Максима Горког за „хлеб и лекове", и поставио као услове америчке помоћи апсолутну слободу кретања Мисијиних чланова, немешање од Совјетске Владе, и давање сваке помоћи у саобраћајним средствима. Али је споразум тек постигнут 20. августа, јер се Совјетска Влада бојала да је „храна оружје". А кад су Американци ушли, било је то таквом брзином да су Руси били потпуно неспремни да их дочекају. Посао је њихов заиста био огроман: у току од две године расподелили су они хране за преко

шесет милиона долара преко 700.000 тона других потреба, а у лето 1922. када је посао био најразгранатији, хранили су преко десег и по милиона огладнелих. Било је то ужасно доба: људи су почели јести лешеве, јер кад је „одлетела душа" то „није више могао бити грех". Један универзитетски професор у Харкову установио је у пет губернија двадесет и шест случајева канибализма, поред још седам у којима је људско месо продавано у облику кобасица.

Поред ове ужасне људске трагедије, налазимо у књизи и доста комичног материјала. Уплашени да се рад Америчке Мисије неће употребити као капиталистичка пропаганда, Совјети су, све време, покушавали да приграбе колико могу од тог посла у своје руке. Међутим, Американци то нису допуштали, и наравно да су у овој борби били јачи, јер су увек могли да запрете да ће просто обуставити улазак хране. Наравно да је поред ове борбе већих размера било и пуно ситних интрига, и ове су некад, у својој бесмислености и комичности, згодна илустрација људске природе чак очи у очи са смрћу.

А.

Исламски Свет

Arnold J. Toynbee: The Islamite World ince the Peace Settlement. (Oxford University Press.) Цена 25 шилинга.

Професор Тојнби уживао је већ раније добар глас као познавалац Истока, и лане је пружио енглеској публици једну историју модерне Турске. Његово последње дело, издано од Краљевског Института за Међународне Послове, већ и по обиму своме — има преко 600 страна — захвата много даље: оно је покушај да се што детаљније испитају главни верски, политички и социјални покрети међу мухамеданским народима северне Африке и западне Азије. Ни овако обимно дело није могло исцрпсти цео материјал. Не треба заборавити да скоро шестина људи на земљиној кугли проповеда Ислам. Мухамеданци у Индији, источној и западној, и у Русији, нису ни издалека детаљно испитани.

У пажљиво писаној уводној глави професор Тојнби указује да су скоро сви покрети мухамеданског света само део покрета скоро свих незападњачких народа који су дошли у додир са западњачком цивилизацијом.

„Овај светски покрет", вели писац, „има у многоме две основне заједничке црте. Прво, један негативан импулс — који се често изразио у снажном напону — да се збаци хегемонија западних сила. Друго, један позитиван импулс — не мање јак или мање активан но први — да се приме војна техника, економске организације, и духовна култура Запада, али по свесном избору а не прилагођавајући се под притиском".

У овоме има много истине, само што се писцу мора пребацити кад је уметнуо фразу „духовна култура" у доба после Гандија, бољшевизма, и других чисто духовних критика западњачке цивилизације.

Писац је реалнији испитујући конкретне чињенице, и с правом указује на укидање отоманског калифата и султаната као узрок великог гибања на мухамеданском Истоку. Занимљив је у тој вези извештај треће комисије на прошлогодишњем исламском конгресу у Каиру, који тврди да је „калифат у смислу исламског закона... у ово време немогуће успоставити с погледом на положај у коме се Муслимани налазе". Само, да ли је писац тачно осетио

сву важност укидања султаната и калифата? Муслиманска вера прима мач као своје легитимно оруђе за распростирање своје вере, и са нестанком руке која држи мач и сама се вера из основа мења. Кад би данас дошло до јачег покрета против Запада, то не би више био чисто верски покрет, но један који би узео на се једну другу, реалнију, форму.

Професор Тојнби сматра да ће противстављање светских сила у будућности бити не на основу верских погледа, но на основу разних одлика. При том, он сматра да Ислам пролази кроз једну фазу препорода у неки нови духовни облик, више у сагласности са садашњим условима. Сложили се ми с тим или не, и примили ми многе друге закључке или не, остаје да је дело професора Тојнбија од знатне важности као опширан преглед историјских догађаја у једном пространом делу земљине кугле.

А.

Како је досūео Расūуħин на царски двор

M. W. Rodzjanko: *The reign of Rasputin.* London, 1926.

Пок. председник Руске Думе,—која је живела свега дванаест година, али је зато имала славну прошлост, —ставио је на чело својих посмртних мемоара следеће чувене речи Таљеранове: „Револуцију не праве појединци људи, грех револуције не пада на појединце, него на све". Ове речи дипломате који је проживео осам режима не цитира ноторни револуционар и накнадно на одговорност позвани неодговорни фактор, него их цитира честити, конзервативни *Родзјанко*, угледни председник Думе кроз неколико сесија, најкомпетентнији заштитник царства, руске државне вере, али уједно и Устава од 1905. године; иначе, и сâм једна од првих жртава Револуције. Није, дакле, Родзјанко ове речи, као мементо, написао без разлога, или да оправда себе; него их је написао стога што је један зликовац, јунак драматичких мемоара и огледало невероватног процеса труљења, само услед грешака и покварености других могао да игра ону улогу која је убрзала катастрофу, и све одвела на руб провалије камо је бачен представник царства.

Распућинова улога је, несумњиво, убрзала пад царства и упропашћавање петстогодишњег угледа што га је цар уживао. Он је крив што је антипатија против царства расла из дана у дан. Потпуно је, дакле, тачно становиште Роздјанка када каже да је улога Распућинова била катастрофална. На свакој страни види се његово огорчење против грубог сибирског мужика, и свуда се види разлог огорчења код тог, конзервативног додуше, али зато по осећањима уставног државника, који је ол првог тренутка био свестан камо води Распућинов утицај.

Да бисмо разумели Распућинову улогу, требали бисмо да бацимо поглед на руске духовне покрете. Првих година овога столећа већ је давно постојала наклоност ка мистицизму и разним сектама. Мистицизам је захватио и Двор, а олакшано је то било тиме што је царица, сасвим извесно, инклинирала мистицизму, нарочито када се није родио очекивани престолонаследник. Већ године 1900. становао је у двору неки сумњив тип, по имену Филип, који је својим пророчанствима да ће се престолонаследник ипак родити стекао царичину милост, тако да је било врло тешко уклонити га. Коначно је ипак уклоњен, али тако да се још ни данас не зна шта је са њим било. После његова нестанка појавио се Распућин, кога су проте-

жирали ректор Теофан, царичин исповедник, и саратовски владика Хермоген. Обојица су били одлични црквени великодостојници; и обојица су се врло брзо покајали што су то учинили, и постали су Распућинови највећи непријатељи. Осим њих, Распућинови непријатељи били су: Родзјанко, Столипин, кнез Јусупов и његова жена, сви посланици левице на челу са Гучковим, петроградски митрополит Антоније, посланик екстремних националиста Пуришкевић; док су протектори Распућинови били: царица са околином, највише госпођа Вирубова, — која је, у правом смислу речи, играла улогу подводачице, — прокуратор Св. Синода Саблер, Васиљев, дворски наставник веронауке, Штирмер, Горемикин и Макаров.

Ко је био Распућин, то, сасвим веродостојно, из аката која је имао, каже Роздјанко. Када је, наиме, 1912. године, Гучков у Думи хтео да поднесе интерпелацију, он је за то дао дозволу, а уједно се пријавио за аудијенцију код цара, сматрајући да, на основу високог положаја који заузима, има права да скрене цареву пажњу на неподношљиво држање Распућиново, и да тражи да се овај уклони а рехабилитује Хермоген, који је због Распућина деградован. Било је то онда када је Гучков спремао своју интерпелацију, у коју је хтео да уплете и двор. Ово последње Родзјанко је, својим великим тактом, успео да спречи; али се сама Распућинова афера није могла скинути са дневног реда, а Родзјанко то није ни хтео.

Цела ствар са Распућином постала је хитна услед једне интересантне околности. Један теолог московског универзитета, најодличнији познавалац православних секти, Новоселов, написао је памфлет о томе питању, и напао у њему Распућина као противника цркве. Овај је памфлет, насупрот тадањим законима, заплењен, на што су присталице Гучкова одмах пријавиле интерпелацију. Због тога је постала потребна и Родзјанкова аудијенција, пошто је било изгледа да ће избити скандал. Аудијенција је била необично озбиљна, и цар се држао достојно једног владара. Премда је царица-мати покушавала да наговори Родзјанка да не спомиње Распућина, и премда су царица и њени интимни пријатељи заузели став претње, — Родзјанко је своје мишљење о Распућину ипак изнео сасвим опширно. Цар се захвалио на информацијама, и овластио Родзјанка да затражи од Светога Синода списе који се односе на Распућина. То, међутим, није ишло тако лако, јер је Распућинова рука досизала даље од цареве. О томе се председник Думе могао уверити већ и онда када је памфлет Новоселова службено затражио од Министра Унутрашњих Дела, Макарова, који га је дао запленити. Макаров је издавање тога памфлета једноставно одбио, тако да је Родзјанко био приморан да оде до министра лично и да памфлет једноставно узме са његова стола.

Набавка списа о Распућину била је још интересантнија. У архиви Светог Синода постојала је већ врло лепа збирка о Распућину, али су се ти списи могли разгледати само на цареву писмену наредбу. Главни прокуратор Саблер, који је био Распућинов главни ослонац, није могао да избегне томе тражењу Родзјанка, па је списе преко свог заменика Даманског послао председнику Думе. Тај Дамански био је тип прокуратора из романа Достојевског и он је, невероватно лукаво, покушао да спречи Родзјанка у извођењу његових планова. Председник га је при-

мио у присуству неколицине великодостојника. Дамански је том приликом, држећи тражене списе, без икаква питања почео да држи предавање о Распућину. Првога тренутка већ, Родзјанко је прозрео његову намеру, јер је, као добар познавалац људи, одмах видео да се ту ради о једном новом покушају забашуривања. Међутим, Дамански се није послужио уобичајеном методом одвраћања од намере и одбране Распућина, него је, баш напротив, изнео цео низ грехова Распућинових, представљајући све то као плод фантазије. Када је, у току свога предавања, Дамански почео да се дотиче односа Распућинова према царици, само да би на тај начин измамио из Родзјанка какав недозвољен израз задовољства, односно да би га навео на танак лед (рекао је: „Говоре да је Распућин сладострасник и да живи са царицом") — Родзјанко се више није могао савладати, ударио је шаком о сто, одузео прокуратору списе и избацио га напоље, протестујући што се овај у његову присуству служи тако ниским клеватама. Из аката што их је прибавио на тај начин, Родзјанко је о Распућину констатовао следеће.

Прва пријава против Распућина стигла је почетком овога века, и то од свештеника Распућинова места рођења (Покровскоје) шефу полиције у Тоболску, па затим тамошњем гувернеру, који је списе послао тамошњем владици Антонију. Овај је енергично покренуо истрагу. Код Распућина је одржана претрага, и исказима сведока несумњиво је установљено којој секти Распућин припада. Избили су на јавност одвратни подаци, а купатило, подигнуто у његову дворишту, већ је било његово име озлогласило. Док се на тај начин водила парница против њега, Распућин је отишао у Петроград и доспео некако у двор. За то време је владика Антоније, на основу мишљења једног стручњака за секте, Распућинову ствар изнео пред Световни Суд; међутим се Распућин опет вратио, и то са много новаца, и купио је кућу, много се хвалећи пријатељством царске породице, а нарочито царице. У то доба, Распућин је већ толика сила да владику у Тоболску једноставно премештају, зато што је приредио Распућину неке непријатности. Доцније, исто се догодило и са Хермогеном, кога су, због његова непријатељског држања према Распућину, брисали из реда чланова Светог Синода, тако да је председник Думе тим поводом дозволио интерпелацију. Тада, 1912. године, била је и споменута аудијенција, на којој је цар обећао да ће уклонити Распућина. Ускоро после тога, царска породица отпутовала је на Крим, а са њом је ишла и госпођа Вирубова, која сада покушава да се опере у својим мемоарима. Она је прокријумчарила Распућина у воз. Цар је то на путу дознао, дао је зауставити воз и, веран својој речи, избацити Распућина. После тога, Распућин се, доиста, на неко време уклонио, и настанио у близини Петрограда. Али, већ после кратког времена, он у престоницу долази све чешће, па, најпосле, и у двор. Шефу полиције у Петрограду ствара силне неприлике, јер овај мора стално да се брине како ће чувати Распућина и како ће, с друге стране, пратити његов рад. Шеф полиције, који је у царској Русији био, као што знамо, велика сила, сам је рекао Родзјанку: „Имам са њим велике неприлике. Морам стално да пазим на њега, а из воза увек, са две женске, одлази управо у купатило..."

Нећу даље да наводим Родзјанкова причања, него ћу само да од-

говорим на питање које се, несумњиво, родило у читаоцу: Како се могао један груби, скоро потпуно неписмени мужик увући у царски двор, и задобити пријатељство охоле аристократије? Несумњиво је да је Распућин све ово постигао својим сексуалним способностима и својствима. Осим тога, вршио је на људе и известан сугестиван утицај. Родзјанко прича да је Распућин једном приликом пољуљао у убеђењу и самог хладног Столипина. Утицај Распућинов на жене био је, несумњиво, катастрофалан. Једном приликом дошла је у престоницу једна поштена госпођа из провинције, да моли протекцију за свога мужа. Разуме се, нису је упутили министру, него Распућину. „Старец" ју је грубо премерио од главе до пете, и рекао; „Дођи сутра поново, али у деколтованом оделу!" Госпођа се, увређена, удаљила, али се код куће ипак предомислила, и наредног дана отишла је, доиста, у тоалети коју је био прописао Распућин... И — њен муж почео је убрзо да аванзује. Родзјанко зна много таких случајева, јер је примао велик број жалби, како од самих жртава Распућинових тако и од остале родбине. Карактеристично је да су се жене високе руске аристократије и руских кнежева фотографисале са Распућином, сматрајући то као неко нарочито одликовање. На једној такој слици може се видети и ванредно лепа жена Витеа, највећег руског државника и министра.

Није, дакле, чудо, што је општа покварености, која је захватила и највише кругове, најпосле створила оно незадовољство које је коначно срушило и уништило Двор, у коме су сви почели гледати носиоца трулежи и покварености. Председник Думе је све то на време запазио, и опоминьао оне којих се то тицало, али узалуд. Заједно са осталима, рушевине Револуције затрпале су и њега.

Д-р Реже Селтман

Диктатор Русије

И. Сталин: Об оппозиции. Статьи и речи. 1921—1927. Госиздат, Москва 1928., стр. 750.

Пре кратког времена изашла је у Москви, и крајем децембра стигла је у Београд ова књига садашњег фактичког диктатора Русије, вође Комунистичке Странке Совјетског Савеза (В. К. П.) И. Сталина (Џугашвина). Дебела, прилично лепо издана, књига садржи, већим делом прештампане из дневне штампе, реферате, предавања и говоре знаменитог комунистичког државника о актуелним питањима комунистичке унутрашње и спољне политике, у којој нарочито много места заузима Кина. Сва оштрица ових расправа, ове често врло жучне, затроване полемике, уперена је против опозиције уопште, т. ј. специјално комунистичке опозиције, нарочито пак против Троцког. На другом месту даћемо преглед основних проблема, око којих се врти ова полемика. Овде смо хтели само да региструјемо појаву ове доста карактеристичне књиге, написане безбојним, мртвим језиком, невероватно догматичним тоном, у којем се осећа гвоздена воља садањег совјетског диктатора, човека који очигледно не зна за сумње, и са својим уским видиком и слабом културом ипак уме да се одржи на врху владајуће странке и једне велике државе. Можда би вредело из ове књиге конструјисати његов политичко-литерарни портре.

Д. А. Ј.

Научна слобода у Америци

Maynard Shipley: *The War on Modern Science.* Цена 16 шилинга.

Ову књигу треба читати, па веровати. И стварно, да на њој није потписан као аутор сам председник америчке Лиге за Науку, морали бисмо посумњати у истинитост половине од наведених чињеница; толико је назадњаштво и затуцаност које нам он открива. Истина, ми се сви још сећамо оног сензационалног претреса када је један учитељ био оптужен зато што је у својој школи предавао еволуцију; али смо се, можда кроз смех а можда кроз сузе, тешили да је то само један усамљен случај, и да се то не може наћи на другом месту у просвећеној Америци. Међутим, ова нам књига показује каквих аномалија још има чак и у земљама које су у техничкој цивилизацији далеко одмакле.

У држави Тенеси забрањено је законом предавати деци о еволуцији, и закон је примљен са седамдесетиједним гласом против пет! (Март, 1925.). У држави Мисисипи усвојен је сличан закон фебруара 1926., са седемдесетишест против тридесетидва гласа. У Лујзијани, Скупштина је изгласала великом већином исти закон, само је он после поништен у Сенату. А исто то се десило у држави Арканзас. У државама Кентаки и Мисури, слични закони су одбијени али малим већинама: у првој, од само једног гласа, у другој, од двадесет. Поборници дословног библијског текста, међутим, нису изгубили наду, и спремају и у једној и у другој држави нове предлоге закона који ће забранити учење еволуције у школама. Не треба заборавити да је главна варош у Мисури Сен Луј, град од 800.000 становника, у коме је централа Националног Антиеволуционог Друштва.

Али, није све свршено овим државама које леже дуж реке Мисисипе. У Тексасу, гувернер и државна комисија за школске уџбенике приморали су издаваче да исеку из књига све оно што се односи на еволуцију. Један побожан члан чак је тражио да се реч „еволуција" избаци из речника! У држави Индијани није искључено да дође до сличних мера, јер се ваља сетити да је 1899. Скупштина у Индијани усвојила да у школама у тој држави математичко слово π не буде 3.14159 него 4! У истој тој Индијани, у месту Гошену, искључен је из цркве један баштован што је укрстио две врсте гладиола, и на тај начин мешао се и мењао свет онаки какав је од Бога створен.

Закони против еволуције били су пред скупштинама и других држава, али су, срећом, одбачени. У држави Делавер, овај закон је био послат на мишљење одбору за рибе, дивљач и шкољке! Али, иако закони нису примљени, има велики број држава у којима је уплив антиеволуциониста или „фундаменталиста" тако јак да мудрији учитељ, који желе да задрже своја места, пређутно прелазе преко еволуције.

Разлог за овакво огорчено бранење дословности библије, мисли писац, не налази се у толико у некој опреци између Дарвинове теорије и оне две доста магловите и поетске главе у библији који причају о постанку света, него у комичној ташгтини човека које не жели да има икаква сродства са мајмунима. Тако на пр. закон у Тенесију не брани учење да су тице постале од нижих облика живота, но само да је човек постао од мајмуна. Кад би се мислило само на опреку између библије и науке, онда би, вели писац, теже било примити Коперникову астрономију но Дарвинову теорију.

Али, има и тога: у вароши Сиону, у држави Илиноа, у школама се предаје да је земља равна а не округла!

После овога, писац прелази на теоријски део, који за нас није од таква интереса као први, што нам је открио један менталитет у Америци о коме никад нисмо могли сањати.

А.

Позориште

Allardyce Nicoll: *The Development of the Theatre.* (Harrap). Цена 42 шилинга.

Г. Алардис Никол, познат са свога великог дела о енглеској драми, дао нам је у својем најновијем делу један, истина, доста кратак, али веома јасан преглед развитка сценске технике, од грчке драме па до најновијих модерних експеримената. Сам текст није врло опширан. Пишчева је главна идеја била да пружи што схватљивију општу слику, и да је не претрпава сувишним детаљима. Али је зато дао обиље врло занимљивих илустрација, које у ствари замењују стране мучно разумљивих објашњења. Главна пишчева брига обраћена је на развитак саме позорнице још од доба грчког и римског, кроз позоришно мртвило средњевековно, и Ренесансу, до модерних облика. Али, он при том не запушта и друге стране, и његова скица развитка позоришних костима у Енглеској за време осамнаестог столећа, његова глава о „комедији дел арте", и многе друге, пуне су веома занимљивих обавештења, која дају књизи карактер једног згодног приручника.

А.

Историјски романи М. Алданова

Руски писац о којем ћемо овде говорити (готово непознат у Југославији), својим књижевним радом потврђује тезу да један талент може да се јави и развија у емиграцији, ван оне средине која напаја и храни његово надахнуће. М. Алданов је показао своју књижевну индивидуалност, формирао се и постао чувен баш у иностранству, последњих 5-6 година. Сада је он један од најбољих и најрадије читаних романсијера старијег нараштаја, виђен не само у руској већ и у страним литературама. Своју каријеру он је почео још 1914. год. у Русији, књигом „Толстој и Ролан"; затим, за време Рата, штампао је „Армагедон" (1918.), али ти су радови остали готово неопажени од читалачког света, и тада још није постојао Алданов — белетрист. Тек кад су почели излазити одломци његових историјских романа у часопису „Современныя Записки", њихов аутор је одмах био радосно дочекан и добио најповољније оцене и признање од критике, а сада се сматра као један од најозбиљнијих, у духу европске културе васпитаних, писаца. Поред крупних радова, штампа мање чланке и расправе у бољим страним и руским (емигрантским) листовима. Г. М. Алданов припада оној врсти писаца који концентришу своје стваралачке силе у једном циклусу појава у једној епоси, и свестрано и дуго их посматрају и проучавају. Таквим предметом уметничког испитивања и приказивања служи за нашег писца заиста интересантно, пуно живота, драматизма и сјаја, доба на прелому двају векова, које је обележено Француском Револуцијом, именом Наполеона у Француској, и трагичном смрћу императора Павла I у Русији. Одлични познавалац идеологије и културне историје XVIII века, М. Алданов је написао читаву серију историјских романа, која се цела зове „Мислилац" (Мыслитель), и обухвата следећа дела: „9. Термидор" (1923.), „Вражи мост" (Чортовъ мостъ —

1925.), „Завера“ (Заговоръ — 1927.), и „Св. Јелена, мало острво“ (1922.). У овом монументалном раду, писац прати ток важнијих догађаја у политичкој и културној историји Русије и Француске, њихове борбе и узајамне односе; ту осећамо и опште расположење у Европи, духовне струје века просвећености и њихов нестанак, видимо читаву плејаду знаменитих филозофа и песника (Кант, Бајрон, Гете, Пушкин и др.).

Поједини романи серије нису излазили логичким редом. Прво се појавило завршно дело „Св. Јелена,“ и тек прошле године роман „Завера“, на основу којега је писац ставио дворски преврат и убиство Павла I у Петрограду 11. марта 1801. год., које је, ван сумње, утицало на потоњи ток европских догађаја. Рад г. Алданова још у почетку је био отежан тиме што је о истој теми пре њега писао Д. Мерешковскиј, а раније, Л. Толстој је обрадио у својој ненадмашној епопеји психологију и менталитет образованог руског сталежа XVIII веку. Али, први је ставио ширину и потпуност историјско — уметничког сликања у службу својих религиозно-филозофских концепција, а код другог генијалне слике живих људи, њихова љубав, радости и незгоде, сва неизрецива арома једног микрокозма, заклонила је и ставила на друго место радње историјских личности, које су сасвим тачно приказане, но Л. Толстој им не даје много важности и значаја. У сваком случају, после таквих претходника, М. Алданов, као романсијер, морао је да реши неколико озбиљних проблема, а међу њима најважнији о сразмери и односу поезије (допуштене фантазије) и истине (реалних факата) у историјском роману. Прошло је доба романтизма, кад су се историјске личности кројиле према укусу патриотски одушевљених или опозиционо расположених писаца. Сада сваки аутор правог историјског романа мора да нађе срећну средину између Сциле, своје стваралачке маште, и Харибде, конкретног градива које он обрађује. Илузија стварности лакше се добија у обичним књижевним делима, јер знамо да су она слободно створена, навикли смо да нам писци дају лепо „подобије“, налик животу. Али та слатка поетска „превара“ много се теже изводи кад су лица и имена постојала, кад смо се раније с њима сусретали, те имамо о њима готове представе и судове. — Ако се да слобода песничкој фантазији, страдаће историјска истина; ако се буде сувише опрезно и строго држало докумената и научних података, изгубиће се поезија, биће суво и мртво. А извесна се опсена мора стварати, читалац треба да заборави да је пред њим историја и да се о тим стварима већ писало у дебелим, стручним књигама. У овом случају, нужна је илузија илузије (историјско да постане књижевно-уметничко) — задатак двоструко тежи.

Како му приступа и како га решава М. Алданов? — У свом раду он је потпуно слободан, и од нагомилавања ситница и анегдота (што може каткад да нам да привидну живост излагању), као и од сувопарног, са више цитата и документованих података, академизма. Он има и употребљава своја оригинална средства. Историјске слике он црта у огромним димензијама, тако да је један момент или лице потпуно осветљено, и виде се са неколико страна. Они се окрећу пред нама у разним ситуацијама. Аутор не прелази површно с једног предмета на други, већ се дуже заустављa и размишља о сваком, доследно и до краја прати његов логички развој,

води га кроз разне фазе, те даје у конкретној целини и индивидуалности. Једна црта, на пример: незадовољство с напраситим и болесним карактером Павла I огледа се у свима слојевима руског народа, од кочијаша и ситних чиновника до дворске аристократије и наследника престола. Извесну личност М. Алданов доводи у додир са многим другим, посматра је у разним тренутцима. Зато се иза појединих личности и њихове судбине види огромна позадина која у њима много објашњава, и с којом су оне нераздвојно везане.

Поред овог, М. Алданов не фиксира наше интересовање само на знаменитостима и првим величинама епохе; напротив, филозофи, императори, војсковође и творци револуција пролазе у другом реду, а на првом плану стоји обичан, „средњи" човек, маса, свакодневни живот. Баш та вешта употреба средине највише доприноси успеху романа. Између значајног, оног што прелази у историју, ми видимо како се људи воле, свађају и веселе, један другом завиде, како праве каријеру, пију, иду у позориште и на забаве, коцкају се, трпе новчану оскудицу и т. д. Према оном првом, ово бисмо назвали другом позадином Алдановљевих романа, „хинтергрундом средине", што много појачава утисак. Најзад, у историјским личностима М. Алданов не истиче познате црте на које смо навикли и које их чине великим. Он посматра и црта *људе* и њихове хумане особине, њихове пороке и слабости. Ту ми познајемо оно што обично остаје у сени: колебања, душевну борбу, праве сакривене мотиве појединих радња. Поред Наполеона, Суворова, Павла I или Канта и њихових чувених дела, видимо и оно што открива у њима другу страну: жене које су они волели, слуге и пријатеље или непријатеље који су их окружавали, шта су мислили о обичним стварима и шта радили сваког дана. То чини од апстрактних шема, какви су постали многи знаменити покојници, пластичне слике, чијим речима, радостима и незгодама ми можемо да верујемо, и с којима можемо да саосећамо, и онда је постигнут циљ једног писца; јер је убедљивост и вероватноћа у уметничком делу доказ његове вредности.

Г. Алданов дубље испитује праве побуде и душевно стање својих јунака, открива комликоване и испреплетене, често супротне тежње у њима, и анализом њихове психе поставља и расветљује сложеније психолошке проблеме. „Као романсијера су ме у првом реду занимали не историјски догађаји, не политичке појаве, већ живи људи", признаје сам аутор. Наш писац не воли да намеће читаоцима своју етичку оцену догађаја које приказује; код њега преовлађује чисти артизам, објективна уметност историчара; нема ни спољашњег одушевљења ни лиризма у причању; напротив, тон му је хладан, отмен, достојанствен; иза речи које он одмерено и израчунато распоређује, провејава огромна ерудиција, претходан рад, обимно научно градиво, које он критички искоришћује као основу романа. Писац такве врсте и капацитета, као М. Алданов, треба да да и своје објашњење историских појава и догађаја; у сваком случају, читаоци то траже и очекују. Он то специјално и нарочито не чини, већ то питање решава, рекао бих, у области архитектуре, јер композицију својих романа тако подешава да стави поједина факта у логички круг догађаја и утврђује њихове узајамне везе и зависност. Код М. Алданова ми не налазимо неку нарочиту филозофију историје, као код Л. Тол-

стоја у „Рату и Миру“; он не проучава прошлост да би искористио њено искуство у садашњости, већ с неком резигнацијом и мисаоном иронијом прати чудне, често загонетне и непојмљиве кривине човекове судбине. У предговору романа „Завера“, он каже: „У покрету који се завршио 11. марта 1801. године, с необичном силом испољава се момент *безизлазности*. У потпуном безизлазном положају су били и цар и његове убице“. Мотив више силе која стоји изнад наших страсти и воље, оно што се зове фатум, судбина, коб, ограниченост, предодређеност и несигурност наших земаљских послова, ма како велики били, — то је оно што највише занима нашег писца. Али, погрешно би било сматрати М. Алданова фаталистом; он рачуна на улогу људских напора и психолошко-етичких чинилаца у историјском процесу, само зна и ни-кад не губи из вида њихов предео, преко којега се не може. . .

У целој серији романа провејава дух еклезијаста, доминира мотив пролазности и ништавости оног што се чинило моћно, грозно и сјајно. Кад се с тога гледишта размисли о великим покретима, о судбини Императора Павла, Наполеона, Канта или Робеспјера, — онда ће се у сасвим другој светлости видети вредност славе, власти, успеха и победа. У свему, у највеличанственијим талasима људског стварања, неминовно, раније или доцније, наступа каденција. И М. Алданов тражи баш оне моменте у којима се огледа трагизам, катастрофа, умирање или опадање великих покрета, дела и личности: 9. Термидор, убиство Павла I, смрт Наполеона. Често наилазимо у овим романима на скептицизам који се изражава овако: „Граф од Балмена је довољно посматрао у разним земљама политичку кујну, и одлично знао да свака политика, било реакционарна или револуционарна, јесте земаљска, груба, жестока и прљава ствар“. Или: „Наполеон је већ одавно гледао у свима људима само појаве које већ постоје, и то у већини случајева врло ружне појаве. И није хтео да пребацује људима што су егоисти, халапљиви или глупи, као што не би пребацио зверовима њихове инстинкте“. Уопште, филозофско расположење и схватање писца (сета човека који много зна и који је стекао дубље искуство) најбоље се огледа у закључном делу серије, у роману „Св. Јелена, мало острво“, који можемо да назовемо песничким епилогом, надгробним словом Наполеонова живота чаробног као бајка. Интересантна појединост, која се тиче наслова овог дела: у школским прибелешкама Наполеона 1788. г., кад се спремао за испит из географије код абата Лакруа, руком будућег императора је написано: *Sainte Héléne, petite ile.* На овом месту запис у свесци је прекинут. Он се сетио овог случаја после много година, на том истом малом острву камо га је бацила судбина и где је у самоћи залазило његово сунце. Са пуно унутрашњег драматизма оцртани су последњи дани и године, чама, болест, непомирљивост и смрт човека који је дрмао целим светом. „Да забави себе и своју околицу, он је почео да диктира дворанима историју својих похода, али брзо је схватио да ће је много боље и корисније за њега написати други: сам, он је сувише јасно видео улогу коју је имао случај у његовим неостварeним надама и неочекиваним успесима. Он је добро разумео да ће историчари наћи у свакој његовој радњи дубоки смисао, и да ће елемент случаја бити доведен у његовој судбини до најмање мере“.

И последњи тренутци Наполеона прожети су истим расположењем.

„Ако се Господ Бог нарочито занимао мојим животом, шта је хтео да каже њиме? Непојмљиво... Двадесет година борбе с целим светом и на крају борба са сером Гудсоном Лоу (гувернер острва Св. Јелене. *П. М.*) — *Quel rêve que ma vie*“...

Мудрим, вечним истинама Библије, светим речима које чита свештеник на смртном одру почившег императора, завршава се ова капитална серија. У тим закључним сентенцијама лежи кључ за разумевање концепције коју је М. Алданов положио у основу својих романа. Те идеје, изгледа, нису биле непознате ни Наполеону, судећи по изрекама које је он употребљавао: *Pense a ta fin, elle est prés de toi. La vie est un songe léger qui se dissipe.* Еклезијаст говори исто, о главном, о смрти, — само другим речима: Свему и свима једно, исти је удес намењен праведном и нечастивом, добром и злом, чистом и нечистом... Баш то је ружно, што се чини на овом свету, да је свима суђена једна судбина, и срце синова човечјих је пуно злобе, безумље је у њиховом срцу и у њиховом животу, а после тога они одлазе умрлим...“

Г. Алданов увек је спреман да уђе у дубоке воде филозофских опажања, јер воли сјај умног богатства. Са усхићењем прати пламени блесак Наполеонова генија, ужива у његовом оштроумљу, у игри његових сентенција и речи. Могли бисмо рећи да је г. Алданов интелектуалистички писац *par exellence*, јер не пушта да говори много срце, чврсто држи своје емоције, ограничава полет маште, али марљиво скупља бисер људских мисли и талента.

М. Алданов има у виду не само реалистичку садржину, већ и симболику својих дела, јер у предговору романа „Св. Јелена“ каже: „Знам да је неправилан ред којим су излазила моја дела, скопчан с неугодностима, и, нарочито, отежава разумевање оног што би било и сувише смело од мене да назовем симболиком серије.“ Али, поред извесне нејасности која заиста из овог проистиче, читалац ипак осећа ту другу, вишу, сферу, кад се иза појединих слика појављују општа и стална начела која оне оличавају или на која нас наводи ток излагања.

Кад нам г. Алданов износи прошлост, иако не моралише и не поучава, она је у његовим рукама не само занимљива већ и актуелна, у њој невидљиво провејава оно што је везује са садашњицом. То писац не чини иамерно ни вештачки, него успева да појми унутрашњи ток, узајамну везу, сличност и континуитет минулих и савремених догађаја који су у својој последњој основи испреплетени у тајанственој књизи човечанства, несхватљивим концима.

Желети је да се књижевни кругови Југославије заинтересују овим романима, и да се они, било у целини било у одломцима, преведу на српско-хрватски језик, јер то заслужују својом дубоком и занимљивом садржином, као и спољашњом обрадом, у толико пре што су већ преведени на више страних језика и врло топло примљени од европске критике.

П. Митропан

Бетовен

Beethoven: *Impressions of Contemporaries.* (Oxford University Press). Цена 10 и по шилинга.

Бетовен није имао много среће у познанствима са великим духовима свога времена. Од музичара, једини је Шуберт имао нечега њему

блиског, па и са њим се тек видео пред крај живота, тако да се из тог познанства ништа није развило. Чувени састанак са Гетеом даје мало занимљивог градива за онога ко проучава Бетовена. Гете није умео да разуме његову музику, а вероватно се није ни трудио да разуме његов карактер. Једино што се из тог сусрета даје наслутити то је да је Гете осетио надмоћност Бетовенову, и да га је то непријатно дирнуло. Остали присни пријатељи његови, изгледа, имали су мало психолошке проницљивости и махом су били људи обичне интелигенције. Утисци које су они оставили за собом, — ова је књига занимљив избор тих утисака —, само приказују оно што се дало видети споља, или дају примедбе и изреке Бетовенове. Ниједан од њих, а можда је то срећа, није покушао реконструисати унутрашњег Бетовена.

Утисци из његових млађих година показују да су главне одлике Бетовенове са време првих му година у Бечу биле: његово виртуоско свирање у клавир и неучтивост у понашању. Његова техника, коју је мање-више сам израдио, давала му је права да се сматра највећим виртуозом свога времена, а импровизацијама му, вероватно, никада није било равних. Импровизације су се у то време очекивале од сваког пианисте, и међусобне утакмице су често зависиле од способности за импровизацијама. У овима је Бетовен, несумњиво, био надмоћан свима, и волео је ту своју надмоћност да исказује. Млади Бетовен био је, укратко, џин који је употребљавао снагу као џин. Рђаво понашање долазило му је услед свести о властитој снази, и услед презрења за друге, а никако услед паланачке неспретности. У једном писму из тога времена, он признаје да је „морал снаге" једини морал који он признаје. Ово није била поза. Била је то, можда, природна реакција једне младе, необуздане снаге која је осетила у себи генија. Али сва његова дубина се види из каснијих покајничких писама, пошто је својом „снагом" увредио неког пријатеља. Према новим пријатељима, Бетовен је изражавао снисходљивост блиску добродушном презрењу. Укратко, његово самопоуздање није знало за границе. Бетовену је, тако рећи, било потребно да оглуви, да би од обичног јаког човека постао џин. Своја тананија осећања он је понајвише показивао женама. Контеса Гвичарди за њега каже „Бетовен је био врло ружан, али племенит, деликатних живаца, добро васпитан." А и друге жене признају његову љубазност, учтивост, и снагу да покрене срца.

После своје велике душевне кризе, Бетовен постаје мање таштт. Несрећа му је дала тек правог подстрека да постигне највише што се дало постићи. Доцније, кад је оглувео, и кад је знао да се више браку не може надати, да је искључен из топлог људског и породичног круга, музика му од бола његова добија већу снагу. Нарочито на многе оставља дубок утисак дубока меланхолија, која га у то време никако не напушта. Па ипак је у њему још било старе, дивље љутине и понекад неочекиване благости, дубоко потресне. Огласили су га за човекомрсца, али изгледа да је једини разлог био тај што није могао да трпи празан разговор, па ма како културан. Према успоменама из ове књиге, изгледа да је често био љубазан и према најнезнатнијима, да је прегледао туђе композиције, и, колико му је то било могуће, храбрио почетнике. Он ни најмање не завиди популарном супарнику као што је Росини. Мишљења су му правична, ма да строга.

Истина је да је престао марити за аплауз публике, и да је био свестан вредности својих дела. Кад су му једном рекли да се један његов квартет, израз највећих духовних борби, није допао, то на њега није учинило никакав утисак. „Допашће се једног дана.“ А затим, као да закључи ствар: „Ја знам да сам уметник“.

А.

Енглески роман

Cornelius Weygandt: *A Century of the English Novel.* (Brentamo's). Цена 10 и по шилинга.

У све већој поплави данашњих књига тешко се човек сналази. Нарочито је то случај у Енглеској, где годишња производња премаша две хиљаде романа. А и те две хиљадо само су део од онога што су разни писци, стари и млади, талентовани и неталентовани, поднели књижарима на штампање. Број дела која су одбијена још је већи. Један добар вођ може, стога, само бити од користи, а Г. Вејгант је, без мало, беспрекоран. Американац, он је спремио ову књигу од близу пет стотина за једну публику која, упркос језика, нема интимног знања енглеског романа. Он се, стога, труди да своја обавештења даде што подробније. Затим, невезан икаквом нарочитом теоријом, и само обдарен здравим смислом за оно што је лепо, а према томе и добро, он је без предрасуда и поуздан у своме суду. А најзад, оно што је веома важно, књига није исход једне поручбине, него дугог читања и интимног познавања свих наведених писаца и њихових дела. Г. Вејгант даје утисак старог библиотекара који се стално шетао са својим пријатељима и воли их сваког појединце. Сем тога, — а то је за странца важно —, скоро половина његових дела посвећена је живим писцима, и ми нећемо наћи ни једног важнијег писца који није добио бар страну или две, и чија дела изашла до пре две три године нису прокритикована често појединце. Стога, слободно можемо рећи да за онога ко жели да се добро упозна са развитком енглеског романа од Скота до данашњег дана, и ко жели да упозна снаге данашњице, тешко ће наћи књигу која ће боље одговарати тој сврси.

А. В.

Српска лирика на мађарском

Debreczeni József és Szenteleky Kornél: *Bazsalikom.* Modern szerb költők antológiája. Minerva R. T. Subotica, 1928.

Досада је, почевши још од 1836., било више пута извесних покушаја, каткада озбиљних или са прилично разумевања, каткада пак сасвим површних и неозбиљних, да се наша лирика — народна и уметничка подједнако — прикаже у преводу и са потребним објашњењима мађарској публици. При томе је, нарочито у прошлости, а из појмљивих разлога, претежна пажња обраћана нашој народној поезији. Одиста, прва књига која приказује нашу књижевност на мађарском, то је збирка превода наших народних јуначких песама, која је доживела чак два издања, у размаку од неких педесет година *(Székács: Szerb népdalok és hősrégek.* I kiadás 1836.; II kiadás 1887. Тридесетих и четрдесетих година XIX века, дакле када је Пешта била духовни центар колико мађарски толико и српски, и када већ, у идејама тада насталог романтизма, општепризната вредност и лепота српске народне поезије није могла изићи из круга интересовања извесних филолошких и реформаторских кругова пештанских, та народна поезија улази и у мађарску књижевност. Позната је, при томе, активност и

улога Михаила Витковића; чак Ференц Казинци, један од главних, ако не и најглавнији, представник тога доба, преводи наше народне песме. Доцније, Еде Маргалић, који је дуго држао катедру славистике на пештанском универзитету, издаје своје две књиге превода: *Márk királyfi — délszláv népballadák a XIV és XV századból, 1896.* (Краљевић Марко, југословенске народне баладе из XIV. и XV в.) —, и *Rigómezői ütközet* 1898. (Косовски бој). Са књигом Душана Радића *Rigómezői dalok,* 1882. (Песме о Косовском боју) закључује се, уједно, и низ превода из наше народне лирике.

Изгледа, међутим, да ни наша уметничка поезија није била у Мађара сасвим незапажена. Сомборац Ђена Павловић превео је Змајеве „Ђулиће", у засебној књизи, (Pávlovity Jenő: *Rózsák*, Jovánovics Jánostól, 1873.), а познат је, макар из честог помињања, ако никако друкчије, и мађарски превод „Горског Вијенца" од Веселина Ђисаловића. Сем овога, нашао сам у једној мађарској књизи: да су два мађарска песника — како изгледа, сасвим непозната — некакав Јожеф Сулик (Szulik József) и Пал Деметер (Dömötör Pál) у засебним збиркама својих песама штампали известан број својих превода из наше уметничке поезије. . . .

*

Не тако давно, 1910., Иштван Саси (Szászy István) издао је у пештанској збирци *Olcsó Könyvtár* (Јефтина Библиотека), у бројевима 1554. —1558., своју антологију превода из нове српске лирике *(Szerb költőkből).* Књижица је у шеснаестини, има 169 страница, а садржи тринаест песника, са биографијом и библиографијом. У њој има више лепо преведених места, каткад читавих песама, из Бранка нарочито (антологија њиме почиње, да би се завршила Милорадом Петровићем), и Змаја; али су преводи, већином и најчешће, хладни, убоги, једнолико безбојни и монотони, банално троми и сањиво млитави, и не могу издржати критику никако. Осим тога, састављач ове књиге је био апсолутно и неопростиво необавештен, и то у мери која граничи са некаквом, као расејаном, равнодушношћу; 1910., када између тринаест песника преводи онога једнога Миту Поповића са пет песама, он не доноси, например, ниједну песму од Јована Дучића. . . .

*

Bazsalikom (Босиљак), „антологија модерних српских песника" на мађарском, која је ових дана изашла у укусном издању суботичке Минерве, а у преводу Корнела Сентелекија и Јожефа Дебрецениja, мора се признати, сасвим је друкчија од Сасијеве, и са њом — сем што су обе антологије из наше лирике — нема ничега заједничког. То је, уосталом, прва озбиљна, са пажњом, студијом и укусом рађена антологија наше поезије на једном страном језику.

Оба преводиоца су песници и приповедачи са извесним именом, а несумњивим и симпатичним талентом. О Корнелу Сентелекију, који је и уредио ову антологију, и написао јој предговор; који је више пута писао, с познавањем и отменошћу, о нашим књижевницима (нпр. о Дучићу); који је — да поменемо и то — написао један фини, леп есеј поводом смрти Борисава Станковића (најлепши некролог који је писац „Нечисте крви" добио); а исто тако и о Јожефу Дебрецениjу, ми смо већ говорили на овом месту (в. *Летопис*, јан.-фебр. 1927.), и то баш поводом њихових превода са српског. Суд који смо тамо донели не бисмо морали ме-

ћати ни сада, али ширина и извесна систематичност овога потхвата, као и обим ове антологије, даје данас могућност јасније слике, детаљније анализе и конкретнијих закључака.

Корнел Сентелеки, пре свега, поштује оригинал; то је, чини се, у њега најбитније. Треба узети ма који његов превод — а превео је 50 песама од 88, колико свега има у књизи — то је прво што ће се опазити; и облик песме, и ритам њен, и начин сликовања, и музика фразе, и „тон" —, све је сачувано и пренесено, кад год се могло и коликогод се могло. У Андрићевој песми *Шта сањам и шта ми се догађа,* например, последњи стихови, који гласе

Засп'о је возар
На скели коју љуља
Вал *родне реке*

преведени су такође алитеративно, и врло лепо:

A révész elalszik a kompon,
Melyet a folyó
*H*ulláma *h*intáz.

Има много таквих места; ја не знам да би и један превод могао више дати. Ујевићева *Свакидашња јадиковка,* например, остала је у Сентелекијевом преводу „цела", „нетакнута", са оном чистом, безазленом непосредношћу израза и ритма; једва ако је оригинал свежији на једном, или два места, а и то једино језиком и богатством фразе Ујевићеве. Лепи су, даље, Сентелекијеви преводи Дучића, Ракића, Десанке Максимовић, Тодора Манојловића, Милоша Црњанског и других.

Оно што је код Сентелекија било битно, и где је он улагао свој највиши напор — везивање за оригинал — то се Јожефу Дебрецениј у није чинило тако важним. Дајући себи више слободе и сводећи (односно: дигавши) превод — уосталом, не без сваког основа — до препеавања, он је био мање спутаван свим оним обзирима строгог поштовања оригиналног текста, а имао шире поље индивидуалног и свог личног саопштавања. Међутим, то нипошто не значи да Дебрецени није, ипак, „преводио". Колико ја видим, он је само на једном једином месту рекао нешто друго (у овом случају сасвим супротно) но српски оригинал. Задњу строфу Митровићеве *Била једном ружа једна....*, коју сви добро знамо, он је превео овако:

Jön a lánynak végre vigasz,
Más legénnyel fogott kezet
Amint szokás: győz az igaz,
De az álom odaveszett.
„Volt egyszer egy rózsaszál,..."

А то, тачно преведено, даје овако ироничан завршетак лепој и дискретној Митровићевој песми (чији је, уосталом, главни смисао и лепота баш у тој трећој строфи, коју Дебрецени није хтео превести у оном „сентименталном" тону):

Најзад девојци дође утеха.
Другоме момку руку пружи,
Као што је обичај: истина побеђује,
Али је сан пропао.
„Била једном ружа једна...."

Ипак, било би неправедно и свирепо задржавати се дуже на овом месту, утолико пре што Дебрецени зна српски, добро познаје нашу савремену књижевност, а, што је најважније, његови су преводи добри, и врло добри. Са ритмом често неуједначеним и до краја неодржаним, који се напором „ствара", али са добрим и свежим језиком, са, каткада, ванредним и ретким сликовима; не задржавши вазда облик оригинала, али сачувавши му увек тон, укус и основни смер, — Дебрецени је врло лепо превео Густава Крклеца (нарочито *Четири песме*

са рефреном у славу смрти), Милету Јакшића, Милоша Црњанског. Милана Ћурчина, пак, *На странпутици* (у преводу *Ősz*), и Симе Пандуровића *Песма мрака* (исто то ми је рекао и један наш угледни књижевник, који зна мађарски) много чудније и лепше звоне у овом Дебреценијевом преводу него у оригиналу. . . .

*

Заслуга коју су Корнел Сентелеки и Јожеф Дебрецени, својом последњом књигом, учинили српској књижевности, не може се спорити. Једино што се још мора рећи то је: да овом, овако штуром, признању ваља додати и нашу искрену захвалност двојици песника, који су својој публици хтели, и успели, приказати „једноставну драж и фини мирис српских поља", како то пише у лепом предговору уредниковом.

М. Лесковац

Десанка Максимовић:

Врт Детињства. Београд, 1928.

Можда није погрешно рећи да је поезија г-це Д. Максимовићеве сва у једној речи: душевност. Нешто као налик на тужне Дирерове инвенције, или на благост банатских равница, или на звук армонике развијен у пролеће насред Врачара. И човек се повинује.

Истина, у поезији г-це Д. Максимовић нема оних великих експресија индиферентности, или неразговетан лом снажних нагона, нити китњастих блиставости о величини ничега. Не. Код ње је све искреност, благост, озбиљност.

Таква је и њена најновија збирка „Врт Детињства". Каква је то збирка? Унија меланхолије и љупкости. Г-ца Д. Максимовић изгледа да вољно живи у некој врсти мадонске атмосфере. Њена се меланхолија претвара у један систем поетичног разума с фаталним расправама о чедним стварима. Али, док медитативна поезија г. Ракића својом свечаном стилизацијом позива на песму само стилизоване духове, — код г-це Д. Максимовић варијације лепоте су такорећи варијације саме природе:

Бог

И онда још ја сам неминовно грешила
сумњала у многе светле истине;
детињским срцем већ унапред решила
странпутице и путе сна свог;
и као месец у небо мирне чистине
у душу моју пела се светла мисао: Бог.

Мислила сам често: Он је сурови змај,
што носи мртве далеко, брегу на раме,
где крај гробова, кад листа мај,
свирају пастири и козе брсте;
и жене завијене у црне мараме
запевају, и тужно се крсте.

Мислила сам: Бог је ледени цртач,
због кога мразно лишће на мом прозору
цвета.
Мислила сам: Бог је див и благо скида
свој огртач
бели, да покрије мога врта хладно тле.
Мислила сам: Његова душа је пола
црна, пола света;
и Његове руке некад светле, некад зле.

Г-ца Д. Максимовић ванредно располаже осећањем простоте, и, сматрајући поезију неком врстом активне резигнације, она већ унапред искључује свако декламаторство. Она је леп пример могућности поетичне простоте, и компрехензије њених пејсажа често су класично љупке:

Вожња

Возите се. Покрај пута
разасута
села леже.
К'о потоци после буре
коњи јуре,
лете, беже,

Врх потока и шипрага
топла, блага
вечер пада,
Возимо се. Сања цвеће;
мирис слеће
са ливада.
. . . . . .

Гле, почињу и светлаци,
лета знаци,
да се пале,
и из магле трепте сиве,
као живе,
звезде мале.

И. т. д.

Могло би се рећи да поезија г-це Д. Максимовић својом суштином припада такозваном пасторалном рационализму. Али је искреност њеног опажаја и осећаја толико очигледна да за собом оставља покушаје многих реномираних поета. Врло простим средствима, г-ца Д. Максимовић успева да свој женски дах уздигне и до озбиљних визија и до љупкости једног врло ритмичног језика.

О њој већ може бити речи као о дефинитивном песнику.

B. C. — 3.

НОВА ЕВРОПА и МАТИЦА СРПСКА

На белешку нашу под горњим насловом („Летопис М. С." књ. 314. св. 3.) добили смо одговор од читавих девет страна („Нова Европа" књ. XVI. бр. 1.). То већ значи нешто, — значи да је наша белешка била неугодна „Новој Европи", кад је осетила потребу да се тако опширно брани. То се још боље види из садржине чланака написаних удруженим снагама г. г. Д-ра Милана Ћурчина и Д-ра Лазе Поповића. Јер, оба господина су јако заплели целу ствар. Колико има везе моја личност са целом овом ствари, нарочито један мој чланак у „Новој Европи", (поводом чега г. Поповић тврди да сам се ја нудио „Новој Европи", док ја тврдим да сам био позван на сарадњу), и колико везе има с тиме биографија г. Ћурчина, — остављам да о свему томе г. Лаза размисли.

Пре свега, да пречистимо једну ствар, која, чини нам се, главобољу задаје „Новој Европи". Не управљам ја иметком Матичиним, нити одговарам за њене рачуне, и нисам ја извео неку „симбијозу" између себе и Матице Српске, нити верујем у неку „персонификацију Стогодишњице Матице Српске баш у својој личности", — ја то нигде нисам показао, нити би г. Поповић могао пружити и један доказ за то. Напротив. „Нова Европа" би хтела сада, једним не баш много вештим маневром, да целу ствар сведе на моју личност. Господа из „Нове Европе" представљају ствар као да сам ја тужио „Нову Европу" суду, и као да сам ја, у своје име, дао ону белешку у Летопису, и они сада, кад су видели колико су се затрчали, пишу „У одбрану Матице Српске" — против моје личности. Међутим: „Нову Европу" тужила је суду Управа Матице Српске, према једногласном решењу Заједничке Седнице Управног и Књижевног Одбора, а она белешка је написана споразумно са Председништвом и члановима Књижевног Одбора. Како Управа Матице Српске нема намеру да се упушта у полемику, а „Нова Европа" је мене потегла, сада ћу ја и да одговорим.

У нашој белешци биле су три тврдње: 1) да мотиви „Нове Европе" у борби против Матице Српске (која је отворена оним двема белешкама у „Н. Европи", а немилосрдно објављена од уредника „Нове Европе" Председнику Матице Српске на јавном месту у Загребу и, сада, у „Новој Европи") нису диктовани начелним уверењем нити љубављу за Матицу Српску и Летопис М. С., него осветољубљем; 2) да је „Нова Европа" (у главном и у свему: г. г. Д-р Милан Ћурчин и Д-р Лаза Поповић) хтела културно-морални фронт, у облику федерације културних установа из покрајинских средишта, без и против Београда; 3) да је г. Ћурчин (тачније: „Нова Европа") желео да Матица Српска приреди о прослави своје Стогодишњице изложбу једне групе хрватских уметника, а Матица Српска је хтела да приреди и приредила је Југословенску Уметничку Изложбу. — Г. г. Ћурчин и Поповић поричу све те три тврдње, — на какав начин и каквим тоном, то је ствар њихова „схватања и (књижевног!) укуса"; шта више, иду тако далеко да ми подмећу како не само „не говорим истину", него да сам измислио све то ради неке лицитације и своје личне репутације у данашњем Београду.

1) Скоро девет година, од свршетка Рата до дана кад је „Нова Европа" почела писати о Матици Српској, Матица је водила тешку борбу не само за враћање животу и раду, него и за голи опстанак свој; за читаво то време имала је

Матица много и врло тешких тренутака, и учињене су многе и тешке погрешке; од Летописа Матице Српске изашле су, од свршетка Рата до онога дана, дванаест књига и тридесет две свеске, и међу свескама које сам ја уредио (не говорим о онима које су други пре мене уредили) било их је, нарочито у почетку мога уредниковања, много слабијих него што су свеске из доба кад је „Нова Европа" почела своју критику. Зар није чудно и необјашњиво да је „Нова Европа" тек у пролеће 1927. године, у осмој години свога излажења, осетила потребу да почне своју критику против Матице Српске и Летописа М. С., онда када су Матица и Летопис, после Рата, најбоље стојали, пошто су већ савладали толике кризе? Међутим, кад се зна да су нападаји почели одма пошто су господа из „Нове Европе" видела „да наша („Нове Европе") идеологија није код Вас (у Матици) примљена", како г. Поповић вели у писму упућеном мени, и када се зна становиште г. Ћурчина „Ко неће с Новом Европом, против тога је Нова Европа", како је г. Ћурчин довикнуо мени у дискусији у Загребу, додајући још да ће „Нова Европа" освојити Матицу ако она неће с „Новом Европом", — зар није, онда, објашњива, и то онако како смо навели, та изненадна борба „Нове Европе" против Матице Српске и Летописа М. С.? Даље. „Нова Европа" тврди „да се њена једна главна функција састоји у томе да уноси светлост у мрачне кутове нашег јавног живота", и да је почела своју критику против Матице зато што „има нешто труло у Матици Српској", неки „дефицит од милијон и толико...", и што се „немачке и мађарске општине у Бачкој и Банату врбују сада у масама за чланове Српске Матице", да би платиле тај и друге дефиците. Да ли се начелним побудама и љубављу према Матици руководе људи који износе тако невероватне неистине о њој, чиме су једино успели да нанесу Матици материјалне штете, и који, без познавања ствари и без сенке објективности, говоре о њеној „игри с одлагањем прославе", кад су сви, па и најжешћи противници Управе Матичине, увидели и признали оправданост тога одлагања? Да ли су начелни и да ли су уопште озбиљни људи који су по мрачним кутовима новосадским покупили, од неких пакосних и ситних људи, оне апсурдно нетачне податке које „Нова Европа" наводи у свом одговору на тужбу Матице Српске? И како се ти људи могу тужити на поступак Матице Српске, на то што је Управа Матице Српске на ону клевету одговорила једиким достојним одговором, тужбом суду? Што је још чудније, и што је, уједно, карактеристично за начелност њихове критике, с каквим правом траже ти људи сада, после оне клевете, да Матица Српска њима, баш њима, полаже рачуне? Зар се љубављу руководи уредништво једног часописа кад напада други часопис, који се, као и нападач, издржава из претплате? Зар се не намеће ту претпоставка, као додатак ономе што смо прошли пут рекли, да у целој тој кампањи има и конкурентске нелојалности? Јер, колико је нама познато, још ниједан часопис није се толико огрешио о новинарску солидарност. Али: г. Ћурчин и лојалност, г. Ћурчин и солидарност! — Него, једно је, у свему овоме, ипак утешно: „Нова Европа" обећава да ће настојати да говори „на основу проверених података". Бар сада, кад је већ досад пренебрегла ту првенствену дужност једног озбиљног и солидног јавног органа.

2) и 3) Доказе за ову нашу тврдњу даје нам сам г. Д-р Лаза Поповић. Тога ради, ја ћу навести неке ставове из његова писма упућеног мени 22. IV 1927.:

„...Изложба г. Мештровића и његовог круга у Новом Саду била је последицом идеологије: да покрајине Југославије спроведу једну слободну и јаку федерацију. [У покрајине није узимана и Србија, и кад сам ја, на састанку у Загребу, приметио да у ту федерацију треба да уђу и културно-просветне установе из Београда, г. Д-р Лаза Поповић је узвикнуо: „Не! Београд треба прво да освојимо, па ћемо га тек онда примити", — примедба М. Малетина). Нарочито је било при томе важно, да Хрвати дођу у Војводину. То је дабогме тек један практичан део целог замишљеног покрета, о коме је одавде доста писано и подузимано. Прослава 100-годишњице Матице била је диван повод за то...

По експозицији Вашег последњег писма г. Мештровићу види се, да наша идеологија није код Вас примљена. Као што је у Суботици сугерирана прослава „Цара Јована" да нам закрчи или омете пут, тако је у Новомсаду победила идеја „београдског југословенства" и нама затворила врата.

Да се разумемо: ми немамо ништа против тога што се у Војводини ради у вези са изложбом г. Мештровића, — али немамо ни заједничког с тиме. Наши се циљеви, и наши путеви још јаче него циљеви, — деле....

Признајем да ме је јако и искрено жао, што су се прилике тако наопако превртнуле... и не могу а да се не сетим нашег разговора... пре поласка за Суботицу, након Св. Саве. Ја сам рекао онда ово: драги г. Марко, пазите и чувајте се од двоје, јер Ви сте добар и јак човек и ми мотримо на Вас, пазите и чувајте се да не подлежете сувише атмосфери данашњег репрезентативног тима београдског... Нажалост ја се бојим да би ми Ви можда могли одговорити: драги г. Поповићу, нисам вољан да подлегнем ни атмосфери данашњег репрезентативног тима загребачког."

Мислим да та изјава пружа довољно доказа за моје две тврдње, (сувише, и за оно што ја нисам тврдио), и држим да је непотребно да наводим даље доказе (као, на пример, говор г. Ћурчина на јавном скупу у Матици Српској, о Св. Сави 1926., после подне, када је тако драстично изложио оно што сам ја тврдио, да су се неки угледни људи из Новог Сада јавно побунили, и једино је интервенција г. Д-ра Милана Петровића спасла г. Ћурчина од даљих немилих говора). После овога, надам се, „Нова Европа" неће више тврдити: да „Нова Европа" није хтела да оствари покрајинску федерацију, без и против Београда, и да се у томе нисмо разишли; да „Нова Европа" није хтела да приреди изложбу једне групе хрватских уметника о Матичиној прослави, и да се нисмо и у томе разишли; да „Нова Европа" није хтела интимну сарадњу са данашњом Матицом, па чак и са М. Малетином; „да нисмо имали око чега да се разилазимо, будући да се још нисмо били ни састали"; да се „у ствари, ради о Ивану Мештровићу и о његовим жељама и намерама", а не о неком покрету „Нове Европе"; да у целу ову ствар ја увлачим г. Мештровића, а не, као што писмо јасно казује, „Нова Европа", која злоупотребљава уметност г. Ивана Мештровића, на штету његова великог уметничког имена, у неке своје циљеве; и да „све то, или боље ништа од свега тога, није разумео, или није хтео да разуме г. М. Малетин, ма колико да је о томе с њиме говорено, и ма колико да му се то тумачило и објашњавало".

Напротив, све сам ја добро разумео, и зато су савршено непотребне биле оне депласиране и натегнуте алузије, у том погледу, на моју личност. Ако се г. Поповић не сећа (зна ли бар зашто се не сећа?) мојих изјава на конференцији у Загребу и у Новом Саду, да ли се бар сећа декларације г. Д-ра Милана Петровића, ппредседника Књижевног Одбора М. С., коју је он дао на јавном скупу о Св. Сави 1927., после подне, када је устао да говори, после несретног експозеа г. Ћурчина, да би од даљих непријатности спасао г. Ћурчина, па и сам углед г. Мештровића, кога је г. Ћурчин тако незграпно и нимало пријатељски уплео у своје неспретне енунцијације. Ако се г. Поповић свега тога не сећа, ја могу документима доказати да сам од почетка одлучно заступао исто становиште, и да је баш због тога Књижевни Одбор М. С. поверио мени да пишем г. Мештровићу писмо (написано 17. априла 1927.). Зато је помало смешно када „Нова Европа" уображава да се неке тајне силе изненада појављују и њене планове мрсе.

Једно признајем: нисам разумео, а ни данас не разумем, шта значи „београдско југословенство" и „данашњи репрезентативни тим београдски". Као што не познајем загребачко југословенство, тако не познајем ни београдско југословенство, нарочито кад су у питању културне идеје и проблеми, кад је у питању духовна будућност нашег народа, као што је овде, међу нама, био случај. — Исто тако, неразумљив ми је тај „данашњи репрезентативни тим београдски", кад су у питању културно-просветне и научне установе и њихови радници, и кад је реч о сарадњи са тим установама и људима, а једино они су били у питању у нашим преговорима. Још мање ми је разумљиво (можда је то г. г. Ћурчину и Поповићу разумљиво?) зашто „Нова Европа" није хтела радити са тим „београдским тимом", и зашто је требало мене толико одговарати од сарадње с њима и чувати ме од неког сувишног утицаја њихова. Јер, показало се, о прослави Матичиној, да се београдски и загребачки данашњи репрезентативни тим могу врло лепо да снађу на заједничком југословенском културном послу, а случај г. Д-ра А. Базале, који је овде онако срдачно и топло дочекан, и коме је без резерве указано свако поверење и почаст, нимало не доказује да се туђимо и одвајамо од „данашњег репрезентативног тима загребачког", него да и с њиме желимо и можемо да сарађујемо; (узгред, ово је довољан доказ да ме не руководе намере за неком „лицитацијом за своју личну репутацију у данашњем Београду").

Најпосле, чему је све ово требало „Новој Европи?" Једино, што смо већ прошли пут рекли: за пакост и осветољубље.

М. Малетин

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

Година I Јан.-Фебр. 1928.

ПРИЛОЗИ ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига I Свеска 1.

О Немањићима

Талијанске хипотезе о почетку и концу славне династије

I

Српске историке Средњега Века мучила су највише два крупна питања: о пореклу Срба и о почетцима династије Немањића. Она су и изазвала прве српске историјске хипотезе, и на њима се почела оштрити српска историјска критика, нарочито на питању о корену из кога је израсла породица Немањића. Положај српских историка био је веома тежак. Извори прве руке не веле ништа одређено о почецима велике српске династије. Стефан Немања и Свети Сава потпуно су засенили све своје претке, па се за Немањићâ о прецима Стефана Немање говорило само у тако општим изразима да се из њих ништа поуздано не може ишчитати. Српски средњевековни историци почињали су све што је добро у српској држави и цркви са Стефаном Немањом и Светим Савом. Монах Исаија почињао је и кућу Немањића са Стефаном Немањом, када је бројао колена од великог претка до тужног изданка, цара Уроша. Тек за династија Лазаревићâ и Бранковићâ, када је стара династија замењена новом, стало се трагати и за прецима Стефана Немање, и истраживати везе које су скопчавале нове владарске породице уз стародревну, славну кућу Немањићâ, да би се на тај начин подигао углед нових династија и оправдало њихово владање Србима.

Не може се са сигурношћу утврдити, када су настале прве генеалогије Лазаревићâ и Бранковићâ, као изданака Немањићâ, где су колена чувене династије помакнута и пред Стефана Немању. Исто тако, није могуће поуздано рећи да ли су постојале народне или породичне традиције о прецима Стефана Немање у XIV и XV в., када се приступило састављању генеалошког стабла Немањића; раније су се — и то дуго времена — несумњиво знали појасеви Немањића и пре Стефана Немање, али их нису истицали његови синови, Стефан и Сава, и по њима ни остали српски ранији историци, да би се српска држава и црква, са својим срећним почетцима, везале само за Стефана Немању и Светога Саву.

Сва је прилика да је први родослов Немањића саставио учени Константин Философ, биограф деспота Стефана Лазаревића. Питање је само: да ли је он то учинио у нарочитом, опширном саставу, или је први пут приступио томе послу у животу деспота Стефана, где је у четрнаестој, петнаестој и шеснаестој глави извео родослов Немањићâ и Лазаревићâ од Константина Хлора, оца Константина Великог, све до деце Кнеза Лазара. [*Гласник*, XLII (1875.), 256-8.]. Иларијон Руварац мислио је да су споменуте главе основа, костур свих потоњих српских родослова, историја Срба у облику родослова династије Немањића и њених наследница. („О Кнезу Лазару", 1887., 237.). Љуба Стојановић склонији је веровању да је у тим главама само извод, и то непотпун, већег састава о родословљу Немањића. („Стари српски родослови и летописи", 1927., XIV—XXII). По Константинову родослову потекли су Немањићи од Константина Хлора овако: Он је имао три сина, Константина, Конcтантија и Консту, и кћер Константију, коју је брат Константин удао за Ликинија Србина (од Ликинија Дачанина начинили су још раније српски преводиоци Зонаре Србина). Ликиније је родио с Константијом сина Белу-Уроша, овај је родио Тихомиља, а Тихомиљ Стефана Немању. Даље наставља Константин Философ сасвим добро родослов Немањића, и то главне гране, до Уроша, и споредне, коју је извео од Вукана, сина Стефана Немање, па све до синова Кнеза Лазара. Најслабија је страна овог родослова — да све друго оставим на страну — у хронолошкој немогућности, јер ниже од Константина Великог до Стефана Немање само три појаса.

„Живот деспота Стефана Лазаревића", од Константина Философа, постао је веома знаменит извор руског хронографа, који је, свакојако од Срба склопљен, пун вести из српске прошлости. Родослов Немањића почиње се тамо с овом познатом, занимљивом фразом: „Первѣе убо корень лопатою слова окопавше и отъ корени древо всѣмъ покажемъ и сладость плода всѣмъ представимъ"; дрво се почиње употребљавати као омиљена схема за генеалогије од XII в. (Lorenz O.: „Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie", 1898., 98. и д.) Озбиљнија српска историјска критика почела је тиме што је гроф Ђорђе Бранковић прогласио у својим „Хроникама" ову лопату за откопавање генеалошког дебла Немањићâ за врло тупу. И, заиста, требало је блаженог незнања историје па да се поверује

у могућност родослова Немањићâ како га је исписао Константин Философ.

Нема сумње да су читаоци и преписивачи „Живота деспота Стефана“ и Хронографа запињали на овом месту још пре грофа Бранковића, али се нису усуђивали да га избришу, јер нису знали место њега шта боље унети, а и поштовање писане речи није им допуштало да преко ичега написаног олако пређу. Зато су се преписивачи свакојако испомагали. Једни су испуштали из родослова Немањића Константина Хлора, Константина Великог и Ликинија, па почињали с Белом—Урошем (*Пойовъ А.*, „Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, внесенныхъ въ хронографы русской редакціи“, 1869., 29.). Други су опет уметали читав низ Ликинијевих потомака испред Беле Уроша. Љуба Стојановић мисли (о. с., XXI—XXII), да је тај низ Ликинијевих потомака постојао већ у првобитном српском родослову Немањићâ, и да је он, на овом месту, изгледао као ова редакција Хронографа: „Бяше же сеи Ликиніи далматскіи господинъ родомъ Сербинъ, и роди от Константіи сына, от негоже по колѣномъ ихъ мнози изыдоша, даже и до Бѣлоуроша, иже роди Тѣхомила.“ А неће бити тако. Ова колена је очевидно уметнула рационалистичка критика преписивача, као што је она у другим случајевима изоставила родове пред Белом—Урошем. На обадва начина хтела се, како било, спасти генеалогија Немањића пре Стефана Немање, а да се не тврди нешто са чим се здрав разбор и историјско искуство не могу измирити. Но где тог знања није било, и где је била јака воља да се Немањићи вежу уз династију Константина Великог, тамо се могло веровати да је Стефан Немања прапраунук великог цара преко његове сестре Константије. Таквих немогућности има, уосталом, у генеалогијама множина. Ето, у српским родословима тврди се за Ликинија да је био унук Олимпијаде, матере Александра Великог (*Љуба Стојановић*, о. с., 45., 40.), али се поред тога лакше пролазило, ма да је степен немогућности готово исти као и у случају Стефана Немање. Напослетку, није Стефан Немања једини немогући прапраунук Константина Великог. Састављачи генеалогија у Средњем Веку измислили су множину таквих немогућих потомака великог цара, пошто је многа и многа владарска и племићска породица, бирајући родоначалника, изабрала баш Константина Великог.

Код нас се досад мислило да су два разлога потакла Константина Философа да склопи овакав родослов Немањића: Прво,

византинска навика да све своје знамените институције везују уз великог хришћанског цара, и друго, случај, што је преводилац Зонаре на српски начинио од Ликинија Дачанина Србина, који је мучио Јермолаја и Стратоника у Београду. Ја морам додати још једну могућност. И западно племство је у Средњем Веку постављало радо својим родословима на чело Константина Великог; то је чинила, н. пр., и франачка владарска породица. Везе пак између Срба и западног племства биле су јако интимне баш у време постанка српског родослова. Тако је, по моме мишљењу, и то био један од разлога да се династија Немањића изведе од Константина Великог, на који било начин. Жеља је изведена врло неспретно, али и други — који су то исто чинили — нису били ни мало срећније руке. Па ипак, има и данас племићских породица које много држе до свог тог и тог колена од цара Константина Великог. Поред добре воље за висок углед породице, људи радо верују и најневероватније ствари. Историјска критика мучи своју велику муку баш с генеалогијом, где се накупила множина легенди које је тешко размрсити, јер их је увек болно прогнати из историје свима онима којима су миле.

II

У српској и руској историографији постојала је од XIV и XV в. само једна мисао о пореклу династије Немањића: да је она потекла од Константина Хлора и Константина Великог. Нову хипотезу о пореклу Немањића увео је у науку Мавро Орбини, који је у свом знаменитом делу испричао почетке династије Немањића као пример, како се од малих почетака може доспети до велике славе. *(Mavro Orbini:* „Il regno degli Slavi", 1601., 248.—9.). По њему потичу Немањићи од попа Стефана из Хума. Његов син Љубомир био је тако мудар и храбар да га је хумски кнез поставио у Трнову, које се по њему прозвало Љубомир, за жупана. Он је имао сина Уроша, који је био заробљен у борби између зетског краља Ђорђа и Драгихње и одведен у Рашу, где је остао догод није краљ Ђорђе освојио ту земљу. Урош је имао сина Десу, а Деса је изродио Мирослава, Константина и Немању. Константин Јиречек као да је веровао да је у овој Орбинијевој генеалогији сачувана народна традиција о пореклу Немањића *(Constantin Jireček:* „Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien", I, Denkschriften der Wiener Akademie, phil.—hist. Klasse, LVI, 1912., 42). То није ни

најмање сигурно, али јамачно је настало Орбинијево родословље Немањића под утицајем кронике попа Дукљанина, одакле су преузета имена зетских владара, и где се спомиње и Деса као син Урошев (*Mavro Orbini*, о. с., 239); Орбини је издао једну нарочиту редакцију Кронике попа Дукљанина, из које је црпао грађу (не целу) за своју генеалогију Немањића; сасвим мало грађе за почетке династије Немањића има Јаков Лукари (*Giacomo Luccari:* Copioso ristretto degli annali di Rausa", libri quattro, 1605.).

Западна историографија црпла је своје знање о прецима Стефана Немање највише из Дукљанина, Орбинија, Лукарија и Јована Кинама, византинског историка, који је први пут издан 1652. По њима је, највише, израдио генеалогију предака Стефана Немање и знаменити Карло Диканж у свом генеалошком прегледу српских владара од Свевлада до цара Уроша Нејаког (*Carolus du Fresne Dominus du Cange:* Historia Byzantina duplici commentario illustrata. I Familiae Byzantinae ll Constantinopolis Christiana, 1680., 273.—93.); све ове изворе знао је и Павле Ритер Витезовић, али највише се држао Орбинија, док је писао „Origo, Progressus et Finis lmperii Regum Domus Nemanjiae, qui dominabantur in Rascia et Servia." На тај начин, формирале су се две хипотезе о пореклу Немањића: једна српско-руска, основана на Константину Философу, и друга, западна, која је почивала највише на Орбинију.

У таквом стању затекла је ово питање модерна српска историографија, која почиње са употребом страних извора и јачом применом историјске критике.

III

Самом употребом страних извора и јачом применом историјске критике није се могло решити питање о прецима Стефана Немање. Историци су то покушавали да постигну оштроумним довијањем. Тако је настајао читав низ хипотеза, у којима је један историк надмудривао другог и мучио се да домишљањем допе до истине, која се није могла ишчитати из извора. То је, уосталом, омиљен посао већине српских историка и за питања где има извора. Склонији су доколном смишљању него савесном проучавању. Њихова читава мудрост бејаше, у овом питању, веома једноставна. Ређали су, наиме, сва хронолошки донекле могућа лица, позната из прошлости Зете и Раше, као претке Стефана Немање. Мислили су да су се испели на вр-

хунац оштроумног довијања, кад би сложили обадве хипотезе о пореклу Немањића — Константина Философа и Орбинија — у једну целину. Но то није била никаква новина. Тако је радио, давно пре њих, још онај преписивач Хронографа у Зборнику митрополита Михаила, који је почео исписивати обично разлагање родослова о прецима Немањиним па га прекинуо с речима: „Зде сказѣетъ инако азь же обрѣтохь достовернеишее“, да саопшти Орбинијеву тезу о претцима Стефана Немање, али с додатком за попа Стефана да је био „от рода цара Константина“ („Зборник митрополита Михаила“, Изд. П. Срећковић, „Споменик“, XV (1892.), 11.). То је сасвим примитивно измирење обадва схватања, које не представља никакву мудру научну операцију.

Све важније хипотезе о претцима Стефана Немање изређао је Љуба Ковачевић у својој неуспелој студији „Неколика питања о Стефану Немањи“ (*Глас*, LVIII (1900.), 1—108.), Након прегледа туђих хипотеза приступио је Ковачевић формирању свог мишљења о пореклу династије Немањића. Није привукао само она места из извора где је говор о претцима Немањиним него је претресао сва места где се индиректно говори о старијима Стефана Немање, о њихову положају у држави и земљи где су живели; особито се напатио с тумачењем речи „очевина“ и „дедовина“, наравно Немањина. Проучио је и стране вести о владању Немањиних претходника и његовом да реши питање о оцу Немањину ипак највише на основу записа на Мирослављеву Еванђељу: „Азь грѣшны Глигорие диякь, недостоины нарещи се диякь заставихь сије евангелие златомь кнезю великославномоу Мирославоу сыноу Завидиноу...“ (*Љуба Стојановић:* „Записи и натписи“, I, 1902., 3.) Да би доказао да је Завида отац и Стефана Немање, морао је, разуме се, претпоставити да је Мирослав из овог записа иста личност с Мирославом братом Стефана Немање, познатим из докумената и из т. з. Ансберта, и да је тај Мирослав баш рођени брат Стефана Немање. Прва претпоставка није лака; мања је неприлика, што се у српским родословима и летописима Завида спомиње као најстарији брат Стефана Немање, јер ни остале тамошње тврдње нису тачне. Српски историци, заморени хипотезама, примили су Ковачевићеву мисао о Завиди као оцу Стефана Немање, ма да она очевидно није била сасвим без замерке.

Против Ковачевићева схватања устао је Драгутин Анастасијевић у ученој студији „Отац Немањин“ (1914.). Он је наново

темељно претресао цели проблем о претцима Немањиним, нарочито се задржавајући на византинским изворима, особито Јовану Кинаму. После трудног и обазривог истраживања, смислио је Анастасијевић да сме тврдити како није Завида него Деса отац Немањин. Но и то је само хипотеза, која је, још у рукопису, начинила читав лом у Српској Академији. Морали су је слати на мишљење чак Константину Јиречеку, који је одговорио да је у њој „гомила хипотеза, али како има мало наде да ће се моћи оскудан материјал за XII век допунити новонађеним изворима, не остаје него да се свако питање разбистри новим хипотезама." (*Драгутин Анастасијевић*, а. с., 30.). Питање је, доиста, остало отворено.

Веома олако мислио га је решити Владимир Петковић у чланку „Син Завидин, Мирослав, кнез хумски" („Споменица педесетогодишњице професорског рада С. М. Лозанића," 1922., 45—7.). За основу целом свом разлагању узео је натпис на цркви светог Петра у Бијелом Пољу, у вези с изгубљеном повељом Стевана Првовенчаног истом манастиру, о којој је остао помен у познатој повељи краља Уроша I. Но, споменути запис је и по фотографији и по транскрипцији толико сумњив да се на основу њега не могу изводити никакви закључци. Ако би се показао као аутентичан, појачао би хипотезу по којој би отац Стефана Немање био Завида, пошто се у њему наведени Мирослав кнез хумски спомиње као оснивач Манастира Светог Петра, а за истог Мирослава вели Стефан Првовенчани у својој повељи да му је стриц.

У српској историографији доспело је, дакле, питање о почетку династије Немањића до две хипотезе. По једној би био отац Немањин Завида, кога српски родослови и летописи наводе као брата Немањина. По другој хипотези био би отац Немањин рашки велики жупан Деса, личност прилично позната из византинских извора попа Дукљанина. Тако стоји с мутним почетцима куће Немањића. А што се тиче конца ове династије, то је несумњиво утврђено да је српска грана Немањића изумрла у мушкој лози с царем Урошем 1371., а погрчена с монахом Јоасафом, сином цара Синише, 1423. Овако Срби мисле, док други верују да знају више и друкчије о почецима и концу Немањића. Нарочито о концу.

IV

Династије тешко изумиру. Редовно се налазе или добронамерни занешењаци или опасне варалице који се издају за по-

томке изумрлих династија. Тако је било и с династијом Немањића. Особито су за великих народних покрета, када је било изгледа да ће се Срби ослободити, ницали „Немањићи". Најчешће су се јављали у вези с руским ратовима против Турске, с Кочином Крајином и Устанцима. Но од Срба их дуго нико није узимао озбиљно, а кад су се утврдиле народне династије Карађорђевића и Обреновића, онда су се само смушени занесењаци издавали за Немањиће.

Сасвим изненада, прешла је лањске године кроз велике листове на страни вест да у Италији живи породица која се сматра за потомке Немањића. То је исто, уосталом, излазило из чланка грофа Р. Буонокоре де Видман, који је изишао у угледној публикацији „Studî bizantini" (1924.): „Conte Ruggero Buonocore de Widmann, I Nemagni del Kaponik dinasti romani nella penisola balcanica" (29.—42.) Заинтересован тим вестима, набавио сам талијанску литературу о том питању, из које видим да постоји множина фастантичних генеалогија у Италији, нарочито јужној, по којима тамо још живе потомци Константина Великог, Меровинга, Дука, Комнена, Ангела, Немањића, Палеолога, Драгаша и т. д. То је читаво царство снова, прави Средњи Век, с колико лаковерним, толико оданим поштовањем измишљених предака. Није сама јужна Италија таква. Све земље с високим културом племства пуне су легендаризованих генеалогија, само су, рекао бих, ове јужњачке смелије.

Гроф Буонокоре де Видман написао је још 1908. књижицу „Storia della vecchia Serbia e sue relazioni con la storia italiana" с много тешких напора и лепих намера. Али то је све што се да добра рећи о њој. У њој је покушавао да докаже да породица Капоне (Capone — Nemagna di Lecce) потиче од Немањића. Почео је веома из далека — с Копаоником, који је преудесио у Капоник на тај начин што је *о* на почетку речи, по руским правилима акцентуације, преобратио у *а*, и што је *ао* у средини речи слио у *о* (као дошô од дошао). Тако је васпоставио неку чудну географску везу између Капона и Србије. С генеалошком је ишло још лакше. Из ванредно марљиво сабраних, али сасвим некритичких, великих генеалошких дела, где је врло тешко оделити истину од легенде, из Хенингеса (Henninges) и Стоквиса (Stokvis) почео је и он балканске генеалогије чак с тројанским избеглицама, прешао преко Илира, Римљана и Гота, да с Дукљанином доспе до српских династија. Зетску династију изводи од Гота, Свевлад је први краљ Словена и Срба („Re

degli Slavoni (cioè gloriosi) o dei Serbi (cioè sparsi)." 16.). Саме Немањиће изводи гроф Буонокоре де Видман од Вукана, великог жупана рашког; Рашу зове Оросиа и мисли да то име долаза од грчког τὸ ὄρος дакле да је Раша брдовита земља; и имена српских владара Уроша изводи он од исте речи. С почетцима династије Немањића није, дакле, гроф Буонокоре де Видман видео никакве муке, с крајем још мање. Он с цара Синише Немањића скаче у једном мутном прелазу на његова сина Јована, који би по њему био већ Капоне. То би излазило из генеалогије Капона, састављене 1561.: „Serenissimus Dominus Basileus Johannes Caponus Palaeologus — A. Dui 1410. mense junii die vigesima quarta sic testavit — Omnia iura familiae Caponiae erunt haereditaria secundum legem salicam inter aquatos sexti gradus: quibus carentibus Basileus eliget aquatum dignum cui dabit nomen suum". (a. c., 23.). Осим тога, позива се гроф Буонокоре де Видман још на филолошке и хералдичке доказе, да би идентификовао Немањиће и Капоне, који су носили и друга имена. Један од њих, „Duca Giuseppe Capone Nemagna," тражио је од Наполеона 1808., на основу наследног права, Јонска Острва. Недавно је од стране исте породице, ванредно богате, којој је стало само до „права", истицано да њој припада северна Грчка, којом су владали последњи, већ погрчени, Немањићи.

Њихова судбина је, међутим, сада довољно разјашњена. Посмртна расправа Константина Јиречека „Die Witwe und die Söhne des Despoten Esau von Epirus" („Byzantinisch — neugriechische Jahrbücher", 1 (1920.), 1—16.) баца врло занимљиву светлост на историје последњих изданака знаменитих српских породица у овим странама пред насртајем великих турских сила. А Н. А. Веис (Βέης) објавио је врло леп низ докумената за историју погрчене гране Немањића, цара Синише Немањића и његових потомака. Из његових издања и расправа сада је прилично разговетна и дирљиво тужна личност последњег мушког изданка династије Немањића, Јована — Јоасафа, који се ломио између самостанске тишине и светске буке, док се није смирио у чувеним Метеорима, где је умро 1423., после 24. фебруара. Н. А. Веис размрсио је заплетену легенду о овом цару-монаху, који је у калуђерским причама помешан с царем — монахом Јованом — Јоасафом Кантакузином. Све што се, према сада познатим изворима и досадашњој литератури, може поуздано рећи о Јовану Немањићу, монаху Јоасафу, то је он сложио у тужан портрет осетљивог цара који је побегао из

света у манастирску усамљеност. (Bees N. A.: „Geschichtliche Forschungsresultate und Mönchs - und Volkssagen über die Gründer der Meteoronklöster“, „Byzantinisch — neugriechiche Jahrbücher“, III, (1922.), 364.—403.).

У науци је, како се види, утврђено да се мушка лоза Немањића угасила 1423. Али, по фантастичним генеалогијама потомци Немањића још живе. Споменута књижица грофа Буонокоре де Видман није једина тога мишљења. Чак није ни оригинална. Она је, великим делом, преузета из великог дела, целог посвећеног генеалошким маштањима огромних размера. То је дело написао маркиз Јосиф Грималди (Marchese Guiseppe Grimaldi) с натписом „Origine e Storia degli Angelo — Comneno Imperatori Orientali e Despoti Epiroti e delle famiglie cognatizie degli Angelo — Comneno (Orsini, Nemania — Paleologo, e Tocco) con appendice sugli Ordini Cavallereschi della stirpe di Constantino imperatore (San Giorgio, Concezione, e Santo Stefano) e con tavole genealogiche“, 1906. Књига је пуна Немањића, нарочито су им посвећене ове главе: „II Nemania — Paleologo — Orsini — Angelo — Comneno“ (129—56.) и „Ordine di Santo Stefano“ (251—60.) а у додатку, међу генеалошким таблама, две се тичу Немањића. Смелост пишчева маштања исто толико задивљује као и сигурност уверења. Он по милој вољи меша научне радове с фантастичним, и тиме збуњује неупућене који би лако могли поверовати његовим маштањима, већином јако добронамерним. За Србе је опасност тим већа да писцу поверују, што му је ток расправљања веома симпатичан за нас; за љубав талијанских „потомака Немањића“ испали су добро и српски Немањићи.

По примеру побожних хришћанских средњевековних измишљотина, да угледне породице потичу од лица која су у вези са знаменитим моментима у развоју Хришћанства, смишљена је и генеалогија Немањића; субстрат је узет из Дукљанина, Родослова и Орбинија с Лукаријем. На одлучним местима радила је машта. И Немањићи, по њему, као и многе друге династије на Западу, потичу од Флавија Јулија Евтропија, Дарданца, оца Констација Хлора, деда Константина Великог. Родоначалници Немањића нису, међутим, Констанција, сестра Константина Великог, и Ликиније, него брат царев Флавије Јулије Констанције, од кога су потекли Немањићи, Комнени и Ангели; од сина Константина Великог, Флавија Клаудија Константина II потекли су Меровинги, Каролинги, Капетинги и Агилолфинги. На истој генеалошкој табли сложене су све најугледније европске дина-

стије, једно ванредно отмено друштво. Немањићи су унесени врло једноставно. Хумски свештеник Стефан, по Орбинију родоначелник Немањића, проглашен је за исту личност с Константином Дуком, сином цара Константина X Дуке (1059.—67.); маркиз Грималди говори с много сигурности: „e quindi appare che il prete greco Stefano del sec. XI... non è altri che il Constantino Dukas, imperatore bizantino dal 1067-al 1071 e prete greco dal 1078—al 1081 „(figlio cadetto di Constantino X Dukas..., 131.); са женске стране скопчани су Немањићи чак уз цара Валтазара, источног мага, који код нас дражи дечју машту, али није изазвао српске генеалоге да и њиме украсе родослов Немањића (Grimaldi, o. c., 252.). Даље је било лако, све до потомака Симеона—Уроша—Немање—Палеолога, цара Синише. Његов син, споминьани Јован-Јоасаф, наводи се, истина, као монах (чак и као игуман и, онда, „Vescovo di Fanario"), али су га састављачи оваквих генеалогија морали оженити, да се с њим не угаси династија Немањића. И оженили су га, па не једампут, него четири пута, само да би што више породица довели, ма и на тај начин, у везу с Немањићима. Тешко је било измислити само његову децу Јелену, Марка или Миху и Теодора Уроша. За даља колена није било неприлике, јер су се многе породице гурале у отмено сродство; од његова сина Марка потицао би чак и Пренк Биб Дода; уопште су највише веза између балканских династија, Албанаца и талијанских породица измишљали избегли Албанци, којима те мистификације јамачно нису биле на штету; и Грималдијеве конструкције основане су добрим делом на албанским мистификацијама; то се види по наведеној литератури.

У Италији су цвала таква занимања не само из жеље за дубоком и славном прошлошћу племићских породица, него и ради познатих завојевачких талијанских планова на суседном полуострву. Многи су желели постати колико „потомци" Константина Великог, толико — бар преко генеалошких табли — наследници Латинског Царства, Тесалије, Епира, Албаније и т. д. Но било је мистификација и ради саме славе. Таква су сва маштања (на основу Лукарија) о витешком реду Светог Стефана, што би га основао Цар Душан; радило се, ипак, о томе, ко га сме делити; маркиз Грималди донео је чак и сасвим провидан фалзификат о давању тога реда которским Мединима (o. c., 254—7.). Он спомиње, разуме се с пуном вером, и некакву златну медаљу с натписом: „Josipho atqu. Uratzio Priscae Serbiae

Principibus MDCCCVI — Equites Nemanici et Côstantiani ac Ductores Serborû.“ (o. c., 259.). То је већ из Првог Устанка, када су се и код нас јављали „Немањићи.“

Гроф Буонокоре де Видман претресао је, како сам споменуо, још једампут питање о пореклу Немањића у наведеној, угледној збирци расправа „Studi bizantini“ (1924.). Сврха му је, разуме се, остала иста да скопча Капоне и Немањиће. Али овде је нарочито подвукао хипотезу да су Немањићи романског порекла, и да је по њима — као господарима — прозван Стари Влах у Копаонику, који је он већ везао уз Капоне. Он меша име Вукан и Влах, па онда сматра своју тврдњу као најјачи доказ за романску крв Немањића, о чему наводи и других, таквих, доказа. Чланак је украшен с великим научним апаратом (лоше одабраним) и несумњиво ће збунити понеке странце да поверују, како су Немањићи збиља романског порекла. Можда ће понеко поверовати и у „доказано“ сродство неких талијанских кућа с њима, јер „научни апарат“, какав био, чини на неупућене ипак неки утисак.

V

Наши лажни Немањићи нису умели овако као талијански бранити своје сродство с Немањићима, ученим расправама и генеалошким таблицама. Они за то нису знали. Њима је било познато већином само име Немањића, и понешто о њима, па су покушавали Србе именом опсенити; није случај да је и Војводина давала „Немањића“; ту је било највише знања о њима, а и смисла за велику старост племићских родова. Међу Србима нису лажни Немањићи имали лака и дуга успеха. Озбиљније су их узимали странци, они којима је у крви поштовање племићског господства; лажне Немањиће, који су највише познати, приказао је у *Политици* 1904. М. Гавриловић; *Време* је недавно опет освежило успомену на њих; *Застава* је 1907. донела легенду о норманском пореклу Ане, жене Стефана Немање; прилично опширну литературу изазвао је о себи „Константин Немања“. Та је ушла и у књижевне листове. Иначе су се Срби највише забављали таквим маштањима, која су остављала њихове осећаје сасвим хладне; карактеристичан је, с те стране, чланак Световскога у *Времену* (19., 20. и 21. јун. 1926.): „Ћаскања с једним потомком Палеолога, Драгоша и Цара Лазара“. Без икакве сентименталности, с ретком отвореношћу пише трезвени новинар о драгим маштањима занесеног старца.

Ни српски историци нису, ни велики а камоли занесени, љубитељи генеалогија; немамо племства, грбова, боја и целог свечаног апарата који дражи маште и племића и њихових бивших кметова и изазива легенде, с којима и историјска наука не опходи одвише грубо. Од српских историка држао је, наравно, највише до генеалогија гроф Ђорђе Бранковић, јер га је пекла његова генеалошка измишљотина да потиче од деспотске породице Бранковића. Од Бранковића је несумњиво примио високо мишљење о генеалогији и Троношац, који уопште тумачи српски развој много више династичким разлозима него што му је историја Срба давала право на то; има код њега и тенденциозних генеалошких измишљотина, да је н. пр. деспотицу Ангелину родила жена Милоша Обилића, када се преудала у кућу Балшића. (*Гласник*, V (1853.), 93.). Сумњичавога Јована Рајића није ни мало привлачила Бранковићева склоност генеалошким питањима. Он је чак протестовао против тога што је Бранковић понизио српску историју на историју куће Бранковића. Био је несмиљен према већини Бранковићевих генеалошких измишљотина и разјарио се због неукусног лагања о везама између Бранковића и Карла Великог. То је, уосталом, сасвим схватљиво. Рационалистама, Рајићева кова, вреде људи колико су разборити и учени, а не колико и како славних предака могу пред собом наређати. Историци романтичари мислили су о генеалогијама друкчије него Рајић. Што су били разбарушенији, то су више маштали о славним родовима с дугим низовима витешких предака. Покаткад су, наравно, и себе смештали бар у скромни угао какве сјајне генеалошке табле. Тип таквог романтика је Чеда Мијатовић. Он се много ломио око генеалогија и фантастог сљубљивања младих династија уз старе. Ипак је био бар у том скроман што је бирао за свој посао незнатније династије, нарочито Балшића, с којима су се уопште много мучили и забављали генеалози; из куће Немањића испитивао је Мијатовић, с много истрајности и мало успеха, порекло Краљице Јелене, жене Уроша I. Критичка српска историографија бави се генеалогијом као важном граном историјског истраживања. Илариjон Руварац и Константин Јиречек састављали су из генеалошких истраживања роднице које су ремек дела у студијама те врсте. Али сва су та испитивања сасвим трезвена, без лаковерног заноса за легендаризованим генеалогијама. Нико се разборит не устручава признати да су нам почетци најугледније српске династије, Немањића, још нејасни, и да смо ради њих,

упућени само на хипотезе. Крај мушке лозе српских Немањића утврђен је у драматичној борби око начина смрти Цара Уроша између романтичке и критичке историчке школе осамдесетих година прошлог века. Почетак нашег века донео је довољно грађе да се утврди и конац погрчене гране Немањића. Научна савесност и родољубиво осећање не допуштају Србима да би доиста тужно гашење велике династије Немањића каљали с измишљотима и вукли је до наших дана. Немањићи су једном били, и славно су били. Данас их нема више.

Никола Радојчић

Стеван Алексић

I

Стеван Алексић родио се у Араду 23. децембра 1876. године по старом календару. Родитељи су му били Душан Алексић, сликар, и Марија, рођ. Новковић. Кућа у којој се родио била је својина његових родитеља и налазила се у Багреновој улици под бр. 6. Исту кућу, она и данас постоји, наследио је његов отац од свога оца, сликара Николе Алексића. Кад се он родио, родитељи му имађаху још троје деце: Ивана, писца његова животописа, Николу и Јулку. Иван је прота и парох модошки, Никола се бави трговином и живи у Модошу, а Јулка је удовица Корнелија Адамовића, пароха арад-гајског, и станује у Араду. Писац његова животописа живо се сећа рођења Стеванова. Родио се пре времена, од 7 месеци, и дошао је мртав на свет. Наш је отац јако жалио за мушким дететом, и сећам се речи његових да неће жалити трошка, да га бар лепо сахрани. Но, при купању, дете се поврати у живот. Годину дана никад није очи отварао, и сви смо држали да ће слеп остати; но, после једне године он је прогледао. Њега су родитељи јако волели, особито мати. Кад је научио сликати, помагао је оцу и отац се поверљиво, тако рећи колегијално, понашао према њему. Оца је изгубио 1900., а матер 1906. год.

Основне и средње школе учио је у Араду. Покојни отац није му дао да из српске основне школе прелази у мађарску док добро српски не научи читати и писати; а пошто је онда настава у српској школи била доста слаба, њему је већ прошло 11 година кад је изишао из српске школе и ступио у III разред мађарске основне школе; а било му је 13 година кад је ту школу свршио. После је

ступио у грађанску школу, у којој је IV разред свршио године 1894., када је већ навршио 17 година.

Као ђак, са књигом се мало бавио. Сав његов школски рад код куће ограничавао се на свршавање писмених задаћа, а учити га никад нисам видео. Кроз разреде је пролазио са оценама више довољним него добрим. И из самог цртања је имао довољну оцену. После неке моје афере са Мађарима у Араду, где сам тада свештеник био, његови професори су рђаво били расположени према њему, а управитељ га је често прозивао речима: Gyere ki, te vadrácz! Место школским књигама, највише се бавио цртањем. Добро се сећам да је у раном детињству, чим је могао да узме у руку оловку, одмах и цртао, и да је пре научио писати, него читати. Наш отац, који је мене одвраћао од сликарства, јер се бојао да ћу занемарити школске предмете и бити сликар, — по његовим речима: убоги сиромах, као и он — са Стеваном није тако чинио, него му је, још док је мали био, особито у зимским вечерима, цртао разне предмете и домаће животиње, питајући га: „Шта је то?“. Он би већ код првих потеза одмах погодио име нацртане животиње или предмета. Доцније пак, кад је полазио школу, он није много марио што му се мезимац не бави школским предметима, него више цртањем, грађењем неких кућица, торњева и сликањем, — зацело због тога што је и сам желео да му тај љубљени син сликар постане.

После свршене грађанске школе бавио се Стеван у родитељској кући до јесени 1895. године, сликајући портрете и копирајући разне жанр-слике. Једна његова *слика* и један *портре* из тог доба у својини су наше тетке Хермине Комлушки у Фаркаждину. И слика и портре доста су верни, а рађени су под утиском технике очеве: на углачаном платну и израђивањем најмањих ситница, а уз то мешањем боја по извесном шаблону, због чега му код тих радова оскудева реалност и природност.

С јесени 1895. године отишао је у Минхен, да се упише у сликарску академију. Он је био онда, тако рећи, дете, а и иначе је био по природи безазлен; и ту је црту задржао и касније у животу. Био је добар, поводљив, свакоме је веровао. Покојна мати сама је свог љубимца одвела и сместила у Минхен. У почетку није могао бити примљен у академију, него је упућен у приватну цртачку школу, но после кратког времена, пошто се брзо упутио у начин уметничког цртања, буде примљен у академију, где се учио од 1896. до 1900. године, свагда са одличним успехом, па је за изложене радове своје од професорске колегије два пута одликован и писменом похвалом.

Нарочити учитељ му је био чувени сликар Никола Гисис, по народности Грк. За време својих студија у Минхену, много се дружио са Грцима, па је међу њима нешто и грчки научио. Свога учитеља врло је ценио и много пута је о њему причао. Између осталих хвалио је побожност његову и преданост цркви, казујући како се тај славни човек није — по нашим појмовима — стидео да пали свеће и носи тас у тамошњој грчкој цркви.

Још као академичар, у цртачком одељењу, изван часова, непрестано се бавио сликањем. Један од радова његових из тога доба је мој *портре*, насликан у Срп. Св. Петру, где сам онда парох био. Слика је у природној величини до колена и налази се у мојој својини. Ово је већ рад који нема ничега заједничког са старом очевом школом. Лице је добро погођено, боје већ нису шаблонске, него природне, са тоновима модрим, зеленкастим, које лајици не виде, но који оку уметникову не остају непримећени. На коси и бради нису израђене длаке, а оно је ипак коса и брада. Одело је израђено брзо, без муке и израде ситница, па је ипак добро и природно. Овај портре и ако далеко заостаје иза каснијих портрета његових, значајан је због тога, што показује велик напредак уметников већ после прве године студирања у Минхену.

Од радова његових у академији има још у својини његове удовице један *женски акт*, цртан угљем. Све до пре неколико година био му је у поседу један моловани цели *женски акт* у природној величини и у истој величини један *мушки акт* до појаса, због којих га је професорска колегија одликовала похвалом. Обадве те студије одлична су дела у репродуковању природе и са гледишта сликарске технике. Ту се већ јавља прави уметник, који у женском акту представља свежину младог тела, пуног живота, а у мушком акту испијено и од употребе опијума изнурено тело једног Турчина. Начин му је пак мловања и код једне и друге студије оно лако моловање у широким потезима, којим се он и иначе одликовао. Турчина је продао у Сегедину, а женски акт поклонио је темишварском лечнику Д-ру Бауеру, из благодарности, после успешне операције супруге његове.

Његово школовање у Минхену ишло је материјално доста тешко. Трошкове око тога отац је једва могао снашати. Заузимањем владике темишварског, покојног Никанора Поповића, одређена му је незнатна стипендија из Божићеве закладе. Осим тога, добри владика Никанор, како би омогућио да и ја потпомажем брата, поред моје парохије, поставио ме је и за администратора у суседној једној парохији, после чега сам га и ја стално потпомагао. Касније, добио је

од Матице Српске бољу стипендију, но ипак недовољну да би од ње могао живети; а пошто је међувремено очева потпора све ређе долазила, живео је оскудно, борећи се непрестано за опстанак.

После свршеног летњег семестра 1898. године дошао је кући и приступио је асентацији, место да је то учинио био у Минхену, где би га зацело прогласили као неспособна за војну службу. Но у шовинистичком граду, који није трпео да се немађарска омладина по иноземству образује, он је из очевидно зле намере узет у војнике, и то за хусара на три године, па је скоро за тим морао и војну службу отпочети. Због пропуштања да се у Минхену асентује, он је читав један семестар изгубио, а касније имао је због тога, услед честих позивања на војне вежбе, па и у ратну службу, најнепријатнијих часова и много штете у животу. Сви покушаји у Араду да му се призна право једногодишњег својевољца, били су без успеха. Као војник био је апсолутно неупотребљив, но он је и намерно војничку службу тако вршио, да никоме не буде од користи. Са познатим својим хумором, он је често причао како и где се у касарни сакривао, шта је са коњем радио кад га је требало хранити, и чешати, услед чега га нико није ни сматрао за нормалног. Видећи да не могу изаћи с њиме на крај, употребили су га, прво каплар, наредник, а затим и официри, да слика њих и жене њихове. И то би тако ишло у недоглед, да нас није случај намерио на г. Николу Табаковића, чиновника код домобранског министарства у Будимпешти, чијим се заузимањем, пошто му је признато право једногодишњег својевољца, спасао хусарске касарне. После тога, могао је своје науке у академији наставити, и то тек од летњег семестра 1898-9. године, и свршивши га, учио је у Минхену још целе 1899.-1900. год.

У то време наш је отац материјално пострадао, а сликао је цркву у Десци код Сегедина. Због неког туђег дуга морао је да прода у Араду и кућу своју, која је њему толико мила била и у којој је мислио да старе своје дане мирније проведе. Ускоро затим, 14.-27. јунија 1900. године, умро је, у 58. години живота. Чим је издахнуо, отишао сам у Сегедин, одакле сам брзојавио Стевану да је отац умро и позвао сам га одмах да дође. Кад сам се из Сегедина вратио, на своје највеће изненађење затечем га где мирно слика мртвога оца. Казивао ми је да је осећао да ће се код куће што ванредно десити и, не сачекавши ни сведоџбу, дојурио је у Деску; видећи оца мртва, није се много ни изненадио.

Смрћу очевом настао је крај школовању његову. Отац, и ако је био сиромах, ипак га је потпомагао, а смрћу његовом он је знатну потпору изгубио. Осим тога, ваљало му је да доврши несвршене и

већим делом исплаћене радове свога оца у Десци, а и по другим местима. Ту је била и мати, за коју је хтео он да се стара, а и брат Никола, који је био још незбринут, и чију је будућност отац нама у аманет оставио. У нашој породици, где је традиционално било да се своји потпомажу, Стеван се тој традицији, због велике доброте и племенитости своје, највише одужио: он је за љубав матери, брату, стрицу — кога је отац стално потпомагао — жртвовао жељу за даљим усавршавањем, говорећи са болом: „Ваљда је и мени суђено да радим за кору хлеба, као што је деда и отац радио; но, тешим се да ће се можда наћи у нашој породици још који сликар, који ће наставити и усавршити оно што је код мене силом околности прекинуто."

Споменути *портре мртвога оца* до савршенства је веран, а израђен је на прима начин. Он је у својини уметникове супруге. Из тога доба познати су ми такође прима моловани портрети пароха дешчанског пок. *Јоце Гавриловића* и супруге му *Звездане*. Обадва су верна; особито је други израђен ванредно лепим колоритом.

После свршене дешчанске цркве, ступио је у Сегедину, као једногодишњи домобрански својевољац, у војничку службу. Но и овде, бавећи са само сликарством, он је носио само име војника. Због тога је на официрском испиту пропао, те је из Сегедина отправљен у Лугош на продужење војничке службе још на једну годину. Ту га је командант, пуковник Фридрих Конц, одмах упознао као даровитог сликара, па је његову уметност искористио за официрску касину, где је читаву галерију портрета насликао. У награду за то добио је чин каплара и привремено отпуштен из службе.

Док се као војник бавио у Сегедину, сликао је већином портрете, но од тих радова није ми ни један познат. У Лугошу сликао је пуковника *Конца*, његову *супругу* и *децу*, све по природи. За Официрску Касину пак, сећам се да је, између толиких команданата лугошких, које је све по реду насликао, израдио портре *графа Јулија Андрашија* старијег, и некадашњег угарског домобранског министра *Фејерварија*. Све је то по фотографији и већином прима рађено. Па и ако у овим радовима није могао одлична уметничка дела стварати, свакако се у њима огледа ванредна његова продуктивност и снажна техника. И после свог одласка из Лугоша, он је непрестано био у вези са пуковником Концом, а кад је овај премештен, са његовим наследником, потпуковником Емануилом Нагелом; ови су га често позивали тобож на вежбе, а у ствари да им слика. То искоришћавање, са већим и мањим паузама, трајало је све до свршетка Рата. Обично, после позива, он је кроз који дан и от-

пуштен, и зато је, сав радостан, видећи се опет у свом атељеу, обично пожурио да се својим протекторима радом одужи. Тако је године 1903. у Модошу са особитом марљивошћу израдио портре аустријског цара *Фрање Јосифа* у природној величини, по разним фотографијама. Због тога, тај рад није обична копија, него самостално дело уметниково. У награду за то, официрски га је кор одликовао највећим овацијама и разним поклонима, а пуковник Конц, у захвалном свом писму од 4. јануара 1904. год., пише му: „Слика је ванредно лепа, и таквог уметничког дела, осим лугошке, нема ни једна официрска касина у држави".

Дошавши из Лугоша у Арад, отворио је сликарску школу, и са својим мањим радовима обратио је на себе пажњу целога Арада. У то време издала је арадска српска црквена општина посао око реновирања слика, које је наш деда, на сводовима и у олтару тамошње цркве, радио, неком нестручњаку. Пошто су по нашим црквама у Војводини већ многи радови старих српских сликара таквим реновирањем искварени и уништени, у својој представци Епархијској Конзисторији темишварској од 14. септембра 1901. године, упозоривши на ту околност Конзисторију, уједно сам је умолио да стане на пут томе вандализму, специјално пак што се тиче реновирања арадских сводова да даљи рад обустави. Тадашњи управитељ епархије, архимандрит г. Исак Дошен, у смислу моје представке одмах је рад обуставио, но тада је први свод већ био уништен. После тога, црквена општина ступи у погодбу са Стеваном, и он прими да изнова слика први свод, а остале сводове и иконе у олтару да реновира, и неке изнова слика, за своту од 1200—300 фор. Изнова насликани свод прва је његова композиција *Саваоша са анђелима*. Он је обично за сваку композицију направио скицу, онда је поједине особе нацртао по природи, и тек затим је предузео израђивање слика. Зацело је и тај свод тако радио, иако скице и цртежи нису остали, јер знам позитивно да су му за тај рад били модели неки другови његови и девојке с којима се из детињства познавао. Тај је његов рад од некадашње свежине своје много изгубио, и нема сумње да ће за коју годину од дима и влаге сасвим пропасти. Сачувана је једна врло добра фотографија тога свода и данас се, на жалост, само по њој може оценити то дело његово, јер су боје, управо појезија боја која је на слици израђена, ишчезле. Слика је, у првобитној својој свежини, представљала оличење анђеоске песме: „Свјат, свјат, свјат Господ Саваот...." не само у групи анђела који поју славу божју, него и у јакој светлости, која се распростире из појаве Саваота, и у ванредној хармонији боја која је

изражена на слици. А лепше насликаног Саваота ретко је где наћи. Он се, јединствено нацртаним покретом, носи над ваздухом, као господар неба и земље; лице му изражава стародревност, спојену са пуном мушком снагом, као да приказује вечност бића свога. Осим овога рада, особито је лепа икона *Цар Давид*, на певници. Ову је слику уметник дуже радио, приказујући цара где у сузама покајања пева уз харфу. Другу икону на певници, *цара Соломона*, сликао је прима, па ипак ова у лепоти не уступа првој, и чини јак утисак једноставношћу и лакоћом у бојадисању. Вредно је забележити да је за проскомидију арадске цркве, бавећи се у Модошу, насликао са великим трудом *Спаситеља* где благосиља хлеб и вино. Та икона одудара од обичних шаблона, и свештеник ондашњи није хтео да је смести у проскомидију, наводно због тога, што је римо-католичка; него је поручена код једног арадског сликара фирми друга слика, и њу је сместио у проскомидију. Тај Спаситељ уметников остао је неких 20 година забачен, и тек пре 2—3 год. стављен је на место које му припада.

За време свога бављења у Араду сликао је тамошњега грађанина *Ђорђа Продановића*. Ово му је један од најбољих портрета. Из тог доба потиче и његов *Весели бохем*. И та је слика један од најлепших радова његових. Представља самог уметника, где држи у руци пуну боцу, коју као да је из џепа извадио, и весело показује посматрачу. Она изазива веселост и разведрава до смеја, а уједно и задивљује лепотом боја и изванредном техником. Њу је уметник изложио на будимпештанској изложби 1902. године. Лист Budapesti Napló, дајући критику изложених радова, пише: „Изазива сензацију са великим знањем израђена студија арадског сликара Стевана Алексића". Арадски лист Uj Élet, у бр. 22. од 12. октобра 1902. године, додаје: „Ми који смо недавно први упозорили на снажни талент Алексићев, на сваки начин се радујемо да је наш суд о њему добио потпуну потврду и од стране оних кругова који су на изрицање више критике позвани".

Стеван није ценио новац, и трошио га је без рачуна. Да би до новаца дошао, радио је највише пута у бесцење. Потреба да заради принудила га је да се прими и таквог посла који није био за њега. То је било у *Чакову*, где је, осим сликарског рада у цркви тамошњој, примио на себе декоративни и позлатарски посао, што је ишло у рачун само црквеној општини, а њему је било од штете и материјалне и моралне. Декоративни сликар је био незгодан човек, а златара је два-три променио. За неке сликарске ствари узео је и себи помоћника. На своду је израдио у другом груписању исто што у Араду.

но све у натприродној величини. Требало му је после тога доста времена, да се у цртању врати у нормалан колосек. Осим тога, да би се материјално извукао из тога подузећа, радио је по приватној поруџбини још неке слике по зидовима, све по врло ниској цени, без скица и студија, те у тим радовима, у колико их је без помоћника радио, није ни продуковао оно што би се од њега очекивало. Зато сам му после свршене чаковачке цркве, видећи да му такови радови само шкоде, рекао да бих ја волео да слика портрете и друге ствари, те да више не буде принуђен да молује цркве.

Из Чакова дошао је, заједно са матером, у Модош. Као што сам споменуо, он животне праксе није имао, а био је добра срца и поводљив, па су доброту његову многи злоупотребљавали. Познавајући га са те стране, неки врло одлични пријатељи његови говорили су ми да би најбоље било кад бих о финансијској страни његових радова ја водио бригу, што је могуће било само у том случају ако се стално настани у Модошу и истргне из дотадашњег друштва. Доласком његовим из Чакова у Модош, та је ствар, због јаког његовог родбинског осећаја, сама од себе решена. Чим је средњи брат Никола дознао да се Стеван са матером доселио у Модош, одмах је и он овамо дошао, и онда Стеван, који је Николу јако волео, већ није ни помишљао на то да се одсели из Модоша. Ово нарочито спомињем због тога, што су неки хтели мени уписати у кривицу што се Стеван наводно закопао у Модошу, јер да сам га упливом својим ја овде задржавао. Да је он заиста требао да живи у којој већој вароши, где би имао пуно импресија, градива, па, у великоварошкој утакмици, и више амбиције за рад, добро сам знао и ја. Но ипак, видећи да се у Модошу осећа код куће, моја је кривица, можда, само то што свој уплив, који сам онда заиста имао на њега, нисам на то употребио да се одсели у већу варош; али онде би он, живећи како је почео, за кратко време зацело пропао. После, кад се и оженио, он се тако привезао за Модош, да није ни помишљао на то да се куд одсели. У својој кући и у кругу својих био је тако задовољан да га нисам могао ни на то наговорити да бар кадгод оде у иноземство у сврху студирања уметничких творевина и што бољег усавршавања свога дара. После Рата, када је био на врхунцу уметности и тек прошао 40 година, сматрао сам да је дошло време за његову сеобу одавде, и то у Београд. Ради тога, тражио сам за себе службу у Београду, и замолио сам једног угледног свог и Стеванова пријатеља да ме за тражено место препоручи, наводећи да то место тражим због тога што сам рад да се замном и Стеван, који се од нас браће неће да раздваја, у Бе-

оград пресели. Исти пријатељ није могао у моју корист ништа учинити, и тако је Стеван и даље остао и умро у Модошу, где је за време румунског поседнућа у највећој нестрпљивости сваки дан очекивао избављење испод румунске империје, радећи за то време највише за Темишвар, где се од радова његових, после смрти му, читава трговина развила.

Тек што је чаковачку цркву свршио, позван је, године 1903., у Темишвар, где је у градској цркви на своду сликао *Савао̄та* и *евангелисте*, и реновирао на иконостасу неке иконе Даниелове. Код ових радова опет се вратио добром правцу, спремајући се студијама. Међу цртежима његовим налази се дивно нацртани евангелист Јован за ту цркву. Нарочито је лепо насликан Саваот. Вредно је забележити, да је овде употребио тонове Даниелове, управо у бојама је имитовао Даниела, што је учинио, по свој прилици, ради хармоније између иконостаса и свода. Св. Тројицу пак на иконостасу, која је јако искварена била, реновирао је тако да нико не може приметити да је на њој други сликар радио.

Исте године сликао је и маузолеум поседника Радивоја Пауновића у Вуковару. Овде му је најбољи рад *Св. Јован Крстите̄љ*, из чијих полуотворених уста као да се чује строга реч покајања. Та је слика и са гледишта цртања и колорита право ремек дело. Исто је тако уметничко дело и *св. Никола*, домаћи светитељ породице Пауновића.

Код ових радова он је и материјално пошао бољим путем, па је године 1904. кућу и атеље сазидао. Сад се тек видело, колико му је прећашње друштво шкодило. Поред толике зараде, непрестано су стизала потраживања за разне дугове његове. Требало је више година да та потраживања једном престану, и пошто су и стварни и дубиозни његови дугови редом исплаћени, ја сам му тек онда предао кућу, која је прво на моје име била преписана. Те године почиње познанство његово са Стефанијом Лукић, учитељицом модошком, које се познанство развило у међусобну љубав и свршило њиховим венчањем 1905. године. Ја сам том браку противан био, јер сам сумњао у здравље избранице његове, у чијој су породици неки чланови умрли од туберкулозе. После неколико година умрла јој је и старија сестра од исте боље, од које је она срећом поштеђена. У њој је он нашао идеалног друга и провео је с њом у срећном браку осамнаест година. Она га је пазила и неговала са ретким пожртвовањем, а он је њу волео, поштовао и све јој по вољи чинио.

(Наставиће се)

прота *Иван Алексић*

Лаза Костић и Кнез Никола

Међу многијем Србима из свијех српскијех земаља, који се нађоше на Цетињу о крштењу нашљедникову, био је и Лазо Костић. С већином њих познава сам се лично, а с многијема од раније био друг и пријатељ. Како сам ја и радио на томе, да се оном приликом окупимо на Цетињу, познава их све и шњима онијех дана непрестано био, Књаз ме је питао о свакојему, прије но ће их примити, да би се могао према томе са сваким наћи у разговору и показати им, да он њих по имену добро познаје и да је пратио њихов јаван рад. Од војвођанских Срба сам му описао Костића и Миша Димитријевића као најупливније прваке, уз Милетића. Упозна сам га са дотадашњим књижевним радом Лазовим од којега не бјеше ништа читао, као што је њега тада први пут видио. И они бјеху доиста изненађени, како Књаз добро познаје све српске прилике и људе изван Црне Горе и остадоше очарани тијем и врло љубазним пријемом његовијем. Нијесу ми се могли довољно нахвалити Књаза, када су изашли из двора. Одушевљавало их је највише увјеравање Књажево, да је он готов у сваки час загазити у рат с Турском за слободу и јединство српскога народа, да он за себе лично не тражи ништа и ако на то права има, јер његов дом влада већ двјеста година, али Србија је према Црној Гори велика, и да за то он радо Обреновићу уступа првјенство, и нека Кнез Милан развија барјак, нека уједини Српство, он ће се одрећи пријестола и биће му прости војник! Ову ријеч Књаз је радо и често употребљавао, желећи тијем свакога увјерити да му је уједињење српскога народа једина циљ живота и да је готов њој жртвовати и себе и своју династију.

Костићу је хвалио његове пјесме, и рекао му, да се од њега још много очекује послије „Максима Црнојевића“, којега је први пут чуо десет година послије тога у Зетском дому, када је Протићева дружина на Цетињу давала представе; Милош Цветић, као гост, играо је Максима.

С Костићем и Димитријевићем највише се Књаз разговарао и настојавао, да их за себе задобије, а преко њих и вишу омиљеност у Срба војвођанскијех, јер је у оно вријеме ријеч из Новог Сада много вриједила: Милетић је тада још био сила, а његов орган „Застава“, на којој је Миша Димитријевић радио.

Истога дана, пошто је примио ове Србе, позвао ме Књаз и хвалио ми их много, а о Лази Костићу рече ми: „Костић ми се много допао. Утисак који ми је учинио, даје ми неко предчуствије да ћемо се ја и он јако зближити и имати нешто заједничко у бу-

дућности. Реци му то; реци му свакако. Немој нипошто заборавити. Али немој му рећи, да сам ти ја рекао, да му то кажеш, него у разговору шњим наведи тако, као да си из мога разговора с тобом о њему ти могао то опазити и доћи до тога увјерења.

Ја сам из овијех ријечи Књажевих добио само то увјерење, да је Књаз рад придобити Лаза, као што је радио са сваким Србином или странцем, који су долазили на Цетиње, но Књажеву сам поруку извршио вјерно. И Књаз је успио. Лазу је било врло пријатно оно изјашњење Књажево и он ме је замолио, да увјерим Књаза, када буде опет ријеч о њему, о његовој готовости, да му искрено послужи, јер је он доиста тада вјеровао у велико родољубље Књажево и приправност на сваку жртву за Српство. Но ни Књаз, када је смишљао они комплимената Лазу, ни Лазо, када га је од мене чуо, нијесу ни помишљали да ће се „предчуствије" Књажево, бар у неколико, заиста испунити. Лазо је збиља дошао у Црну Гору, па и у службу Књажеву, а ево како се то мало по мало развијало.

На нашем цетињском састанку ми смо узели на себе задатак, да радимо на општем покрету за ослобођење и уједињење српскога народа, остављајући питање: ко ће бити владар уједињене српске државе, да га ријеше сами догађаји, т. ј. да царство остане на ономе, ко се за њега најзаслужнији покаже. У тој цијељи били смо у сталној преписци један с другијем, а и путовали смо кад је и ђе је требало. У вези с тијем и Лазо је долазио на Цетиње пред рат и у почетку рата. Ово напоминьем, да се боље разумије ово писмо Лазово, које није без везе са онијем „предчуствијем" Књажевим, и које ми је писао 3. нов. 1876. г. из Беча:

„Дражајши и љубезњејши!

Ево мене данас сутра, 5, словом пет месеца у Бечу онако, како ме је Божо оставио у „Златном јагњету". Андраши се тужио Божу, као што ваљда већ знаш, на мене и знао је чега ради сам ишао на Цетиње; од куда не знам. Међутим, ја сам у Беч дошао скоро без паре. Мишу сам казао, да само чекам на паре, да пођем, но он „не возхотје разумјети", ма да сам увјерен, да ми је могао 2—300 фр. позајмити, што бих му у Београду вратио. Тек што сам добио нешто пара, затворе Милетића и Светислава, а ја добијем поруке са свих страна, да се не усудим на земљиште угарске круне. Милутин Татић, члан новосадског кр. суда, причао ми је, да је слушао у Пешти од чланова највишег суда, да би мене требало на пречац обесити. Често сам помишљао, да се вратим на Цетиње, али знаш како сам боловао тамо, па сам помислио, „која фајда, ако се опет разболеш?"

— Потражим дописништво већих листова, прво „Тајмса“ и „Дели Њуса“, — беше доцкан, сви су већ били снабдевени.

Бечки ме чивути вараху месец два дана, па никако. Напослетку, првих дана септембра, понуди ми Модиш заступништо „Политике“ у место... неке и ја примим. По погодби требала ми је редакција послати толико новаца, колико би ми доста било, да платим овде дуг и да могу поћи у Београд преко Влашке. На то сам чекао до 15 октобра, кад Скрејшовски јави, да није могао послати новаца, јер му је брат, фабрикант, фалирао, те га је морао спасавати; ал да ја идем у Београд, па ће ми он тамо све платити до 1 новембра. Ево данас 16 нов., па никако. Међутим сам искао новаца од оца, но он ми одговори, да нам је скоро сва храна озебла, а оно мало што је остало, једва је довољно, да је платио порез и подигао неку нужну економску зграду на салашу.

Такав „гињон“ само ја могу имати. Сад морам гледати, да подигнем на врат на нос какав зајам, пошто пото, јер сам се у непрестаној неизвесности тако задужио, да се не могу кренути без 6—700 фр.

Разложивши ти тако мој лични положај, да пређем на општи.

Ових дана беше овде Штросмајер. Хтедох га познати и потражих га, но он беше при обеду и ја оставим карту. Сутра дан око подне још ми не беше ни соба спремљена, куца неко. „Слободно!“ Уђе нека попескара, као какав словачки капелан: „г. Dr. Л. Костић?“ запита. Ја скочим пред њега: „Ја сам“. „Ја сам бискуп Штросмајер.“ — Посадимо се и одмах на ствар.

На његово питање разложим му одмах у главним цртама историју неслоге и слоге шумадијско-црногорске, знајући, да је он био за наш програм. Он ми рече, да је и инглески покрет велика срећа за нашу ствар и приповедп ми, како је Гледстон питао њега (бискупа), како би се могла удесити автономија у Босни и Херцеговини, и он да је писао Гледстону, да је и најбољи и једини начин, поверити управу Босне Србији, а Херцеговине Црној Гори.

За тим дође разговор за незгоду династичког дуализма, на последње бојеве и несрећу код Буниса. „Видите ли“, рекох му ја, „кад је пао Књажевац и Зајечар, сви су очајавали; ја нисам, пре бих могао рећи, да сам се обрадовао, ма да ми је било жао оне лепе земље опустошене. Ал' ви се сећате, да су Турци претили, да ће кнеза Милана отерати и сазвати скупштину да бира другог кнеза. Ја сам знао, да Турци тога неће моћи учињети. Али већ сама та околност, што шумадијска војска уступа, а црногорска у исто доба слави победу за победом, омогућава много и други део нашега про-

грама, не само ослобођење, већ и уједињење. Сасвим је природно, да ће се народ онога латити, који је у одсудном часу показао више способности". Да си видео попендру, како су му се очи засветлиле, па како је повикао: „Тако је, брате! (увек ме је пер „брате" титулирао), тако је! Кога Бог помаже, онога и народ у срцу носи!" — Ту дођемо на паралелу између К. Милана и К. Николе. Моје се предавање слагало сасвим са његовом идејом. Ипак сам га уверавао о апсолутној, скоро резигнационој лојалности Господаревој према К. Милану, о којој се ни он није сумњао.

Напослетку ме запита: „Шта ви мислите о руској политици? Каква је њена крајна мета?" Из гласа и погледа видела му се при том питању нека забринутост.

„Ствар није тако проста, — одговорих ја, да би се могло одмах на то питање одговорити. Ја мислим да има и у самим највишим руским сферама по гдекоји фактор, који на то питање не би знао одговорити. Уопште су се опажале до сада две струје. Једна специфично руска, али не народна толико колико обласна, — руска, царевинска; та је налазила, да Русија треба свој уплив *само* на Азију да шири. Друга народна, словенска странка, којој припадају најјаче снаге у дипломацији и у војсци, и с којом симпатише наследник, а сад јој се приклонио и сам цар, који јој, у осталом, није ни био никад противан. Та странка иде на ослобођење Словена. особито испод Турака, а посредно и на уједињење. Ми би, напослетку, били за сада задовољни са ослобођењем и нашим племенским уједињењем; али се ваља спремити и на велико уједињење и ја се ни мало не плашим тога, на против надам се, да ће се Словенство тада примаћи идеалу државе. Уосталом само нека та браћа крену огромну снагу Русије на велико дело, а природни закон развоја таких догађаја удесиће већ и сам оно што треба."

„Истина брате", потврди бискуп, „само нека се крене, а божија провидност учиниће своје. *Горе нам никако не може бити*".

Разговор је трајао више од уре. Он се диже и опрости. Нисам се више с њим састао.

Чинио сам и неке покушаје, да опростим ону двојицу сужанства, ал' није се дало.

Још сам из Трста био писао Миши, да Милетић и Киш, или Киш и Мита Полит пођу на Цетиње, да буду уз Господара. Милетић је ваљда мислио да ће бити корисниjи дома, да шиље добровољце у Србију. У својој доктринарској наивности био је уверен, да у свакој уставној земљи закон влада. Змај, чујем, да је хтео, али се није нашао ни један колега, да га замени у дужности, јер

он је окружни лечник у Каменици. Милетића сам ужасно изгрдио због оног лудог чланка у Застави, ма да није ствар онако страшна била, кад сам прочитао, као што ми је Јонин представио.

Знаш ли шта ме је највећма једило ових дана? Што изгледа као да се руски цар слаже с бечким чивутима у мисли, да су само Шумадијци Срби, а Црногорци су Црногорци, као нека нација за себе. Да помилујет, бањушка! Та баш ово су чисти Срби, а оно је помешана пасма: влахо-бугаро-цинцаро-срби, који ни поред твојих Руса не вреде оно, што овејана Србадија сама за себе. И у српској војсци бију се најбоље, као што очевидци причају, најчистији српски окрузи: Крушевац, Карановац, Ужице, а од варошана само Београђани.

Сад ми остај здраво, драги Симеоне, поздрави све пријатеље, г. Божа, Станка, Спира, Пера па и малога Кикереца. Али пре свега поздрави *Господара*, коме љубим витешку десницу и честитам му накнадно Медун. Да није име профановано, предложио бих му, да те начини дуком од Медуна.

Исто поздрављам и владику и друштво тамошње са архимандритом, Гавром, Блажом, Сердаром Савом и Ђуром и т. д. и т. д.

Збиља! Ономад ми посла Милева Опујићева своју слику, врло дивну, са врло ласкавом дедикацијом и још ласкавијим писмом. Међутим...

Прими и овом приликом уверење мог искреног пријатељства

Твој

Лазо

Друго писмо Лазово:

„У Бечу, лицем на Божић 76

Драги Симеуне,

По мом обећању требало би, да сам данас на Цетињу. Нисам крив, ако нисам. Остављен са свих страна, са неких и преварен, спао сам на то, да морам почети продавати своје имање мало по мало. Сад сам наредио, да ми се прода једна кућа у селу, од које и онако немам прихода, а за коју ми је општина понудила 1500 fl., но та ће куповина бити ликвидна тек за два месеца, јер општински купови требају одобрења епархијског одбора, а то код ње при најбољој вољи — свугде су моји људи — не иде брже. За то се обраћам теби, да ми набавиш или од Маша, или — ако он не би био на Цетињу — од ког другог цетињског или можда которског Ротшилда на два месеца 1500 fl. или 150 наполеона. То би ми таман доста било, да се опростим Беча и да могу презимити на Цетињу.

Ако твоји труди буду успешни, молим те телеграфај ми — Hotel Gold. Lamm.

Очекујући с нестрпљењем твој одговор и у нади скорог виђења

твој Лаза“.

Лазо је био тада у непрестаној новчаној неприлици. Ја сâм нијесам му могао позајмити и помоћи, а нијесам му могао ни наћи онолико новаца. Зато покажем оба Лазова писма господару, надајући се, да ће он једва дочекати, да Лаза избави из неприлике, и тијем обистини она своја „предчуствија"; но он, као и оно Машо Врбица „не возхотје разумјет". Жао ми било, али мора сам Лазу јавити, да му не могу наћи зајам. Нијесам му спомињао Књаза, али он је морао знати, да сам се без успјеха и њему обраћао. Па ипак Лазо је и послије тога задржао Књаза пред очима у својим одлукама.

25. јула 1878. г. пише ми из Беча:

„Дражајши мој!

Јављам ти, да ми је понуђено прилично место у аустријској администрацији Босне и Херцеговине. Ја још нисам ни примио, ни одбио, а ствар није врло журна. Молим те, да то саопштиш коме треба, и да ми одма одговориш, како да се понашам. Понуђач ме је уједно уверавао, да ће сваки *мађарски* уплив бити искључен из администрације и као да се иде на пославењивање државе.

Очекујући поруке и налоге којима ћеш ти, као што сам уверен, бити *вијеран* тумач, остајем увијек твој

Лаза".

Баш у то вријеме, када ми је ово Лазо писао, позове једнога дана Књаз Божа Петровића, Станка Радонића и мене на договор о њекијем пословима. Пошто смо то свршили, рећи ће Књаз:

„Нијесмо ратом добили што смо жељели, али свакако границе су нам проширене. Сад нам треба земљу уређивати. Ја немам спремнијех Црногораца и зато морам добавити људе са стране. Шта мислите ће бисмо их потражили?"

Ни Божо ни Станко не помакоше се, да што одговоре. Послије, када смо изашли из двора, рече ми Божо, да се устеза са својим мишљењем зато, што је држао, да је Књаз самном, како сам шњим вазда био, о томе већ говорио и одлучио, а Станко да није хтио проговарати, јер зна да ће Књаз учињети како је њему драго. Пошто они ништа не проговараху, примјетим ја Господару, да би најбоље било проћи се без тијех људи. Докле смо у садашњим границама, за Црну је Гору најподеснији досадашњи начин управе. Људи, који би дошли, њему се не би могли прилагодити, те не би могли ни користити ништа, а новине, које би они хтјели завести не би се сложиле са животом и духом Црногораца. На крају Књаз би постао незадовољан шњима, а они с Књазом, и пошли би из Црне

Горе разочарани и зло расположени. Полако исправљаћемо сами што треба исправљати, а млађи и наредњији за рад замјењиваће кад стари изнемогну.

Сад и Божо проговори:

— Странце не бих никако звао. Ти људи који би дошли неће се моћи привикнути овдје, поћи ће и свашта ће причати о нама. Држимо се оне, да своје шпорко рубље треба дома прати.

Књаз не одговори ништа на наше примедбе, но се обрне мени:

— Хоћу да пођеш у Војводину, да ми нађеш десетак добријех Срба, учевнијех и вриједнијех. Једнога ћу за гувернера у Никшиће, другога у Бар, трећега у Колашин; остали ће ми требати на Цетињу. Спреми се што прије на пут.

— Ако баш остајете при томе, Господару, није потреба да ја идем и чиним тај трошак, — одговорих Књазу. Ја познајем свакојега тамо, могу писати онијема, о којима мислим да ће хтјети доћи. Двојицу Ви могу сад одмах предложити, Јова Павловића, бив. уредника „Граничара" у Земуну и Лаза Костића, који се баш сад ломи да ли да се прими у Босни понуђене му службе.

Ту покажем Књазу оно писмо Лазово.

— Врло добро. Пиши им одмах. Павловића ћу у Никшиће за гувернера, а Костића, као пјесника, у наше лијепо приморје, у Бар. Нека ти одмах одговоре примају ли се. Плату ћу им дати добру, али реци им и то, да сам ја строг према мојим чиновницима, јер треба сада радити. У толико размисли и о другијема, којима ћеш још писати, па ћеш ми их казати.

То Књаз изговори озбиљно и збиља строго, као да ће тако и никако другче бити, па се диже, и ми се разиђосмо.

Шетајући, ми тројица пјацом, Божо разлагаше сада на широко, како Књаз не чини добро, што ће да доводи „странце" и приговори Станку зашто није и он против тога проговорио Књазу.

А Станко, хладнокрван ка вазда, шкиљећи по обичају на једно око, само се осмјехне:

— Кâ да Станко не зна, да ће Господар учињети оно што хоће, говорио ти или не говорио. А исто од тога неће ништа бити.

Ја сам наредбу Господареву извршио. Писао сам одмах Павловићу и Костићу и обојица ми одмах одговорише, да се радо примају.

Лазо ми из Беча 8 авг. г. 1878 овако пише:

„Драги Симо! Ти знаш, да је мени жеља Господарева била увек заповест. За то се по себи разуме, да се и овом приликом примам часнога позива, којим је Господар изволео одликовати ме. Само имам две молбе и молићу те, да их поднесеш милости Њ. Светлости.

Прво молим, да ми допусти Његова Светлост, да могу још од прилике три месеца остати у Бечу, јер сам наумио написати једну књигу — српски и немачки — у великом размеру, којом се надам, да ћу обновити теорију опште естетике, а на основу наших народних песама. Но ради тога морам још походити овдашње библиотеке, и скупљати градиво. — Друго, молим да могу, ако званични послови допусте, сваке године на два месеца бавити се у којој већој европској вароши у истој или подобној цели, што је, у осталом, и у другим државама допуштено чиновницима.

Ово што долази само је за тебе и кога се иначе тиче: Гледај да наговориш Срба да своју црногорску вилеђијатуру подели између Цетиња и Бара. Само се бојим у том случају, ако будемо заједно стихотворили у Бару, да ће казати Змај-Јова-Киш, да смо „барски славујн.“ — Даље те молим, да ми јавиш, каквом се минималном комфорту имам надати у Бару? У *војевању* се не пита, кад и сам Господар мора да се одриче најобичније угодности, ал у *миру* је други разговор . . .“

Изгубљен ми је свршетак писма.

Књаз ми, када сам му поднио ово Лазово писмо, није ништа одговорио. И доцније, кад год сам га замолио, да ми нареди, што ћу Лазу јавити, вазда је одлагао. Изгледало ми је то чудно послије онога „предчувствија“ његова још г. 1871., да ће се они, он и Лазо, кад тад здружити. Послије сам чуо, најприје од Божа, затијем и од Јонина, неку сумњу, као да је Лазо у неким повјерљивим односима са бечком владом. Увјерен, да је то нечија клевета, или да је та сумња исплетена из онога што ми је сâм Лазо писао, да му је ња служба у Босни, пошао сам одмах Господару, да разбијем ту сумњу, ако је и њега дохватила, и да једанпут ријеши, хоће ли Лазо долазити или не. Јер, у толико добио сам и ово писмо:

Беч 18. 10. 78.

Дражајши мој! „Што ћутиш Србине тужни?“ Из твога ћутања морадох закључити, да сам још за дуго излишан, те сам обрекао бирачима шајкашког среза, да ћу се примити кандидатуре за пештански сабор, јер ме увераваху, да сам ја једини сигуран од народне странке. Ал примио сам са додатком да сам се пре обрекао Господару и да морају бити готови, да у свако доба, кад ме Господар позове, пођем на своје опредељење. Уједно сам помишљао и на то, да ни Његовој Светлости неће бити неповољно, да му дође, у место приватног човека, један члан парламента за чиновника. У осталом није још ни извесно, да ћу бити изабран, јер није немогуће, да ће

се сабор разићи пре мог избора, или да ће одгодити избор до године, а онда не могу кандидовати, јер нећу бити бирач.

Ја сам иначе сваки дан у библиотекама и радим као црв, што нико не би веровао. Тако сам се провредио, да су ми бечке библиотеке малене. Има десетак врло важних књига за мене, којих не могу наћи ни у једној од великих јавних бечких библиотека. Завидим само Богишићу, који у Паризу има све, што му књижевно срце зажели. Писао ми је пре месец дана и одговорио на нека моја питања. Ти ће ми одговори бити врло корисни за моју књигу, јер се слажу са мојом идејом.

Шаљем ти приложен опис једне справе за шифре (алограф), коју је изумио један Србин инжињер (граничар) и хтео би да прода свој изуметак руској влади, ал нема сиромах новаца ни да оде у Петроград на месец дана. Црној Гори би, разуме се, уступио бесплатно. Мени је показао све и уверих се да је тако, као што обриче. Ја ћу гледати, да му овде нађем једно 100 наполеона, јер толико му треба. Ал човек, на кога ја рефлектирам, није у Бечу, па би можда могао и ти међутим (проће месец дана док се састанем са мојим капиталистом) запитати Маша или Матановића, или кога знаш, би ли са нашим изуметником у компанију? Бар неће моћи Србо више казати, да нисмо изумели ни мишоловку.

Саопшти ствар и г. Јонину и питај га за савет, како би Ж. Ћирић реализирао своју идеју код руске владе.

Целивај Господару место мене витешку десницу. Поздрави све моје пријатеље и знанце и остај здраво

Твоме

Лази.“

Мора сам донијети и прочитати Господару и прво писмо Лазово, јер је заборавио оне услове под којима се прима службе и тек тада ме овластио, да му одговорим, нека остане у Бечу колико год му је потреба, а кадгод дође, да ће му добро доћи.

Књаз није наваљивао, да Костић одмах дође, као што ме никад више није питао за имена другијех Срба, које је мислио још позвати. Изгледало ми је, да би он скоро рад био, да Лазо и не дође. А када је дошао примио га је најљубазније, као да га је једва дочекао. Одмах првих дана дао му је своју јахту, да прошета из Боке до Бара и Улциња, да види црногорско приморје. Призива га често и узима собом на својим излетима у унутрашњост. Но посла није му дава никаква, нити му је проговара о гувернерству барском, за које га је позвао. Тек пошто је Павловић постао Министар Просвјете, дао му је Књаз уредништво „Гласа Црногорца‘. Он се примио

али без воље и радио је без воље. Књаз се није на то осврtао. Он је желио и настојава је на томе, да Лазо пјева и пише о Црној Гори, о последњем рату и старијем бојевима. Једном у двору, — бјесмо заједно Лазо, Божо Петровић, Гавро Вуковић, Нико Матановић и ја, — рече Књаз Лазу: „Штета би било и за тебе и за српску књижевност, да те вежем у канцеларију. Боље овако: да ти ја дам годишње, докле си жив, 3—4000 fl., ако ти је мало не жалим и пет и шест хиљада, и не тражим ништа од тебе, него само да пјеваш и пишеш, а ево си на мјесто, у Црну Гору, да ти материјала никад не мањка. Је ли ти право?“

Лазо га је хладнокрвно, ка' но ти он, слушао, није ријечи одговорио и, онако сједећи, само му се главом поклонио. Није се могло знати, шта му значи тај поклон, да ли: примам и благодарим, или: хвала, не могу примити!

Књаз није више ни ријечи проговорио о томе ни тада, ни доцније, а Лазо је и даље примао само дотадашњу своју плату, уређивао је „Глас Црногорца“, чинио редовно сваки дан своју „осмицу“ (путања, којом се шетао преко границе чинила је фигуру 8, та се прозвала „Лазова осмица“), играо сваки дан преферанс, радио сваки дан своју гимнастику, док једног дана сиде у Котор и не врати се више, а оданде посла Књазу своју оставку.

Више није долазио у Црну Гору.

Књаз ми није никад казао, шта му је писао Лаза. Ријетко га је и поменуо.

Још за стојања Лазова на Цетињу ударало се у некијем листовима, постојано, у Србији и Аустрији на стање у Црној Гори, и на Књаза Николу. Особито је исцрпан и жесток чланак изишао у „Новој Слободној Преси“. На Цетињу се мислило да га је писао Лаза. Ја сам онијех дана био у Бечу. Једнога дана добијем писмо од пок. Аце Николајевића, сестрића Књаза Петра, да дођем на кафу у четири câта по подне у кафану на Стевановом плацу, да ће бити тамо Књаз Петар, Лаза Костић, Dr. Симоновић, он и Јаша Ненадовић, све стари Цетињани, а који су оставили Црну Гору, и још неки. Нашао сам их при читању поменутога чланка у „Преси“. На крају читања примјетих:

— Ово је јако, тијем јаче, што је све истина.

— Овакво писање, све факта и бројеви дјејствоваће и на Књаза, — прихватише други.

— Ништа то не вриједи. Све је то већ речено по колико пута и по другијем новинама, па што је помогло? — добаци Лазо сасвијем немарно.

По тијем ријечима не изгледа, да је Лазо писао они чланак.

† Војвода Симо Поповић

Једна епизода из прошлости „Матице Српске“

У марту 1827. године послао је један аустријски тајни полицијски орган Врховном Полицијском Звању у Бечу извештај о раду и кретању Герасима Зелића, далматинског архимандрита у пензији, који је у то доба живео у Будиму под оштром паском полиције. Извештај овај истиче да у Пешти постоји тајно српско друштво по имену »Матица«, коме је крајњи циљ оснивање самосталне државе за све Србе и под Србином владаром; рад овог друштва помаже у потаји и митрополит Стратимировић, а најагилнији члан „Матице“ је Герасим Зелић, чији обилати новчани прилози дају том друштву полета, солидности и енергије.

Врховно Полицијско звање у Бечу схватило је врло озбиљно овај извештај свога органа, и узело је у претрес питање друштва Матице, али је дошло до закључка да су за предузимање конкретних мера против Матице и против људи око ње потребне опширније и поузданије информације. Стога председник Врховног Полицијског Звања гроф Седлницки упути 25. марта писма својим важнијим тајним агентима у Угарској, њима седморици на броју, и наложи им да се тачно распитају: јесу ли ове оптужбе тачне, постоји ли ово тајно друштво, и у каквом су односу с тим друштвом митрополит Стратимировић и архимандрит Зелић; информације нека прикупе неосетно, у највећој тајности, и нека их доставе њему у Беч.[1]

У току маја, јуна и јула стизали су из Угарске у Беч извештаји тајних полицијских агената. Тројица одговорише да нису могли ништа да докуче о тајном друштву „Матици“, и они уопште не верују да тако друштво постоји; архимандрит Зелић је немоћан старац од 81 годину, скоро сасвим слеп, из куће не изађе по две недеље, писама добија врло мало, месечно два-три писма, далеко је од

---

[1] У овим писмима налаже гроф. Седлницки да се испита: „Ob und in wie weit alle diese Besorgnisse und Anschuldigungen als grundhältig angesehen werden können, was es mit dem serbischen Vereine Maticza zu Ofen mit Rückblick auf die Theilnahme und die bisherigen Leistungen desselben für eine Bewandtniss habe? Ob und welchen Einfluss der Metropolit Stratimirovich und der Archimandrit Zelich hierauf nehmen? Ob sonst Wahrnehmungen vorhanden sind, die den erstern als Förderer eines auf eine Serbiens Regeneration zielenden Planes bezeichnen möchten? Ob auch Zelich, vermöge seiner dermaligen Verbindung und Äusserungen einen ähnlichen Argwohn gegen sich aufruffe? Darüber bitte ich Euer etc. mit äusserster Vorsicht und Geheimhaltung nähere Daten sammeln und das geräuschlos Erhobene mir mittheilen zu wollen“. (Justiz und Polizei Archiv у Бечу, В. П. З. Бр. 1639). Полицијски органи су у списима означени шифрама: JX, OY, ZZ, fi, Lang, YY. XZ.

сваке активне, а нарочито револуционарне улоге. Друга два агента саопштише да постоји друштво „Матица“, али да је томе друштву смер публиковање српских књига, и да је досад публиковало многе годишњаке и друге књиге; душа том друштву је збиља архимандрит Зелић, који је и иначе сумњив и опасан човек.

Два последња извештаја, један од 24. јула, а други од 29. јула, опширнији су и много занимљивији. Агент-извештач од 24. јула вели да је замолио једног свог познаника Србина за податке о Матици, о њеним статутима, о њеном досадањем напретку и о њеним циљевима, под изговором да хоће о Матици да напише реферат за неке стране новине. Овај агентов познаник се обрати своме пријатељу, секретару митрополита Стратимировића, и затражи од њега података о Матици. Одговор секретаров приказује одношај Стратимировића према Матици и према оснивачу Летописа Ђорђа Магарашевићу.

Писмо Стратимировићева секретара почиње са једном намерном нетачношћу. По том писму, у Карловцима, на митрополијском двору, све до 19. априла 1827. нису знали да постоји Матица. Тог дана је добио Стратимировић једну анонимну пријаву да је основано друштво Матица, и да су власти одредиле потајну истрагу о тенденцији овог литерарног друштва, пошто су дознале да високи клир српске цркве подупире рад Матице, и да новосадски професор, који издаје неку врсту новина под насловом „Летопис“, у последњем броју тих новина пише да су штампане трошком „Матице“. Митрополит је у први мах хтео да пише о овом случају угарском дворском канцелару и председнику Врховног Полицијског Звања, јер се побојао да његови непријатељи и ову прилику не употребе за нове интриге против њега. Али пошто се ова Матица јавно потписала, и тиме је престала бити тајно друштво, дужност је била Цензурског Звања, које је Летопис одобрило за штампу, да упозори Намесништво на то друштво, те је стога митрополит одустао од пријављивања властима, него је наложио бачком епископу да позове професора Магарашевића, и да му каже да митрополиту није ништа познато о превишњој дозволи и потврди друштва Матице; с тога Магарашевић има или одмах да раскине сваку везу са тим друштвом или да напусти службу професора српске гимназије. Магарашевић је у писменом одговору указао да је Летопис у другој свесци за 1826. годину публиковао цео програм овог друштва. У уводу тог програма је констатовано да је друштво основано на темељу превишњег рескрипта од 5. септ. 1812. бр. 9848, где стоји да за штампање српских књига треба основати фонд. Такав фонд је осно-

ван под именом Матица, и сваки члан њен при ступању у друштво мора да уплати најмање 40 форината, да би се из тог фонда могли подмирити трошкови за српске књиге и новине. Ко ову Матичину благајну води, и ко су чланови тог удружења, о томе се у Летопису ништа не спомиње. Међутим, пошто је цела ствар избила на јавност, и то са дозволом краљевске будимске цензуре, митрополит и његов секретар не сумњају да ће Цензурско Звање пријавити Кр. Намесништву ово друштво, те ће Намесништво наредити истрагу о стању Матичине благајне и о употреби дотадањег новца, затим о именима чланова и о даљим циљевима друштва.[1]

Последњи тајни члан полиције датирао је свој извештај у Пожуну 29. јула 1827., и приказао је постанак Матице. Њен зачетник је професор Магарашевић, који је покренуо часопис Летопис, али, пошто није имао довољно претплатника, дошао је Јован Хаџић, један даровит младић, на идеју да скупи пештанске грађане и трговце, и да их наговори да прилозима створе један фонд, из кога ће се плаћати трошкови око штампања корисних и добрих књига. Тако је постало удружење Матица, у коју је ступио као ревностан члан и архимандрит Герасим Зелић, старац који се не одликује толико својом ученошћу, колико својом побожношћу и љубави према српском народу.[2]

Пошто су стигли ови извештаји, затражи Врховно Полицијско Звање и од цензора српских књига Копитара мишљење о Матици. Копитар одговори да Матици, која у Пешти издаје Летопис и друге књиге, не треба поклањати толику пажњу, јер ће они и онако ускоро престати због свађе међу њеним члановима. Врховно Полицијско Звање је узело у претрес све ове извештаје, и на темељу њих донесе одлуку да преко једног од тајних агената затражи све примерке Летописа, и нарочито примерке из 1826., затим податке о члановима и помагачима овога удружења и о одбору који рукује касом, и да испита је ли Матица постала са превишњом дозволом, да ли она још и сада постоји и у ком обиму, и да ли су њени статути публиковани са дозволом цензуре.[3]

---

[1] В. П. З. бр. 6913.

[2] В. П. З. бр. 6399.

[3] Председник Врховног Полицијског Звања у свом налогу од 5. септембра, упућеном тајном агенту ZZ, пише: „Ich vernehme, dass der Professor Magaraschevits zu Neusatz der Urheber des unter dem Namen Maticza bekannten Vereins, von welchem Euer etc. schätzbares Schreiben vom 6. April dieses Jahrs handelt, sey und dass in der letzteren Zeit vorzüglich ein junger Mann Nahmens Johann Hadschits, zu Pesth mehrere Bürger und Kaufleute

Горњи налог Врховног Полицијског Звања, датиран 5. септембра 1827., послат је тајном агенту, али одговор његов није сачуван међу списима Полицијског Архива. Тај одговор је свакојако морао бити повољан за Матицу, јер полиција није чинила никаквих даљих корака, него је Матицу оставила на миру.

Чланови Матице дознали су да полицијски органи прикупљају податке о раду њихова удружења, али нису знали како је дошло до тога, него су мислили да их је митрополит Стратимировић денунцирао властима. То су закључили по држању митрополита према Магарашевићу, и кад је 1834. вођена истрага против Матице, чланови њени су доказивали да је полиција знала за њихово удружење, јер их је Стратимировић још 1827. године денунцирао, али полицијске власти не хтедоше поводом те денунцијације да ометају рад Матице.

Д-р Алекса Ивић

---

vermöchte, einen Fond zur Bestreitung des Drucks einiger guter serbischer Bücher zu creiren. Auf Kosten dieses Fonds soll bisher das von Magaraschevits redigirte Journal Lyetopis (Annalen) erschienen seye und der zweyte Theil dieses Werkes vom Jahr 1826. soll eine umständliche Übersicht von dem ganzen Plan des obengenannter Verein liefern oder Vorrede des gedachten Theils die Bemerkung enthalten, dass dieser Verein im Sinne einer allerhöchsten Entschliessung vom 5. Sept. 1812 Nr. 9848 entstanden sey, welche die Creirung eines Fonds zur Drucklegung serbischer Bücher anordne. — Es liegt mir daher daran, vollständige Exemplare dieses Journals Lyetopis, insbesondere aber des Jahrganges 1826. davon und zugleich weitere umständliche Notizen über die Mitglieder und Förderer dieses Vereins und des Ausschusses, der die Verwaltung der Vereinskasse besorgt, zu erhalten. In der einem so wie in der anderen Beziehung so wie wegen Beantwortung der Fragen, ob der Verein Maticza mit allerhöchster ausdrücklichen Genehmigung entstanden sey, ob er dermal noch und in welchem Umfange, dann in welcher Form bestehe, und ob die oben erwähnte Ankündigung seiner Statuten mit Bewilligung der königlichen Censur erschienen sey". (В. П. З, бр. 6913).

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Културно-историјски извор Хришћанства

Чувени класичар, подједнаки стручњак за грчки и римски свет, Д-р Тадеуш Зелински, дугогодишњи професор на Петроградском Универзитету, (чији је историјско-филолошки факултет био европског гласа), а после успостављења Пољске професор на Варшавском Универзитету, ове је године публиковао врло интересантан и цењен рад о хеленизму и јудаизму (Hellenizm a judaizm, Warszava, 1927.). Овај рад је наставак претходних испитивања из историје религије, којом се, поред многих и многих других тема, писац бавио. Њему непосредно претходе две свеске, од којих је прва посвећена религији стародавне Грчке (руски оригинал 1908. г., пољски превод 1921. г., енглески 1924. г., француски 1926. г.), а друга религији хеленизма (руски оригинал 1922. г., пољски превод 1925. г.). Да разлика у наведеним темама и епохама буде за нас разговетна, морамо имати на уму да се под хеленизмом обично разуме грчка култура после Алекс. Великог на територији оних грчко-источних држава које су постале после његове смрти. Религија хеленизма одржала се све до проповедања хришћанства, и тек њему је уступила културни терен старог света. Потпуно је, дакле, наравно да писац, који је пропратио хеленску религију, у ширем смислу, од њена почетка до пада, поставља сад питање о њеном односу према хришћанству, које је хеленска култура примила. Пошто ипак хришћанство генетички полази од јудаизма, горе наведено питање изазвало је нарочито истраживање, у коме се хеленизам и јудаизам испитују упоредо.

Као што је познато, богословска догматика признаје генетичку везу хришћанства само са јудаизмом, а исту везу са хеленизмом сасвим пориче. Проф. Зелински заузима не теолошко него културно-историјско гледиште, те решава то питање самостално и скоро у обратном смислу. Не признаје као тачно тврђење да је хришћанство изашло из јудаизма. Факт је, вели писац, само то да су први Христови ученици дошли из редова исповедникâ религије Јехове. Међутим, необорив је факт да је учење Христово било одбачено од стране јудаизма и примљено баш од стране хеленизма, тако да се у IV-V в. границе хришћанства поклапале са границама Римског Царства, изузевши Јудеју. Одатле пак неоспорно следује да није било психолошког континуитета између јудаизма и хришћанства, и да је тај континуитет постојао баш између хеленизма и хришћанства. То значи да је религија хеленизма боље спремила умове за примање хришћанства,

него ли јудаизам. Према томе, одавно сам већ, вели г. Зелински, изрекао парадокс да је прави стари завет за хришћанство религија хеленизма. Нема у томе никакве јереси, а они који ми је пребацују, нису свесни тога шта значи психолошки континуитет.

Интересантна књига проф. Зелинског развија горе истакнуту тезу у детаљима, наводећи потребне доказе. Колевка хришћанства, Галилеја, никад није сачињавала интегрални део јеврејске културе; у време израиљске сматрана је као „предео незнабожаца" (galîl-hag-gojim, одакле полази и њен географски назив), а затим је била јако хеленизована, тако да се по народном карактеру и расположењу умова темељно разликовала од Јудеје. У Галилеји је Христос нашао апостоле свога учења, и није био Галилејац онај ко га је издао. Не знамо за детаље оне борбе која се у Галилеји водила између хеленизма и јудаизма, а то је штета, јер баш у историји тих двају утицаја садржи се знатан део оног што се може назвати највећом тајном у светској историји, а то је постанак хришћанства. Остављајући на страну оно што је неприступачно за истраживање, писац се обраћа другоме начину испитивања: прегледа упоредо основне принципе јудаистичке и хеленистичке религије, и очигледно показује која је од њих била сроднија и ближа хришћанству.

Јудаистичко схватање божанства је увек било националистичко и туђе универзализму, коме је увек тежила религија хеленизма, који је добио најсавршенији израз у хришћанству. Хеленизам је, у својим највишим постигнућима, тражио и налазио манифестованога Бога у свима трима областима духовног савршенства: у добру, истини и лепоти. Јудаизам не зна за идеал лепоте, не цени лепоту природе, о којој под хеленским утицајем певају псалми, а лепоту уметности осуђује и изрично забрањује. Дакле, за њега остају само добро и истина, у којима се пак Јехова манифестује не потпуно него делимично, јер је чак и према изабраном народу био завидљив, гневан и променљив, а остале народе је намерно чинио тврда срца. Према томе, право манифестовање Јехове је његово манифестовање у сили, и јудаизам је права религија страха пред том силом, дакле директна супротност хеленизма, који је пун радости и љубави, и непомирљива антитеза хришћанства као религије љубави. Када Џемс (James), у својој познатој књизи о религијском искуству, разликује у данашњем хришћанству две изрично разноврсне струје: плашљиву и немирну побожност и побожност благу и радосну, — онда, вели проф. Зелински, није тешко погодити из којих извора те струје потичу. Божје силе је требало привући на своју страну, да се с њим склопи савез, и у тај савез изабрани народ ступа путем обрезања, које има да га разликује од осталих народа на овом и на оном свету. Религија страха тражи од верних не синовљу љубав него ропску покорност према заповести закона, а тај се закон опет састоји поглавито у ритуалним прописима. Међу последњима су велику улогу играли прописи о ритуалној чистоћи, чије чување је отежавало односе чак у кругу верних и искључивало интимно општење са иноверцима. У томе се опет манифестује горе забележено одсуство идеје универзализма, која је толико била својствена хуманом хеленизму. Не зна за универзализам и усредсређује се само на изабраном народу и на учење о посмртном животу и о месији као цару

из дома Давидова. Томе је одговарао и храм неприступачан за иноверце, са култом сакривеним од њихових очију, и религијска поука, управљена на потанкости испуњавања закона. Сва та искључивост одвраћала је од јудаизма хеленски дух кад је он тражио ново откривење. Насупрот томе, хеленизам је ушао у њега као хомоген хришћанству.

Истраживање проф. Зелинског оснива се на непосредним изворима и претреса читав низ детаљних питања која спадају у његову опширну тему. Међу осталим, писац пажљиво прати хеленистичке утицаје на јудаизам, као и јудаистички прозелитизам међу Грцима, и потанко показује у чему и у колико је могло бити споразума између јудаизма и хеленизма и, исто тако, у којим су се тачкама они одлучно и дефинитивно разилазили. Најважније и највише цењено је пак то што писац обелодањује културно-историјску везу и психолошки континуитет између хеленизма и хришћанства. Осећање те везе и тога континуитета није туђе побожној хришћанској традицији. Барем га сретамо у апокрифској књижевности. У једном од апокрифа прича се да је Христос, кад је после смрти на крсту сишао у пакао, извео одатле душу Платона. И ту причу наводи, средином XVI века, московски митрополит Макарије у тзв. Степеној Књизи (књизи царског родословља), у којој се развија филозофија руске историје у религијском духу.

Д-р Теодор Тарановски

Споменици на Светој Гори

Gabriel Millet: *Monuments de l' Athos.* I. *Les peintures.* Paris, 1927. (Librairie E. Leroux). Album de 264 planches.

Име г. Габриела Мијеа није непознато нашем читалачком свету. Овај велики научник, писац многих дела и студија о византијској уметности, објавио је и једну лепу, значајну књигу о старим српским црквама.[1] То је досад први систематски преглед наше средњевековне религиозне архитектуре, за којим ће доћи и преглед нашег средњевековног сликарства. Штета је што то разборито и учено дело није одмах било преведено на српски: иако у многом непотпуно, оно би врло корисно послужило, за дужи низ година, свима онима који се интересују за нашу стару уметност.

Последњи крупан научни рад г. Мијеа представља албум у којем је репродуковано до близу хиљаду слика из манастирских цркава на Светој Гори Атонској. Текста уз албум нема. Исто као кад је издавао репродукције споменика у Мистри, г. Мије је оставио за после да напише систематску студију иконографије и стила сликарства на Атону. Један од разлога зашто је одложио штампање текста, то је што жели да још једном посети цркве у Србији, без чијег детаљног познавања не може дати дефинитивне закључке о светогорским сликама.

Одиста, светогорско сликарство тесно је везано за полет и напон српског сликарства у Средњем Веку. Досад су слике у Протатону обично биле датиране у XVI век; тако их је датирао, доскора, и г. Мије; међутим, он је сад убеђен да су оне насликане на самом почетку XIV века, и то, више но вероватно, за рачун краља Милутина. Тиме српска уметност добива много: обогаћује се великим бројем слика првог реда и, у исти мах, проширује област својих утицаја. Српски рад су, исто тако, слике у Хиландару и у Ватопедима, рађене, такође, на самом почетку XIV века. И касније,

---

1 *L'ancien art serbe. Les églises.* Paris, 1919. (распродано).

у XVI и XVII веку, има на Атону српских слика у манастирским црквама.

Интересантно је, на Атону, и сликарство које није дело српских руку, нарочито оно које је вршило велик утицај на нашу уметност из доба под Турцима. Дуго времена, Света Гора је била један део од центара православне уметности и културе.

Из оба та разлога, књига Г. Мијеа заслужује да буде набављена од свих наших библиотека, ако је, због скупоће, не могу набавити сви појединци који се интересују нашом старом уметношћу и религиозном цивилизацијом Средњег Века.

М. К.

О Богомилству

Књижевност о Богомилима нагло расте. Магловитост њихове науке допушта множину тумачења, и изазива покушаје да се у богомилско учење унесу религиозни и етички системи, често несумњиво сасвим туђи Богомилству. Ништа ново не доносе они радови о Богомилима где наши (већином млади) писци изводе за странце нашу малу, доиста научну, богомилску литературу. Занимљивији су од њих, али више за студију данашњих духовних лутања него за студију Богомилства, многобројни покушаји да се Богомилство прикаже као нека јужнословенска национална вера. Таквих покушаја има множина. У њима је само намера вредна пажње, а све остало је редовно празан говор о стварима које су писцима скроз непознате; они, н. пр., наводе нашу традицију као сведочанство оригиналности Богомилства, а не знају да је традиција прожета апокрифима. Сасвим је неуспео и нови покушај *В. Глушца* (Средњовековна „Босанска црква“, Прилози, IV (1925.), 1.—55.) да утврди истоветност Богомилства и Православља, око чега се без успеха мучио већ Б. Петрановић. Глушац се више ослања на резоновање него на изворе, које обично увлачи у расправљање само да их по својој вољи тумачи, како би доказао своју унапред смишљену тезу.

Врло занимљив је покушај *Н. П. Кондакова* да проучи утицаје Богомилства на културни развој европских народа, наравно највише на уметнички. То су били последњи напори великог руског научника, којима се занимао још и на дан своје смрти. Врло добро су учинили поштоваоци његове успомене што су и недовршене белешке издали „О манихеиствѣ и богумилахъ Н. П. Кондакова“ (Seminarium Kondakovianum, Prague, 1927., 289.—301.) Мишљење научника простране ширине схватања и дубоке учености веома је занимљиво и овако, недовршено; од А. Н. Веселовскога мало је шта у руској науци дубље написано о Богомилима. Кондаков се особито занимао за однос богомилства према ранијим хришћанским јересима, насталим под утицајима источних религија. Одлично знање путова уметничких источних утицаја помогло му је да утврди и стазе за ширење верских схватања Истока. Онда, Кондаков се нарочито трудио да испита богомилско схватање односа ђавола према Богу. Ради тога је испитивао и народне традиције о улози ђавола при стварању света, не, разуме се, као извор богомилског учења, него као талог богомилског схватања, заостао у традицији.

Н. Радојчић

Из доба цара Душана

Последњих година написано је неколико радова који се баве или целом владом великога цара, или су

у њима обрађени поједини знаменити проблеми српске прошлости у вези с његовим владањем. Да сцоменем неколике.

Целу владу великог цара обухватио је у једном популарном чланку *Сш. Сшаноjевић* („Цар Душан", *Брасшво*, XVI, 1921., 43.—65.).

Односима између цара Душана и Млетака бавио се *Г. Новак* у саставу „L' alleanza veneto-serba nel secolo XVI." 1925. Специјалне студије могу само онда бити науци корисне када су основане на поузданом познавању целокупне научне области из које су узете. Иначе, оне немају сигурног темеља, као што је случај с овим радом. За њ би требало пространо и дубоко знање историје Срба, Млетака, Византије и свих земаља југоисточне Европе. Оно би требало да избија из сваке карактеристике политичког одлучивања држава о којима је говор, а место тога осећа се из целог писања, како су писцу остале сасвим туђе по своме развојном духу најважније државе којима се бави: Србија, Млеци и Византија. Морам рећи да није само он томе крив, него лакомислено схватање, код нас уобичајено, да се стручне расправе могу састављати и без дубоког познавања целог склопа проблема чији су оне само део. Но, по цитираним изворима и литератури, по начину изражавања и, особито, по свакојаким фразама којима се заташкава научно решавање стављених питања, одмах се осети колико је писцу туђ предмет који злоставља. У таквим радовима обичњ има и политичких алузија, које су увек неумесне, у овом случају и врло несрећне. Одакле писац зна да је Карло Анжу, господар јужне Италије, хтео цело Јадранско Море узети („far suo tutto l' Adriatico", 10.)? Заболе човека, када се овако говори о грандиозним плановима Карловим, који су врло добро познати. Онда, где је ишчитао писац да су баш Срби били највећи непријатељи мађарског империјализма и пријатељи Млетака (11.)? Он мисли да Т. Флоринski није схватио природу српско-млетачких односа (17.). Има, истина, где је и велики руски научник у том питању грешио (сви грешимо), али је његово схватање несумњиво више основано на изворима него пишчево. Па ипак је Флоринski врло обазриво и скромно разлагао своје назоре, док писац то чини с пуним устима, редовно с немогућим претеривањима. Тако је све нетачно и претерано што пише о Душановим цариградским плановима (16. и иначе); причање о том шта би било да је Душан ушао у Цариград (26. и даље) иде у доколну, лошију врсту романтичке историографије; није њена жртва само писац, слична места се опет сретају у нашој историографији, одакле су дуго времена била протерана. Није истина што писац тврди (27.) да је у Млецима настало баш у другој половици XIII в. уверење да је Јадранско Море млетачко; да оставим на страну да уопште нема смисла овако писати. Још горе је испала седма тачка резултата овог састава: да Душану није било стало до оснивања јадранске државе („7° Duschano non ha mai cercato di creare uno stato adriatico propriamente detto", 39.). Права историјска наука доспела је, међутим, нарочито на основу тачног схватања последњих година Душанова рада до противних назора. Зато би било сасвим погрешно ако би се пишчево схватање примило као на нашој науци основано и код нас одомаћено. Оно је само његово. Односи између цара Душана и Млетака морају се, дакле, ради опширнијег приказивања, наново проучити, и то не на овај начин, него како је поступио П. Марковић, када

је у *Летопису* приказивао односе Србије с Угарском за исто доба (221., (1903.), 1—26.; 222., (1903.), 16.—51. и 223.-4., (1904.),150—88.).

Не тиче се непосредно Србије и Душана једна одлична талијанска публикација, али се без ње не могу с успехом истраживати ни односи између Срба и Млетака у Душаново доба, ни утицај Млетака на развој Српских Земаља. То је збирка *Documenti finanziari della Repubblica di Venezia*, I, 1. *La regolazione delle Entrate e delle Spese* (sec. XIII-XIV), *introduzione storica di Roberto Cessi, proemio di Luigi Luzzati* (1925). Увод Луцатијев написан је врло разборито; због данашње тамошње психозе покварен је на крају неумесном погрдом грешног рашког Краља из Дантеа, који је радио — што и други; иначе је Луцати имао две сврхе са својим уводом: да покаже државничку умешност Млетака у разборитој штедњи, и да ослади данашњим генерацијама што већу штедњу из родољубивих сврха. Увод Чесијев о млетачким финансијама XIII и XIV в. написан је на основу веома лепог знања, с дубоким смислом за средњевековне економске проблеме. Чеда Мијатовић је у почетку својих финансијских студија из средњевековне Србије пошао од талијанских финансија и од студија о њима. То је за наше западне крајеве готово једини извор и аналогон, а и централне српске области економски су се развијале у јакој зависности од талијанских економских схватања и пракси. То се осећа сваки час из Чесијеве студије, којој је додана смишљено пробрана збирка докумената. Још нешто. Политика Млетака према Србији добија своје нарочито осветљење из ове занимљиве књиге, јер се из интимних докумената, овде саопштених, даде врло добро разумети зашто су се Млеци у својим односима према Србима одлучивали баш тако, а не друкчије; у јавној коресподенцији су праве прилике млетачке и разлози одлучивања покаткад намерно прикривани.

Иначе се радови из доба цара Душана, објављени последњих година, највише тичу његове законодавне радње; најважнији поменути су у *Летопису* (311., 1.-2., 1927., 297.-10.). Недавно је онде с похвалом споменути В. Намисловски објавио веома важну студију: *Namyslowski W.*, „Die Teilnahme der Bevölkerung an der Rechtsprechung in den mittelalterlichen kroatischen und serbischen Ländern“ (Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. III, 3., 1927., 345.-64.). У њој се тиче Душанова доба главна теза пишчева да су поротници били једноставни сведоци, а не судци, и да је порота постојала само као мешовити суд између Срба и странаца, док су Србима иначе судиле само судије појединци. Схватање је ново, и мора му се обратити пажња достојна научне озбиљности којом га писац брани. Он је чврсто уверен да је Србима у Душаново доба судио један судија. Буни га само чл. 181. Душанова Законика, односно његов први део, где стоји: „Повелева царство ми судијам. Аште ли се обрете велико дело, а не узмогу расудити и расправити, који љубо суд велик будет, да греде од судиј један с обема онема-зи парцема пред царство ми.“ У другом делу оног члана понавља се наређење чл. 163., да судске одлуке морају бити писмене. Намисловскога мучи први део. Тај није оригиналан. Двадесетитрећи чл. друге књиге шестога титула Василика свршава се овако: „εἰ μέντοι γέ τίς ἀμφισβήτησις τῷ δικαστῇ περί τινος γένηται νόμου, μηνυέτω πρὸς τὸ ἡμέτερον κράτος καὶ τὴν ἐξ ἡμῶν ἐκδεχέσθω τοῦ πράγματος ἔγγραφον σαφήνειαν ἢ ἑρμηνείαν καὶ

αὐτὴν τεμνέτω τὴν δίκην.“ (Ed. Heimbach, I, 90.). У њему није тешко препознати грчки узор српског закона, у ком се огледа, наравно, примитивнија српска процедура; у Византији су биле судије расположене да што више парница скину себи с врата и упуте цару; цареви су се бранили од тог кукавичлука и никад не би могли допустити да се због сваке недоумице иде на двор; у Србији је то било могуће, и због мање писмености сасвим је и разумљиво. Али и у византинском закону је говор о судији, не о једном од њих. Дакле, с те стране Василике не отклањају сумњу Намисловскога, ма да стварају друкчију ситуацију, кад се види да је чл. 181., први део, према њима састављен.

Још ово да додам. И други део чл. 181., Душанова Законика састављен је, наравно, према Василикама (само се тамо још више захтева), и то према дватесетшестом члану горепоменуте главе и титула. Ја не сумњам да ће ова студија Намисловскога изазвати живо научно занимање код нас, и привести решењу важно питање о пороти у старој српској држави, нарочито у Душаново доба.

Никола Радојчић

Србија пред Први Устанак

Ради разумевања Првог Устанка потребно је знати доба које је Устанку претходило. То су осећали сви писци историје модерне Србије, и издаље су захватили када су приказивали васкрс Србије. В. Калај мислио је да се Први Устанак не може схватити без знања целе историје Србије, па ју је саставио као увод својој књизи о Устанку. Ст. Новаковић је написао читаво дело „Турско царство пред српски Устанак“ (1906.), које је намењо бољем разумевању своје студије „Васкрс државе српске“. Д. Павловић објавио је опширну расправу „Србија за време последњег аустријско-турског рата“ (1910.), јер је осећао знаменитост Кочине Крајине за Први Устанак. Време од свршетка овог рата па до Устанка није специјално проучавано. Сада му је посвећена једна опширна студија, од које је недавно изашао први део: *Пантелић Д.*, „Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—1794 (Посебна издања Српске Краљ. Академије, LXIV). Приказано доба у развоју Србије обухватили су и Ст. Новаковић у споменутој студији и, делом, Т. Стефановић Виловски у расправи „Belgrad während des Krieges Österreichs und Russlands gegen die Pforte (1787—1792.)“, али је нова обрада била ипак потребна. Јер студија Виловскога бави се једним нарочитим питањем у уже ограниченом времену, а књига Ст. Новаковића има тако широк оквир да је Србији допао само мали део опширног расправљања о срозавању турске моћи, која је већ сама собом изазвала читав низ устанака у Турској, од којих је један и Карађорђев. Концепција простране студије одлична је, али у појединостима има погрешака, које је ваљало исправити или бар рећи да приказивање не одговара стварности. Сасвим друкчија је расправа Д. Павловића. То је скроз непоуздан рад, у ком се на сваком кораку осећа халкавост и брзоплетост, које су онемогућиле солидне научне резултате. Онда, у њој су употребљени врло једнострано аустријски извори; заједничка слаба страна свих ових радова је, што су рађени, без знања турског, с мало, преведених, турских извора. Пантелић се чувао Павловићеве једностраности, иако и његова студија почива највише на аустријским актима. То су извори нарочите врсте, извештаји чиновника с Границе и ухода. Ванредно не-

згодна историјска грађа, којој се код нас више верује него што она заслужује. Аустријске власти тражиле су што чешће и опширније извештаје из Србије, који су писцима доносили препоруку и награду. Зато су их множину добављали. Али и у најсавеснијим има фаме, а контрола је могућа само онда, када има по неколико извештаја о истом догађају, па је и онда тешка, јер су често сасвим контрадикторни. Зато се обично тврдње извештача узимају за истину, ма да то савестан историк мора чинити преко срца. Јер, очевидно је да осим фаме има у таквим извештајима тенденције (да се састави оно што је властима мило), онда врло много самохвалисања извештача, који су умели планове о којима су нешто начули јављати као факта, да буду „први". Пантелић се добро носио с овом врстом извора. Савестан је, педантно контролира, али, наравно, кад има чиме. Фатално је што немамо турских извора, који би пресекли препирке о питањима која нас занимају у добу пред Први Устанак. Без њих су решења веома напорна и ипак несигурна. Пантелић је обратио пажњу нарочито на неколике проблеме који су као такви већ осећани или их је он формулисао, пошто ранија схватања не одговарају изворима. Тако се специјално бавио питањем о идеји автономије Србије, према примеру Влашке, како ју је смислио троношки архимандрит Стефан Јовановић; идеја је моглаући у народ, ма да је није примила Аустрија да је заступа пред Турском; можда је и тај план суфлирао митрополит Стратимировић. За ферман о протеривању јаничара из Београдског Пашалука позива се Пантелић на Вука, који је ту тврдњу, рекао бих, преузео из барона Маретића; најбоље би, разуме се, било имати сам ферман. Језгру јаничарског питања у Београдском пашалуку схватио је Пантелић сасвим тачно као економски проблем у вези с питањем реформи Селима III. Јако савесно је расправио и питање о „хатишерифу" 1793., и несумњиво се више приближио истини него досадашњи прикази овог заплетеног проблема. Пуну истину могли би донети само турски фермани. С мутним и несложним вестима о њима није могуће ствар боље расправити него што је Пантелић учинио. Његово приказивање је уопште веома обазриво, исправке су отмене, ма морао исправљати Павловића страну по страну. У прилогу је издано с много брижљивости неколико важнијих извора. Друга књига ће имати, несумњиво, списак извора и литературе, и добар индекс за цело дело.

Никола Радојчић

Историја балканских народа

На Западу се раније осећала, а осећа се и сад, потреба добре историје балканских држава, више због политичких разлога него научних; премда, и људи од науке — због незнања језика — желе кратке и поуздане информације о прошлости немирних балканских држава.

Од новијих покушаја те врсте није никако испунио свој задатак К. *Рот* (*Roth*) у књижици „Geschichte der Christlichen Balkanstaaten (Bulgarien, Serbien, Rumänien, Montenegro, Griechenland)", која је изишла у познатој Гешеновој збирци (1907.). То је неспретна компилација из мало (редовно застарелих) дела без труни историјског разумевања за развој балканских народа.

Требала је много боља бити историја свих балканских држава у *Шолцовој* збирци „Handbuch der Staaten-Geschichte". Али, Светски Рат по-

кварио је првобитни план дела, и изменио распоред писаца, па је место доброг научног рада добивена једна слаба књига с ружним политичким тенденцијама несмишљених писаца. Историје балканских држава ређају се од дванаестог до петнаестог одељка. Бугарску, румунску и југославенску историју упропастио је исти *К. Рот* још горе него у споменутој књижици, јер му је овде била главна брига да погрђује Србе, и да прориче њихову будућност према крволочним жељама заслепљених немачких шовиниста. Начин, како К. Рот цитира литературу (коју није, обично, ни видео), саблажњив је, и сасвим изузетан у савесној немачкој историографији. Историју Византије добро је обрадио *Е. Герланд*, а грчку прошлост сумарно је приказао *А. Хајзенберг*. Турску историју написао је, с много политичарских фраза, *Р. Хартман*.

Неуморни *Н. Јорга* написао је 1924. г. „Histoire des Etats balcaniques jusqu'à 1924". Натпис није тачан. Књига не почиње с најстаријим временима из историје балканских народа, него се у првој глави одмах црта ситуација пред турску најезду. Све што се о њој вели о Србима, нарочито о држави цара Душана, није тачно. Веома су слабо приказани односи хришћанских турских поданика према Русији, јер је писцу познат сасвим мали део извора и литературе о том питању. Односи Аустрије према балканским народима представљени су исто тако, и због истих разлога, нетачно. Јоргино расправљање о фаворизовању Срба у Угарској и гањању Румуна не изненађује. То је стара песма. Он ни не жели да схвати српске привилегије као сасвим незнатну плату за српске ратничке услуге, које су Србе децимирале, док су се Румуни, истина у бедном животу, нагло множили и заузимали српске крајеве где су непрестани ратови разређивали српско становништво. Модерна српска историја прве половине XIX в. приказана је највише по књизи Г. Јакшића „Европа и васкрс Србије"; где је Јоргу Иберсбергер водио, врло га је лоше водио; мудрога Јоргу привлачило је Иберсбергерово расправљање само због истих, сасвим неправичних погледа на Русију. Јорга је увек речит, он расправља и о непознатим стварима с осећајем ванредне сигурности, који избија из смелих генерализација, занимљивих због широке ерудиције пишчеве и кад нису тачне. Корисна је Јоргина књига због ношења румунске историје у састав узрујаног развоја југоисточне Европе. Њој је, наравно, уступљен несразмерно велики део, који ће добро доћи и за приказивање развитка балканских земаља у правичним размерама.

Много је историје балканских држава и у књижици: *Ancel* J., „Manuel historique de la Question d' Orient 1792—1924. (1926.)." Приказивање је, особито у почетку, основано често на застарелим делима. Има и нетачних генерализација, разумљивих, уосталом, у врло кратком делу синтетичке природе. Иначе је расправљање врло живо, с много убедљивости. Наведена литература није, наравно, ни издалека потпуна, али се у њој ипак може наћи по које нама мање познато француско дело.

Н. Радојчић

Д-р Владан Ђорђевић:

Успомене, културне скице из друге половине XIX века. Књига прва. Нови Сад, Издавачка Књижара „Славија", 1927. 8⁰. 405 стр.

При брзом темпу којим се развијају наше прилике и неприлике, сваки човек који код нас доживи се-

дамдесет, шездесет, па и мање година, нађе се при завршетку своје каријере у свету коме је он туђ као што је и тај свет туђ њему. Као такав, сведок прилика које се много разликовале од данашњих, сваки је наш старац интересантан, и његова аутобиографија, његови мемоари су тим важнији, што говоре о брзом дизању нашег народа на светлост историјског живота. Зато сваку таку књигу радо дочекујемо.

Две су могућности код оваких књига: оне могу да буду добра литература, и могу да пруже обилату грађу, материјал којим ће се, касније, послужити историчар, кад буде радио слику једног времена. Г. Д-р Владан, писац толиких романа, драма и новела, није се могао отети искушењу да покуша дати књижевно дело. Још пре шеснаест година, он је с таком намером написао *Шјор Алексу*. Касније, он је и наставио тај начин писања у одељцима *Гимназиста* и *Ђаковање-Царевање*. Само тако се може тумачити његов поступак што имена својих саученика објављује само „уколико се човек може сетити онога што је било пре 55 година", не правдајући то празнинама школске архиве.

Само, г. Ђорђевић је био и радник на науци, архивски је проучавао историју. Зато је у даљим одељцима своје књиге подлегао другом искушењу: добивши у руке хартије свога рано умрлог друга, Косте Поповића Јежевичанина, он почиње све више да даје материјал, непрерађен, па објављује не само *Записке* споменутог друга, који имају културно-историјске вредности, него и скоро четири табака ђачке „трагедије" г. Ђорђевића која не треба ником и ничем.

И што даље улази у књигу, историчар Ђорђевић све више долази до речи. То јест, он не казује само своје доживљаје, него пише историју свога времена, и тако постаје одељак: *Српске Аџине и Спарџа*.

Може бити да има читалаца за књижевна дела г. Ђорђевића. Такви, што више буду улазили у читање ове књиге, налазећи у њој све више историјски материјал, а све мање књижевности, доживеће разочарање. Ми нисмо од отих. Ми смо ову књигу потражили ради података о другој половини XIX века. И, радо признајемо, тога смо прилично и нашли. *Млади Новаковић* како га је пре шест година радио Г. Павле Поповић у *Споменици Сџојана Новаковића*, сад нам је много јаснији; у овим *Успоменама* нам није дат јасан лик гимназисте Новаковића, али је дат материјал за то; није сав материјал, додуше, до кога се може ваљда доћи: господин Ђорђевић није баш толико историчар, да би покупио све што треба. Оставио је он још некоме да прикупља материјал о младом Новаковићу. Још горе, наравно, стоји ствар с летимичним прегледима које г. Ђорђевић даје о књижевним приликама у другој половини XIX столећа. У многој слами, ту је зрно све ређе: понеко писмо Новаковића или Ђ. Поповића-Даничара једва се види, претрпано подацима из Новаковићеве Библиографије и из оновременских новина.

Због тога двојног карактера ове књиге, о њој је тешко рећи укупан суд. У њој има материјала који треба да буде објављен. Ако нам тако шта обећава г. Ђорђевић и у даљим свескама, онда имамо разлога да желимо њихову појаву. Нарочито може бити интересантна трећа књига, у којој г. Ђорђевић треба себе да прикаже друкче, него што га је приказао Јанко Веселиновић. Разуме се да би много боље изгледао сав материјал којим располаже г. Ђорђевић кад би нам био дат без

белетристичних и историчарских претензија. И још више се разуме да су саме оволике штампарске погрешке довољне да у опасност доведу успех оваке књиге.

У.

Културни Напори Војводине

Мушка Гимназија у Новом Саду: *Споменица о педесетој светосавској беседи.* — „Застава" д. д. 1928. 8⁰ стр. 48.

И опет једна лепа страница из историје културних напора Војводине; и опет један нов напор за развијање једног културног осећања кога у нашем друштву нема много. Срећна ова школа се доста брзо ослободила од послератног вршљања политичара по њеним фондовима, па, ево, већ приступа најлепшим културним пословима. Један је од тих послова: рећи Војводини и из ове једне њене зграде, шта је она све била за педесет година, и шта је дала народу и култури, нарочито музичкој култури. А други је посао: развијати и неговати осећање захвалности, привржености, заједнице са својом alma mater. И један и други посао је одлично извршен малом овом књижицом коју је финансирала љубав бивших ученика према древној и многозаслужној овој школи.

Први посао није могао бити боље извршен, него што су то учинила г.г. Д-р. Милоје Милојевић, Јован Грчић и Милан Кашанин својим чланцима у којима се историјски подаци тако лепо преплећу са нежним личним успоменама. Срж тих чланака је, међутим, дат у *Прегледу музичких дела што су изведена на четрдесетдевет Светосавских Беседа од 1874. до 1927.* Списак је то од девет страна, али какву суму рада, пожртвованог и неплаћеног рада, представља тај списак и какву скалу благородних тонова од Бетховена, Моцарта, Хајдна, Вагнера, Грига и Брамса и од домаћих наших свештеника ове уметности! Затим, тај је Преглед праћен *Прегледом чистог прихода* и издатака Светосавског Фонда. Сто и дванаест хиљада златних круна издато је сиромашним ученицима ове школе до године 1914. То у овој *Споменици* није спецификовано, и мора се машта звати у помоћ па да се добије бледа слика о томе, коликим даровитим и сиромашним ученицима је Музика помогла да заузму лепе положаје које су часно заузимали у народу. И свега, за педесет година, једна мрља, онде на страни 46., где се кратко и нерадо спомиње да о Светосавском Фонду за године 1921.—1924. нема података, јер су акта код Окружног Суда, годинама су већ онде, заслугом такозваних политичара.

Култ своје школе је дошао до израза на последњој страни *Споменице*, као и на првим странама њеним, где бивши ученици пишу пуне љубави речи у славу своје школе; у оној четвртој и шестој тачки овогодишњег програма под којима ће певати бивши ученици ове гимназије. Најзад, неговање лепих традиција се види и у томе што на једним странама *Споменице* налазите слику оца као члана некадањег оркестра, а на другим целим странама имена синова, чланова данашњег оркестра.

Опет једна књига која говори о повољним погодбама у Војводини за културно стварање. Многи су жетеоци на нашим пространим њивама, каже ова књига, а треба само једно: организација.

Васа Стајић

О Прилозима Летопису М. С.

Још пре Рата, Покретовци су имали у свом програму Летопис као актуелну ревију која ослушкује потребе савременог живота и труди се њих да задовољи. Прошлости су намењивана остала издања Матице Српске, нарочито њене Књиге. После Рата, Летопис одиста постаје савремен часопис. Сва остала издања Матице Српске посвећена су прошлости: *Српска Уметност у Војводини*, *Матица Српска 1826—1926*, *Живот и карактер Буре Даничића*, Г. Рад. Врховца, донекле и *Инђија* Г. Радослава Марковића, *Светозар Милетић*, па чак и нека од *Јавних Предавања* (Време Деспота Стевана; Душанов Законик и Душаново Царство).

Ипак, све то није доста. По традицији, Матици Српској прилазе сарадњом толики пријатељи да је Књижевни Одбор морао закључити издвајање ових *Прилога* из *Летописа*. Књижевни Одбор се на ово тим лакше одлучио, што проучавање наше народне и свеопште прошлости чини тако знатан део Матичиних традиција, и што ће лакши и периодичан облик Прилога моћи много више учинити за пропаганду музеалне и архивалне културе у Војводини, па тако задовољити живу једну потребу којој тешко могу одговорити Књиге Матице Српске.

Према решењу Књижевног Одбора, Прилози ће се додавати Летопису сваки други месец на три, засад, табака, добиваће их сваки претплатник Летописа, а уређиваће их, засад, члан Књижевног Одбора, проф. Васа Стајић. Рукописе треба слати на адресу: Уредништво Летописа Матице Српске, Нови Сад.

Издаје Матица Српска у Новом Саду

Уређује проф. Васа Стајић

САДРЖАЈ

		Страна
Правни Факултет у Суботици	Д-р Федор Никић	161
Песма сунцу на исходу	Аница Савић Ребац	169
Антропологија и Југословени	Бранимир Малеш	172
Жива Црква у Русији	С. Троицки	180
Лига Народа и државна суверености	Александар Б. Звекић	198
Кроз васиону и векове (XXIII)	Д-р М. Миланковић	203
За тебе, у пролазу — У долини јада (песме)	Душан Јерковић	212
Редукција Тривуна Росића	Младен Ст. Ђуричић	214
Карло Чапек	Д-р Јелена Холечек	225
Стопа	Карло Чапек	241

Преглед:

Последњи Конгрес наших привредника	Occidentalis	246
Музички живот у Београду	Бранко Драгутиновић	251
Нова музика	Ант. Добронић	258
Кроз јесењи салон	Аница Ђукић	264

Белешке: Нови научни податци о нашој храни — Проблем државе — Bauhaus — М. Харден — Толстојева стогодишњица — Фјодор К. Сологуб — Овогод. Нобелова Награда за књижевност — Тестамент А. Нобела — Напомене о језику 268

Књиге и листови:

О цинцарима	В. Стајић	285
Социјализам и фашизам у Италији	Д-р Р. Селтман	292

Белешке: Русија и Румунија — Глад у Русији — Исламски свет — Како је доспео Распућин на царски двор — Диктатор Русије — Научна слобода у Америци — Позориште — Историјски романи М. Алданова — Бетовен — Енглески Роман — Српска лирика на мађарском — Десанка Максимовић 301

Нова Европа и Матица Српска — Д-р М. Малетин . . . 318

Прилози, Књига I, свеска 1. 1-48

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду. 1928.